

SUSJEDGRADSKO - STUBIČKO VLASTELINSTVO UOČI SELJAČKE BUNE 1573.

Josip Adamček

Gotovo svi radovi o seljačkoj buni 1573. sadržavaju opširne prikaze prilika i odnosa na susjedgradsko-stubičkim posjedima. Na tom je vlastelinstvu bilo glavno žarište bune, pa su se na njemu tražili i njeni uzroci. Obično su se kao prehistorija bune prikazivale posjedovne borbe oko Susjedgrada i sukobi Tahyja i seljaka. Te je sukobe prvi prikazao Ivan Kukuljević u svojoj povijesti Medvedgrada.¹ On je tim pitanjima, posvetio znatno više pažnje u posebnom radu o povijesti Susjedgrada.²

Objelodanjivanje nove izvorne građe omogućilo je da se Kukuljevićev prikaz prehistorije seljačke bune 1573. znatno dopuni i proširi.³ Tome je naročito pridonijelo objavljivanje nekoliko pojedinačnih isprava o Tahyju i stanju na vlastelinstvu pred bunu.⁴

Najnoviji radovi o hrvatsko-slovenskoj seljačkoj buni 1573. od J. V. Bromleja⁵ i B. Grafenauera⁶ istakli su u prvi plan njene socijalno-ekonomske uzroke. A s tog stanovišta dobivaju drugačije značenje i mnogi izvori koje su stariji historičari u razmatranju prilika pred bunu obično propuštali. Ali kako su i ti novi radovi pisani uglavnom samo na temelju publicirane građe i literature, potrebno je u prikaz tog razdoblja uvesti i izvore koji još uvijek leže neobjavljeni po našim arhivima.

¹ I. Kukuljević — Sakcinski, Događaji Medvedgrada, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku III, Zagreb 1954, 60—71 (dalje: Kukuljević, Medvedgrad).

² Isti, Susjedgrad. Njeke gradine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj I, Zagreb 1869.

³ Fr. Rački, Gradja za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573, Starine VII, Zagreb 1875, 164—322 (dalje: Rački, Gradja), kao i izvori objavljeni uz radove P. Radića (1862) i Fr. Kronesa (1862).

⁴ A. Ivić, Nešto o Franji Tahiju, Savremenik, Zagreb 1908; Vj. Klaić, Tužba Franje Taha protiv kmetova Susjedgrada i Doljne Stubice, VZA XI, Zagreb 1909, 134—136 (dalje: Vj. Klaić, VZA XI); I. Bojničić, Preslušavanje svjedoka protiv susjedgradskom silniku Franji Tahyju god. 1567, VZA XII, 1910, 16—47 (dalje: Bojničić, VZA XII); A. Kaspert, Tiranstvo graščaka Frana Taha in njegovega sina Gabriela, Časopis za zgodovino in narodopisje 6, Maribor 1909, 70—108.

⁵ J. V. Bromlej, Krestjanskoe vosstanje 1573 g. v Horvatii, Moskva 1959 (dalje: Bromlej, n. dj.).

⁶ B. Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962 (dalje: Grafenauer, n. dj.).

Ovaj je rad nastao upravo kao rezultat upoznavanja te građe. Dio te građe objavio sam u Arhivskom vjesniku VII—VIII, 1964—65.⁷

Težište je ovoga rada na razdoblju od svega deset godina, na tzv. Tahyjevju periodu (1564—74), i samo u slučajevima kada se željelo ukazati na dublje i trajnije značenje nekih pojava upotrijebljeni su izvori i za XVII stoljeće. Ovdje prikazujem razvitak vlastelinstva i odnose među pojedinim oblicima feudalne rente. U posebnom radu, koji će biti objavljen u Radovima Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, prikazao sam neke nove momente u vezi sa samom bunom i borbu feudalaca oko susjedgradsko-stubičkih posjeda.

SUSJEDGRADSKO-STUBIČKO VLASTELINSTVO

1.

Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo pripadalo je u XVI st. u red najvećih posjeda u Hrvatskoj. Golemi teritorij tog vlastelinstva obuhvaćao je sav kraj između Zagrebačke gore i Sutle, a na sjeveru do ispod Klanjca i rijeke Krapine. Na jugu su mu pripadali obronci Zagrebačke gore (oko Stešnjevca) i nekoliko sela preko Save. Graničilo je uglavnom s manjim vlastelinstvima i posjedima. Na sjeveru je dodirivalo cesargradsko vlastelinstvo i posjede Krapinu, Zabok, Komor i Konjšćinu. Na istoku je graničilo s gornjo-stubičkim distriktom, medvedgradskim vlastelinstvom i nekim posjedima Zagrebačkog kaptola, dok je na jugu, preko Save, dopiralo do međa Samobora, Brezovice i Okića.

Razvitak toga vlastelinstva imao je nekoliko specifičnih crta po kojima se ono razlikovalo od sličnih posjeda u drugim krajevima, ali se istodobno i uklapalo u tokove ekonomsko-socijalnog razvitka cijelog Hrvatskog zagorja. Te su specifičnosti proizlazile kako iz posebnog sklopa historijskih odnosa, tako isto i iz posebnih prirodnih uvjeta toga kraja.

Kao posebne karakteristike susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva uoči seljačke bune izdvajamo slijedeće: punu naseljenost vlastelinskog teritorija, nerazvijenost vazalnih odnosa i značajni porast uloge seljačkih općina.

Kao prvu od tih osobitosti treba istaći punu naseljenost vlastelinskog teritorija u drugoj polovici XVI stoljeća. Budući da se u većini objavljenih urbara za XV—XVII st. spominje velik broj pustih selišta, pred istraživače se postavlja problem utvrđivanja uzroka koji su doveli do zapuštenosti (desertnosti) vlastelinstava u Hrvatskoj. Potkraj XV st. bilo je, npr., više od polovine pustih selišta na strezanskom vlastelinstvu. Na modruškim posjedima

---

⁷ J. Adamček, Građa o susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu 1563—1574, AV, VII—VIII, Zagreb 1964—65, 7—340. (u bilješkama dalje: Adamček, n. dj.). Neobjavljeni dokumenti koje upotrebljavam u ovom radu potječu iz ovih fondova i zbirki Arhiva SRH: Neoregistrata acta (dalje: NRA), Kaptolski arhiv u Zagrebu (dalje: KAZ), Arhiv obitelji Sermage, Arhiv obitelji Josipović-Vojković i Urbaria et Conscriptioes (dalje: Ur. et Con.). Upotrebljavam i neke neobjavljene dokumente iz zbirke Diplomata Arhiva Jugoslavenske akademije (dalje: Arhiv JAZU, D).

bilo ih je 1486. pusto više od četvrtine.⁸ N. Klaić smatra da glavni uzrok te zapuštenosti u XV st. »treba tražiti u materijalnoj diferencijaciji kmetova«.⁹ Takva se vlastelinstva u XVI st. pojavljuju u mnogo većem broju. Na Dubovcu je, npr., 1579. oko četvrtinu »puztho hysnyh mezth« i »zela«.¹⁰ Izgled pune pustoši pružali su 1576. posjedi Franje Slunjskoga Gora i Letovanić; u njihovu popisu je zapisano za kmetove nekih sela: »nuper sunt per Turcos abducti«.¹¹ Neka su vlastelinstva bila zapuštena još u početku XVII st. Rakovec je 1630. bio upravo u toku naseljavanja; ondje se krčenjem šuma podižu nova naselja, iako još uvijek ima i desertnih selišta.¹² U selima Bukovcu i Sv. Petru u križevačkoj županiji bila je 1614. naseljena jedva polovina postojećih selišta.¹³ Po mišljenju J. V. Bromleja, glavni su uzroci pojave tolikog broja pustih sesija, osim turskih razaranja, bili nepodnošljivi tereti zbog kojih su kmetovi bježali s vlastelinstava.¹⁴ Međutim, budući da su se u XVI—XVII st. zapuštena vlastelinstva nalazila po pravilu samo u širem pojasu iza turske granice, na području koje je bilo izloženo neposrednim ratnim razaranja, čini se da je ta desertnost ipak izazvana najviše provalama Turaka. Određenu ulogu u ekonomskom propadanju tih posjeda odigrale su i neke strukturalne promjene (npr. militarizacija) uvedene zbog te izloženosti napadima.

Međutim, zapuštenost vlastelinstava u XVI st. nije karakteristična za sve krajeve Hrvatske. U unutrašnjosti, iza toga graničnog pojasa, nalazila su se vlastelinstva bez pustih selišta ili s vrlo malo njih. U zapadnom dijelu varaždinske županije, ne može se naći ni jedno vlastelinstvo na kojem su u tom periodu takva selišta sačinjavala četvrtinu rustikala. U relativno zaštićenom području nalazilo se i susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo.

Na cijelom stubičkom posjedu bila su 1567. pusta samo dva selišta: selište Nikole Glančića u Lipovcu i Blaža Konteka u Slanom Potoku. Među kmetovima na tom posjedu bilo je između 1567. i 1569. mnogo posjedovnih promjena; priličan broj seljaka bio je protjeran a nekoliko je vlasnika umrlo. Ali sve to nije utjecalo na naseljenost rustikala. U svim slučajevima selišta nisu uopće ostajala pusta; na njima su se odmah pojavljivali novi kmetovi. Međutim, to se nije događalo naseljavanjem novih seljaka, jer se u spomenutom trogodišnjem razdoblju na Stubicu doselilo samo 5 novih kmetova.¹⁵ U činjenici da na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu pred bunu 1573. nije bilo pustih selišta odražavao se ekonomski napredak tog područja o kojem će još biti govora.

Slijedeća je karakteristična crta susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva da je sve do 80-tih godina XVI st. imalo malobrojne vazalne posjede. Neki magnati su još mnogo prije razdijelili pojedine posjede unutar svojih vlastelinstva-

⁸ R. Lopašić, *Hrvatski urbari I*, Zagreb 1894, 27—81.

⁹ N. Klaić, *O razvitku feudalne rente u Hrvatskoj i Slavoniji u XV. i XVI. stoljeću*, Radovi FF u Zagrebu, Odsjek za povijest III, 51.

¹⁰ Lopašić, n. dj., 111.

¹¹ UR. et CON., sv. 56, br. 32.

¹² Lopašić, n. dj., 172—184.

¹³ NRA, sv. 632, br. 7.

¹⁴ Bromlej, n. dj., 171.

¹⁵ *Regestum sessionale omnium proventuum castelli Also Zthobycza* (Adamček, n. dj., 31—90).

va sitnim plemićima koji su kao vazali postali prema tim svojim seniorima obično obavezni na konjaničku vojnu službu. Takav se vazalitet također najviše razvio na vlastelinstvima ugroženim od stalnih turskih napada. U pojedinačnim slučajevima neki su plemići postajali vazali zakupljivanjem imanja. Bernardin Frankopan je na modruškom vlastelinstvu imao mnogo vazala već 1486.¹⁶ Zrinski su 1570. na Ozlju podijelili vazalima 37 dimova.¹⁷ Tada je već bilo dosta vazala i na drugim posjedima te porodice.¹⁸ Franjo Slunjski je na Letovaniću 1576. kao senior držao samo 18 kmetova, dok je 122 imao razdijeljena među plemiće vazale — »ad beneplacitum pro eorum seruitiis«, iako su ti vazali za svoju vojnu službu primali još i redovitu plaću od države.¹⁹

U takvom se obliku sitni plemićki posjed nije mogao jače razviti na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu, jer ono nije imalo nikakvih potreba da stvara vojnu organizaciju. Na njemu su se mnogobrojni posjedi sitnih plemića («nobiles servitores») pojavili tek 80-tih i 90-ih godina XVI st. i to u procesu ekonomskog propadanja njegovih vlasnika. U Tahyjevo doba je na vlastelinstvu bila čak vrlo izražena tendencija ograničavanja takvih posjeda.

Na Susjedgradu je najveći posjed u rukama sitnih plemića bila Gornja Bistra (Byztra Superior). Nju je Ivan Hennyngh još 1481. prodao plemiću Emeriku de Korotno,²⁰ te je otada stalno zasebni posjed.²¹ Kad je 1522. Margareta Hennyngh ponovo prodavala Gornju Bistru Jurju Szenth Lasloy, uz nju se već nalazio poseban alod.²² Posljednji nasljednik Szenth Lasloya, Ivan Sampoh, umro je 1557, te su susjedgradski vlastelini taj posjed darovali Grguru i Nikoli Beyczyju.²³ Njihov nasljednik Ambroz Beyczy prodao je Bistru već 1563. Marti Szenth Lasloy, udovici prijašnjeg vlasnika Ivana Sampoha, koja ga je i prije djelomično uživala.²⁴ Poslije Martine smrti, Uršula Meknyczer je 1574. založila bistranski posjed Mihajlu Urnoczyju²⁵ i njegova je porodica držala taj posjed do 1599.²⁶

Osim Gornje Bistre, na Susjedgradu bili su još sitni plemićki posjedi Trgovina i Posavje. Kuriju Trgovinu kraj Susjedgrada posjedovao je Pavao Barbel od Warallyja, ali ju je vlastelinstvo prisvojilo još 1562.²⁷ Posjed u Posavju je 1563. osnovao Bathoryjev provizor Grgur Mindzenty kupivši od

---

¹⁶ Lopašić, n. dj., 26.

¹⁷ Conscriptiones dicarum, Prot. br. 1, nro. 9.

¹⁸ Zrinski su npr. početkom XVII st. povelili akciju za likvidiranje vazalnih posjeda na Božjakovini (NRA, sv. 208, br. 16; sv. 254, br. 32; sv. 639, br. 29 i dr.)

¹⁹ UR. et CON., sv. 56, br. 32.

²⁰ Arhiv obitelji Oršić, sv. 45, br. 29.

²¹ Vj. Klaić, Povjest Hrvata III, dio I, 284, smatra da je Gornja Bistra u XVI st. zasebna gospoštija.

²² Arhiv ob. Oršić, sv. 43, br. 21.

²³ isto, sv. 5, br. 45.

²⁴ isto, sv. 46, br. 31, 32.

²⁵ isto, sv. 48, br. 10.

²⁶ isto, sv. 46, br. 31.

²⁷ isto, sv. 44, br. 5. Tahyjeva uloga u eksproprijaciji tog posjeda nije dovoljno jasna, premda se u literaturi podvlači da je upravo on oduzeo tu kuriju »i trgovište« (?).

vlastelinstva nekoliko kmetova u tom selu.²⁸ Njegovi nasljednici držali su taj posjed do početka XVII stoljeća.²⁹

Na području Donje Stubice, u selu Lepa Ves, držao je plemićku kuriju s desetak kmetova Andrija Folnogijević. Njegov je posjed 70-ih godina XVI st. brojio 1½ — 3 dima. Taj je plemić 1567. bio upisan u sesionalnom regestu među purgarima, ali osim činža »kravje«, koji je iznosio samo 5 denara, nije snosio nikakve terete.³⁰ Njegov sin je proširio posjed kurije te su zbog toga Hennynghovci 80-ih godina pokrenuli protiv njega parnicu zahtijevajući povratak zemalja »kerč« i »gospočica«, koje je kupio od njihovih kmetova.³¹

Posjede Gornju Bistru, Lepu Ves, Trgovinu i Posavje uvijek su držali sitni plemići pa je vlastelinstvo moglo bez ikakvih teškoća ostvarivati nad njima svoja seniorska prava. Ti su plemići plaćali činž »kravje«, a u slučajevima kad izumru njihovi muški nasljednici posjedi su se morali devoluirati vlastelinstvu.³² Nešto su drugačijeg karaktera bili posjedi nekih plemića u Brdovcu i kod Donje Stubice. U tim se mjestima nalazilo nekoliko manjih posjeda kojih je uživanje bilo vezano isključivo uz službu u vlastelinskoj upravi.

Susjedgradski posjed u Jakovlju je također bio duže vrijeme otuđen. Taj su stari alod vlasnici Susjedgrada 1535. darovali dvoranima aradskog biskupa, plemićima Tomi i Grguru iz Donje Stubice,³³ koji su ga 1546. prodali za svega 50 forinti velikašu Jakobu Sekelju od Kevenda, vlasniku velikih posjeda u Ugarskoj i Slavoniji.³⁴ Sekelj je zadržao Jakovlje i nakon gubitka susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva 1551, te su novi vlasnici Andrija Hennyng i Bathory pokrenuli parnicu protiv te kupoprodaje. Poslije dugih sporova postignut je 1558. sporazum da Sekelji vrate taj posjed nakon isteka idućih 5 godina,³⁵ što su oni i učinili jer ga je 1564. već posjedovao Tahy. Međutim, Sekelji su i dalje isticali svoje pretenzije prema Jakovlju i zbog njega vodili duge parnice.

Grupi sitnih plemićkih posjeda pripadala su i crkvena imanja na teritoriju vlastelinstva. Vlastelinstvo je inače nad svim seoskim crkvama imalo patronatsko pravo a njihovi posjedi su najviše potjecali od vlastelinskih nadarbina. Gospodari Susjedgrada su darivali crkve naročito obilno u XV stoljeću. Doroteja Hennyng je npr. darovala 1472. zagrebačkom samostanu sv. Nikole i crkve sv. Katarine cijeli Stupnik (totalem possessionem suam Zthopnik)³⁶ koji je u XVI st. ponovo bio priključen vlastelinstvu.

²⁸ Lj. Ivančan, Potomci plemena Ake II, VZA VII, 75; Arhiv JAZU, D — XXXVI—5, 16.

²⁹ Regestum diceae regiae anni 1600; Mihajlo Myndzenty je 1600. držao samo 4 kmeta. U posjed »curiae« Posavje došli su 1602. zagrebački kanonici Jelkoczy i Napuly (Arhiv JAZU, D—L—75, D—LI—120).

³⁰ Taj je posjed početkom XVI st. dobio vlastelinski provizor Grgur Folnogijević od Sofije Tuz (Arhiv JAZU, IV-d 49, D—XXV—47).

³¹ Arhiv obitelji Oršić, sv. XV, M.

³² Adamček, n. dj., 106—140; *Portio familiae Hennyng 1574.* sa-
drži takve plemiće zabilježene pod nazivom: *nobiles oppidi.*

³³ Arhiv ob. Oršić, sv. 4, br. 19.

³⁴ isto, sv. 4, br. 11.

³⁵ isto, sv. 48, br. 34.

³⁶ Arhiv SRH, Arhiv prvostolnoga kaptola u Zagrebu (Kaptolski arhiv u Zagrebu), *Acta capituli Antiqua* (dalje: KAZ, ACA), sv. 94, br. 45.

Po broju kmetova isticao se posjed crkve sv. Trojstva u Donjoj Stubici. Tu je crkvu na početku XVI st. obilno obdarila Margareta, supruga Stjepana Deeshazyja,³⁷ premda je ona i prije bila dosta bogata. God. 1560. pripadalo joj je preko 40 kmetova u selima Vučaku, Matencima, Selnici i Podgorju.³⁸ Posjed donjostubičkog župnika obračunavao se 70-ih godina u popisima dike s 3 — 5 dimova.³⁹ Crkva sv. Vita u Brdovcu je 1598. posjedovala ukupno 13 kmetova.⁴⁰ Župnik crkve sv. Marije u Stenjevcu držao je 1567. 20 kmetskih kuća a posjed mu se u prosjeku oporezivao s 5 dimova.⁴¹ U istom razdoblju je crkva sv. Nikole u Podgorju posjedovala 18 kmetova u selu Poljanici,⁴² a crkva sv. Jurja iz Pušće 8 — 10 kmetova.⁴³ Spomenuti podaci pokazuju da su župnici na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu bili sitni feudalci i da su jednako kao i drugi plemići posjedovali i eksploatirali kmetove. Zbog toga se suradnja župnika s pobunjenim seljacima ne može tumačiti njihovom pripadnošću seljačkom staležu, već se kao poseban fenomen mora objasniti iz tadašnje situacije na vlastelinstvu.

Osim nabrojanih župničkih imanja (plebanata), crkva je na tom vlastelinstvu bila zastupljena s dva manja posjeda samostanskih redova. Na Susjedgradu su lepoglavski pavlini još od početka XVI st. posjedovali selo Merinje (Merynna, Merynye, Myrynye, Myrenye) s 2 — 4 dima, a franjevci Goricu kod Brdovca.⁴⁴

Svi sitnoplemički posjedi, i svjetovni i crkveni, zauzimali su samo neznanat dio susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva. Svi zajedno nisu nikada imali više od 20—25 dimova te se, kad se izdvoje samo svjetovni plemići, stvarno može govoriti da je na tom vlastelinstvu bio vazalitet slabo razvijen. A to nije bila samo njegova karakteristika, jer je situacija u pogledu vazaliteta bila slična na svim zagorskim vlastelinstvima.

Susjedgradsko-stubički posjedi su sve do seljačke bune sačuvali svoju ekonomsku i teritorijalnu cjelovitost, što im je također važna karakteristika. Ta cjelovitost nije bila narušena ni tada kada su od Susjedgrada odvojeni posjedi koje je oko tog centra još od početka XIII st. okupila porodica Arlandijevih nasljednika.

U prvoj polovini XIV st. odvojila se iz kompleksa posjeda s centrom u Susjedgradu, diobom dviju grana porodice Arlandija, Gornja Stubica.⁴⁵ Prilikom diobe glavnina posjeda je pripala susjedgradskoj lozi (»Toth de Szomzedwara«). Konačno razgraničenje između susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva i Gornje Stubice provedeno je 1480, kad su gornjostubički plemići prepustili susjedgradskoj porodici Toth svoje dijelove u nekim selima Susjedgrada i Stubice uz odgovarajuću kompenzaciju na svom teritoriju.⁴⁶ Gornjo-

³⁷ Ivančan, Potomci plemena Ake II, VZA VII, 1905, 74.

³⁸ KAZ, ACA, sv. 21, br. 1, »Glavnicza in cultello decimarum regestum 1560.«; Adamček, n. dj., 64.

³⁹ Conscriptioes dicarum, Prot. br. 1, nro 6, 7, 11.

⁴⁰ isto, Regestum 1598, nro 18.

⁴¹ Kaptolski arhiv u Zagrebu, Acta loci credibilis, series I (dalje: KAZ, ALC, ser. I), Litt. T, nro 31; Conscriptioes dicarum, Prot. br. 1, nro 10—18.

⁴² KAZ, ACA, sv. 21, br. 1.

⁴³ Conscriptioes dicarum, Prot. br. 1, nro 18.

⁴⁴ Isto, nro 1—18.

⁴⁵ Ivančan, Potomci plemena Ake I, VZA VI, 1904, 160.

⁴⁶ Arhiv obitelji Oršić, sv. 6, br. 3.

stubički posjed počeo se raspadati na sitna imanja već u XIV stoljeću. Na njemu su sagrađene brojne plemićke kurije u kojima je 1543. živjelo 15 plemićkih porodica.⁴⁷ Na tim posjedima su 1573. bile zapisane već 22 porodice a među njima dvije jednoselaca i jedna inkvilina.⁴⁸ Svi su ti plemići teoretski bili nasljednici loze koja se u XIV st. odijelila od susjedgradskih Tohovaca, ali između njih su se do XVI st. gotovo sve rodbinske veze ugasile. Unatoč tome, posjed Gornje Stubice se i dalje smatrao jedinstvenim teritorijem. U XVI st. on se vodio kao zaseban plemićki distrikt.⁴⁹ Poslije Gornje Stubice, od nekadašnjih Arlandijevih posjeda je 1497. odvojeno samoborsko vlastelinstvo.⁵⁰ Vlasnici Susjedgrada su 1559. izgubili i Želin koji je prešao u ruke moćne porodice Erdödy.⁵¹ Samo susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo nije u svemu tome pretrpjelo veće teritorijalne promjene, premda su postojali neki preduvjeti da se, poput Gornje Stubice, i ono raspadne na sitne posjede.

Tako, npr., nije provedena dioba 1551. kad je vlastelinstvo vraćeno mnogobrojnim nasljednicima Ivana Hennyngha (Andrija, Đuro i Nikola Bathory, Helfrik Sebriak, Andrija Hennyngh-Teuffenbach). Ti su se nasljednici na kraju tako nagodili da su na vlastelinstvu u razdoblju od 1554—75. bila samo dva suvlasnika. U cijelom tom periodu ostali su nerazdijeljeni posjedi (jedino su 1564, pred Tahyjeve dolazak, podijeljene stambene i gospodarske zgrade). Međutim, taj se kondominij postepeno pretvorio u izvor sukoba i nesporazuma između suvlasnika. Sporovi su počeli izbijati kako zbog raspodjele prihoda, tako i zbog različitih problema oko pojačanja eksploatacije. Unatoč tim sukobima, diobu je bilo teško provesti zbog otpora porodice Hennyngh koja je smatrala da bi se njome oslabila njena nasljedna prava prema cijelom vlastelinstvu. Zbog toga je prva dioba susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva provedena tek 1574, i to tako da su na dva jednaka dijela podijeljeni svaki alodijalni posjed i svako selo.⁵² Ta se dioba uvelike razlikovala od prijedloga za diobu Andrije Bathoryja iz 1564, koji je tada predlagao da se od svih posjeda stvore dva jednaka i nezavisna vlastelinstva: njegovo oko Susjedgrada i porodice Hennyngh oko Donje Stubice.⁵³ Hennynghovci su — premda su se prije energično protivili diobi — već 1575. rasparčali svoju polovinu vlastelinstva na novih pet dijelova. Njihova se dioba obavila između Uršule Meknyczer, njene neudate kćeri Sofije i triju zetova, tako da se svaki posjed ponovo napose dijelio.⁵⁴

⁴⁷ Vj. Klaić, Povjest Hrvata, sv. III, dio I, 284.

⁴⁸ Conscriptioes dicarum, Prot. br. 1, nro 6, 9.

⁴⁹ »districtus Felsew Zthwbycza« (Arhiv ob. Oršić, sv. 25, br. 25); »universitas nobilium generationis de Felsew Zthobycza« (KAZ, Protokol br. 2, str. 58).

⁵⁰ NRA, sv. 291, br. 14.

⁵¹ J. Hartinger, Hrvatsko-slovenska seljačka buna godine 1573, Osijek 1911, 101 (dalje: Hartinger, n. dj.).

⁵² Iz diobe 1574. sačuvao se u Arhivu obitelji Sermage popis dijela koji je pripao porodici Henningh pod naslovom: »Portio familiae Hennyngh MDLXXIII« (pars A) i »Vera dimidietas iuris montani pertinentiarum arcis Zomzedwara et castelli Also Ztwbycza« (Adamček, n. dj., 106—160).

⁵³ NRA, sv. 592, br. 29.

⁵⁴ »Divisio vinearum et fenilium, necnon terrarum arabilium et extirpaturarum in pertinentiis castri Zomzedwara [et castelli Also Zthwbycza] inter familiam dominorum Hennyngh per egregium Johannem Petrichewych viceprothonotarium regni Slavoniae, die dominica Reminiscere facta, 1575.« (Arhiv obitelji Sermage, fasc. 1, br. 36, Litt. MM.).

Dioba iz 1574. označava početak dezintegracije susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva. Poslije nje, a osobito 90-ih godina XVI st., na te su posjede različitim putovima prodrli mnogobrojni novi suvlasnici tako da je već potkraj XVI st. od nekadašnjeg centraliziranog vlastelinstva ostalo samo ime i vrlo isprepleteni vlasnički odnosi. Uzroci te dezintegracije nisu bile samo diobe među nasljednicima. S njihove je strane, štoviše, bilo pokušaja da se vlastelinstvo ponovo okupi u jednim rukama. Međutim, takvi pokušaji nisu imali uspjeha; premda je, npr., u ruke nasljednika porodice Hennyngh 1584. došlo cijelo vlastelinstvo, oni su na njemu 1598. držali manje od polovine njegovih kmetova. Tada je na prihodima tog vlastelinstva u različitim oblicima participiralo već oko 50 plemića i velikaša.⁵⁵ Veći dio nekadašnjih posjeda uspio je sjediniti na kraće vrijeme jedino Julije Čikulini na početku XVII stoljeća.⁵⁶

Susjedgradsko-stubički posjedi, kako alodi tako i kmetovi, bili su 1598. razdijeljeni među 7 nasljednika porodica Hennyngh. Ali istodobno su oko 20% njihovih kmetova držali sitni plemići-službenici (*nobiles servitores*), kojih je na cijelom vlastelinstvu bilo oko 30, a najviše na dijelovima braće Pavla i Nikole Gregorijanca. Najveća imanja tih vazala imala su jedva desetak kmetova. O stanju njihovih alodijalnih gospodarstava nema za to doba podataka, ali je poznato da su se u XVII st. neka razvila u samostalne posjede i vlastelinstva (državine Vojkovića, Marčinka, Ljubenka i Miloša). Drobljenju vlastelinstva pridonijelo je dosta i ekonomsko propadanje njegovih vlasnika. Gregorijanci, Ratkaji i dr. založili su do kraja XVI st. već oko 30% svojih kmetova, tako da je ondje 1598. bilo desetak vlasnika koji su pojedina sela držali i po zalogu.⁵⁷

Spomenuto drobljenje i dijeljenje susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva nije se odvijalo u uvjetima ekonomskog propadanja toga teritorija. Tom se dezintegracijom u prvom redu vršilo prestrukturiranje ekonomskog života, jer su istodobno s propadanjem starih nastajali novi centri i nove gospodarske jedinice. Stari centri vlastelinstva koji su tada gubili značenje bili su tvrđa Susjedgrad i kaštel u Donjoj Stubici.

Susjedgradska tvrđa (castrum Zomzedwara, arx) spominje se već u XIII st. kao centar velikih posjeda između Zagrebačke gore te rijeka Krapine i Sutle. Taj je castrum svojim položajem kontrolirao put kojim se vodila trgovina između alpskih zemalja i Posavine.⁵⁸ Kako je taj put bio jedan od mogućih pravaca turskih upada u slovenske zemlje, susjedgradska tvrđa je u prvoj polovini XVI st. bila proširena i modernizirana.⁵⁹ U njoj se i u Tahyjevo doba čuvalo oružje, tako da je mogla izdržati i dulje opsade. Sam je Susjed-

---

⁵⁵ *Conscriptiones dicarum*, Prot. br. 1, nro 18.

⁵⁶ Gubernator primorskih gradova porodice Zrinski Juraj Čikulini došao je u posjed nekih dijelova bivšeg susjedgradskog vlastelinstva ženidbom, a ostale je kasnije pokupovao. Čikulini su 1641. na Susjedgradu imali oko 160 kmetova a uzeli su i predikat »de Zomzedwara« (Ivančan, n. dj., VZA VI, 1904, 80; Arhiv ob Sermage, kut. 4, 49.)

⁵⁷ *Conscriptiones dicarum*, Protokol br. 1, nro 18.

⁵⁸ Vj. H e n e b e r g, Ruševine Susedgrada, Narodna starina, sv. 20, str. 142.

⁵⁹ isto, str. 145.

grad zbog vojničkih razloga bio sagrađen »na vrhu brda, što je odasvud strmo i nepristupno«. ⁶⁰

Drugi stari centar vlastelinstva, kaštel Donja Stubica (castellum Also Zthwbycza), bio je već u prvoj polovini XVI st. bez svakoga vojničkog značenja. Jerolim Laski je 1540. predlagao kralju da ga se spali, jer je ruševan zbog trule građe i jer u tom kraju nije utvrda uopće potrebna. ⁶¹ Donjostubički kaštel je u doba Hennynghovaca bio renoviran, ali ni tada nije prilagođen uvjetima intenzivne domenijalne privrede.

Propadanje gospodarstva zasnovanog na sistemu castruma i kaštela, uz istovremeni razvitak marofa (aloda) i plemićkih kurija kao novih gospodarskih jedinica, bilo je izazvano uključivanjem vlastelinstva u tržište i porastom domenijalnog gospodarstva. Konačni rezultati tog procesa došli su na susjedgradsko-stubičkom području do punog izražaja tek u XVII stoljeću. Porast privredne aktivnosti vlastelinstva zahtijevao je da se centri ekonomskog života približe područjima proizvodnje, jer su gradovi i zamci po nepristupačnim brdima postali neprikladni kako za održavanje veza s tržištem, tako i za uskladištavanje većih količina poljoprivrednih proizvoda. Mnogi stari »gradovi« (castra) i kašteli izgubili su značenje privredno-vojničkih centara svojih rustikalnih područja i zbog toga što su potkraj XVI st. prestale opasnosti od turskih upada, a međusobne borbe feudalaca izgubile prijašnju žestinu. Zemaljski gospodari počinju se tada preseljavati s nepristupačnih brda u komunikativnija područja gdje se za njih građe »novi dvori« (curiae novae). ⁶² U vezi s ovim promjenama, Susjedgrad je bio prvi put napušten potkraj XVI stoljeća. U njemu su, doduše, i kasnije stanovali neki velikaši, ali je to tada bio »grad« trećerazrednog značenja. Stubički je kaštel također napušten i u XVII st. se već spominje kao ruševina (»Tahyjev grad«).

U periodu prilagođavanja novim uvjetima, susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo se raspalo na preko 20 plemićkih kurija koje su postale potpuno samostalna gospodarstva, dok su neke, kao što je bio slučaj s Oroslavjem, Lužnicom, Jakovljem i Bistrom, postale kasnije nova vlastelinstva.

Oroslavje je na početku XVII st. bilo samo plemićka kurija. Zbog naglog povećavanja aloda ta je kurija postala glavno vlastelinstvo porodice Vojković kojem je u početku XVIII st. pripadalo desetak sela nekadašnjeg donjostubičkog posjeda. Lužnica je na početku XVII st. bila također samo kurija. Poslije dugih sporova, koje su zbog nje prvih godina XVIII st. vodili Rauchi i Vojkovići, i ona je bila organizirana kao vlastelinstvo. ⁶³ U Gornjoj Bistri se još u XVI st. nalazio zaseban posjed s kurijom, alodom i velikom šumom. ⁶⁴ Stari susjedgradski alod u Jakovlju pretvorio se u XVII st. izgradnjom plemićke kurije također u zaseban posjed koji se kasnije često naziva vlastelinstvo. Uza sve to, u prvoj polovini XVII st. sagrađeni su kraj Zaprešića Novi Dvori (Curia Nova) koji su također postali centar za dio bivših susjedgradskih posjeda.

⁶⁰ isto, str. 143.

⁶¹ Hartinger, n. dj., 97.

⁶² npr.: Novi Dvori kod Zaprešića, Novi Dvori kod Klanjca, Novi Dvori u Mo-slavini itd.

⁶³ Ivančan, n. dj., VZA VI, 1904, 77.

⁶⁴ Arhiv ob. Oršić, sv. 40, br. 31.

Na susjedgradskom dijelu bivšeg vlastelinstva razvilo se potkraj XVI i na početku XVII st. još desetak manjih kurija-posjeda, a otprije se na njemu nalazila vlastelinska kurija u Brdovcu te sitnoplemički posjedi Trgovina i Posavje. Na početku XVII st. sagrađena je u Gornjem Stenjevcu kurija Ogled koju su duže vrijeme posjedovali Moškoni i Vojkovići.⁶⁵ U tom su periodu u brdovečkoj sučiji iznikle kurije Mickovo,⁶⁶ Vrbina, Prigorje, Januševac, Šibice,⁶⁷ Laduč, Hrastina, Ključ, Dolac, Kraj i još neke druge. Na mjestu kurije susjedgradskog provizora Jurja Mindzentyja nastala je u početku XVII st. kurija Orešje kojoj je pripadalo nekoliko sela. Kasnije je ondje podignut dvorac Jankomir.⁶⁸

Osim Oroslavja, na nekadašnjem donjostubičkom posjedu nastale su u XVII st. kurije Marčinkovo (Marchinkovo seu Brezye), Kaniža (Kanisa seu Lugh), Legrad i Stari Dvor.⁶⁹

U vezi s osnovnim karakteristikama susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva treba još upozoriti da su na njemu u godinama pred seljačku bunu važnu ulogu igrale seoske općine, ne samo u gospodarskom pogledu, već i u klasnoj borbi koja se ondje razvijala. Izučavanju strukture i ekonomsko-društvene uloge seoskih općina obratio je dosta pažnje J. V. Bromlej. On je istakao da su te zajednice bile »snažno sredstvo ujedinjavanja seljaka za borbu protiv nastupa feudalaca«.⁷⁰ Upravo je ta osobina seoskih općina na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu bila naročito izražena.

Na teritoriju tog vlastelinstva nalazilo se pred seljačku bunu preko 70 sela i zaseoka. Veličina tih naselja bila je vrlo različita: neka su imala samo tri do četiri kuće, dok je u velikim selima živjelo i do 100 porodica. Više takvih naselja bilo je radi obavljanja različitih ekonomskih i upravnih poslova ujedinjeno u seoske općine — sučije. Tih je općina bilo 7 na teritoriju Susjedgrada i 2 na Stubici. Svakoj je pripadao različit broj sela: sučija Brdovec ih je imala 19, Pušća 12, Stenjevec 9, Podgorje 4, Novaki 3 i sučija Zaprešić 2; od 2 sela sastojala se i sučija Stupnik preko Save. Donja sučija (preconatus, iudicatus Inferior) na Stubici, sa centrom u Oroslavju, obuhvaćala je 17, a gornja sučija (preconatus Superior), sa sjedištem u Golubovcu, 9 sela.⁷¹

O privrednoj ulozi seoskih općina na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu sačuvalo se vrlo malo podataka, ali je ipak sasvim sigurno da su i ondje regulirale upotrebu pašnjaka (»gmajni«), šuma i sl. Ta je njihova uloga dolazila naročito do izražaja u osvajanju novih poljoprivrednih površina. Preko općina su nadalje organizirani svi zajednički i javni radovi (uređenje cesta, raspored odlaska na fortifikacije i sl.). Na prvi pogled se čini da između svih sela u tako velikim sučijama kao što su bile Brdovec, Pušća ili Stenjevec

⁶⁵ Ivančan, n. dj., VZA VI, 1904, 77; »Ogled curia in possessione Sztenyewcz« (Arhiv ob. Oršić, sv. 42, br. 15.)

⁶⁶ Ivančan, n. dj., VZA VII, 1905, 81.

⁶⁷ U Šibicama je 1597. postojao alod (Arhiv ob. Oršić, sv. 48, br. 19).

⁶⁸ Ivančan, n. dj., VZA VII, 1905, 75.

⁶⁹ isto, 78.

⁷⁰ Bromlej n. dj., 113.

⁷¹ Adamček, n. dj., 31—90.

nije moglo biti mnogo zajedničkih veza i interesa. Međutim, nije ipak tako jer su seljaci iz vrlo udaljenih sela imali vinograde u istim »goricama«, pa je obrađivanje vinograda omogućavalo stalno komuniciranje cijelog područja. Jednako su tako čvrsti faktor povezivanja bili i poslovi oko zajedničke eksploatacije šuma koje su se obično prostirale između nekoliko sela. Ta se povezanost, pored toga, ostvarivala i preko obavljanja tlake koja se većim dijelom davala na teritoriju sučije.

Mogućnosti seoskih općina da istupaju kao faktor koji organizira seljake u klasnoj borbi ovisile su od stupnja njihove feudalizacije, tj. utjecaja vlastelina na te samoupravne organe. Zemaljski gospodar je uvijek imao mnogo interesa da što više ograniči seosku samoupravu i da joj nametne obavljanje nekih poslova vlastelinske jurisdikcije. Tako su na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu seoski suci u pravilu obavljali i dužnost »vesnika« (villicus) — najnižeg funkcionara vlastelinske jurisdikcije. Ivan Mogajić je npr. u istrazi 1567. zabilježen kao »iudex et villicus de Orozlavye«,⁷² a ta se dvojnost u dužnosti funkcionara seoskih općina susreće i u drugim sučijama.⁷³ Katkada su se zbog toga sučije poistovećivale s vilikatima — »judicatus seu villicatus Zthopnyk«.⁷⁴ Čini se da su slučajevi kada su, kao što je 1560. bilo na Stubici, dužnosti seoskih sudaca i vesnika obavljale različite osobe bili izuzetni.⁷⁵ U svojstvu vesnika (villicus) seoski suci su pobirali neke vlastelinske dohotke, raspoređivali izlaženje na tlaku i sl.⁷⁶ Na Susjedgradu se ta njihova funkcija dobro vidi iz Bathoryjevog inventara, jer se u momentu njegovog sastavljanja kod seoskih sudaca kao sakupljača daća još uvijek nalazilo dosta naturalija koje nisu predali vlastelinskim oficijalima.⁷⁷ Seoski suci su obično presuđivali neke sitne prekršaje kmetova. Za obavljanje tog posla izabirani su uz njih prisežnici.⁷⁸

Seoski suci su na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu bili izborna lica. Uza svako ime suca u sesionalnom registru 1567. zapisano je: »iudex anni praesentis«.⁷⁹ Čini se da su i ondje, kao što se to susreće na mnogo mjesta, seljaci za taj položaj izabirali tri kandidata od kojih je vlastelin potvrđivao najprikladnijega. Taj je sistem izbora onemogućavao vlastelinu da do kraja podvlasti seosku općinu, te je sudac u pravilu obavljao dvostruku ulogu: na jednoj strani je zastupao interese seoske zajednice, a na drugoj je bio organ preko kojega je vlastelin provodio svoju vlast. Koja će strana u njegovoj djelatnosti prevagnuti, tj. hoće li sudac biti stvarni nosilac interesa seljaka ili feudalnog gospodara, ovisilo je o konkretnim prilikama. A prilike na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu, koje karakteriziraju dvojnost feu-

⁷² Bojničić, VZA XII, 35, svjedok br. 275.

⁷³ isto; »iudex et villicus de Superiori provincia« (svj. br. 276.); »iudex et villicus possessionis Zaprezeche« (svj. br. 352.); »iudex et villicus de Zthopnyk« (svj. br. 453.); »iudex et villicus de Berdoucz (svj. br. 9.); »iudex et villicus de Podgorya« (svj. br. 229.); iudex et villicus de villicatu Nowaczy« (svj. br. 477.).

⁷⁴ isto, str. 42.

⁷⁵ KAZ, ACA, sv. 21, br. 1.

⁷⁶ Bromlej, n. dj., 111.

⁷⁷ Adamček, n. dj., 28.

⁷⁸ Kraljevska komisija iz 1569. sazvala je »iudices et juratos colonos arcis Zomzedwara et castelli Also Zthwbycza« (Adamček, n. dj., 270.).

⁷⁹ Adamček, n. dj., 31—90.

dalne uprave i neprekidne međusobne borbe zemaljske gospode, išle su u prilog oslobađanju seoskih općina od utjecaja feudalaca, te su ih njihovi rukovodioci mogli pretvoriti u kolektivne organizacije klasne borbe.

2.

Povećanje aloda u XVI st. bilo je osnova mnogih promjena u strukturi vlastelinstva i u odnosima koji su na njemu vladali. Premda se porast alodijalnog gospodarstva odvijao kao dugotrajni proces koji se nije završio u tom stoljeću, njime su već tada unesene mnoge novine u cijeli sistem gospodarenja i feudalne eksploatacije. On je bio jedan od uzroka raspadanju i prestrukturiranju susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva. Uz taj su proces na ovom vlastelinstvu bili dobrim dijelom povezani i mnogobrojni sukobi između feudalaca.

Alod su na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu u drugoj polovini XVI st. sačinjavali vinogradi, oranice, livade i vrtovi. Kao najvažniji dio aloda uvijek su bili isticani i stavljani na prvo mjesto vinogradi.⁸⁰

Vlastelinstvo je u vlastitoj režiji 1574. obrađivalo 12 vinograda. U blizini susjedgradske tvrđe nalazili su se veliki vinogradi Goljak (Golyak) i Perovica (Perowycza),⁸¹ tri su pripadala kuriji u Brdovcu,⁸² a na stubičkom dijelu vlastelinstva bilo ih je 7. O veličini tih vinograda može se stvoriti samo približna slika. Opisi i nazivi iz diobe 1574. pokazuju da su neki od njih bili veliki kompleksi.⁸³ O veličini Goljaka svjedoči podatak da je u njemu 1574. bila posebna zgrada s prešom za vino koja je u diobi ostala u zajedničkom vlasništvu Hennynghovaca i Tahyjevih sinova, ali je ipak bilo predviđeno da se sagradi još jedna, kako bi svaki suvlasnik imao svoju vlastitu prešu, a nadalje i to da su Hennynghovci 1574. i polovinu tog vinograda nazivali »veliki vinograd«. Kod Perovice se čak i pojedini dijelovi spominju kao velike površine. Na Stubici se najveći vlastelinski vinograd nalazio na brdu Kamenjaku a bio je sastavljen od nekoliko parcela različitog porijekla i kvalitete. Ondje je veći kompleks bio također vinograd kmetova Belinić koji je vlastelinstvu priključio Tahy.

Za neke vlastelinske vinograde, kako na Susjedgradu, tako i na Stubici, navodi se u opisima da su manjih površina, dok se za druge, prema istim popisima, može pretpostaviti da odgovaraju prosječnoj veličini kmetskih vinograda (vinea Simonschyak, vinea Hochych, vinea relictæ Ursulae i vinea Georgii Zabo).

Vlastelinske oranice i livade bile su rasute po cijelom teritoriju vlastelinstva: oranice na 44 a livade na 24 mjesta. Sve su te parcele bile vrlo

⁸⁰ »divisio vinearum, terrarum arabillum, fenilium, extirpatiarum, hortorum Zthobycensium... 1574.« »divisio vinearum et foenilium... 1575.« (Arhiv ob. Sermage, fasc. 1, br. 36, Litt. MM); NRA, sv. 592, br. 22, itd.

⁸¹ Na brdima Perovici i Goljaku bilo je i kmetskih vinograda. Krajem XVI i u XVII st. broj kmetskih vinograda na tim brdima bio je u porastu (KAZ, ACA, sv. 21, br. 2, 4, 5; Arhiv ob. Sermage. kut. br. 44.).

⁸² vinea antiqua, vinea nova i vinea Lendowschyak (Adamček, n. dj., 126, 127.)

⁸³ U XVII st. mali plemićki vinogradi imali su 10 — 30 kopača, dok su veliki zahvaćali površine do 250 kopača.

različitih veličina. Tako su, npr., oranice uz susjedgradski alod imale oko 14 jugera, dok su u Jakovlju sačinjavale 20 jugera »in uno ordine«. Veći kompleksi oranica još su bili u Vučjaku (terra Woehyak), zatim zemlja Velika Dužica, Raženovica u stenjevačkoj sučiji i velike krčevine kod Zaprešića. Kompleks krčevina koji je Tahy 1568. okupirao na Stubici imao je 25—30 jugera. U popisima se samo za desetak oranica izričito navodi da su manjih površina. Ako se za sve 44 parcele uzme prosječna veličina, tada je cjelokupni fond oranica na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu oko 1574. iznosio više stotina jugera; više stotina jugera moglo je biti i livada, za koje se na mnogo mjesta također spominje da su velikih površina.⁸⁴

Uza svoje stare centre (Susjedgrad, Stubica i Brdovec) vlastelinstvo je 1574. držalo pet vrtova i voćnjaka. Najveći su dio njegova teritorija prekrivale u to doba još uvijek velike šume. Stupnička šuma (sylva Stwponyk) je zahvaćala dio vlastelinstva na njegovim međama s Okićem, Vukovinom i Brezovicom. U sučiji Zaprešić je bio veliki Krapinski lug (»Krapinzky lugh«), a cijelo mačvarno ušće rijeke Krapine u Savu prekrivale su šikare (»nemus Krapinzko wzthye«). Velika šuma (»magna sylva«) u pušćanskoj sučiji protezala se gotovo do Zaprešića, a istoimena šuma u sučiji Podgorje prekrivala je sav teritorij između sela Jakovlja, Gornje i Donje Bistre, Psarnog i Oborova protežući se do gore Medvednice. Velika šuma na Medvednici protezala se preko cijelog vlastelinstva (počevši iznad sela Borčeca i Dolja u stenjevačkoj sučiji). U stenjevačkoj sučiji su bile veće šume: »Vočjak«, i »Vrbov kolosek«, a kod sela Jegudovca počinjala je šuma Družinščak koja se prostirala uz tadašnje staro korito rijeke Save. Na stubičkom posjedu je bilo devet šuma i deset velikih šikara. Šuma »Welyky Lugh« prostirala se uz rijeku Krapinu od Andraševca do potoka Bistre. Između sela Oroslavja, Slatine i Toplica bila je druga velika šuma; treća se nalazila između Igrišća i Slatine; četvrta, koja je dijelila susjedgradski i stubički teritorij, uz potok Bistru itd.⁸⁵

Šume su prilikom diobe 1574. ostale nepodijeljene »partibus ipsis communis ad communem usum eisdem partibus et colonis eorundem«.⁸⁶ One se još uvijek nisu smatrale potpunim vlasništvom zemaljske gospode te se vodilo računa i o pravu kmetova na njihovo uživanje. Ali unatoč tome, svega desetak godina kasnije (1585) podijeljene su samo među feudalce.

Podaci koje sadrže isprava o diobi 1574. i neki drugi izvori omogućavaju da se za drugu polovinu XVI st. na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu utvrdi tendencija porasta aloda, iako se taj porast ne može izraziti u pouzdanim kvantitativnim veličinama. Na vlastelinstvima u Hrvatskoj u drugoj polovini XV st. postojale su neznatne alodijalne oranice. Prema Bromlejevu računu, alod na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu, mogao je još i 1540. imati oko 80 hektara zasijanih pšenicom, odnosno nešto veću površinu, ako su se zasijavale manje vrijedne kulture, jer je Jerolim Laski te godine tražio 1.000 forinti da nabavi sjeme za sjetvu.⁸⁷ Ali taj račun ne odgovara ni izdaleka stvarnom stanju. Iz jedne Keglevičeve darovnice saznajemo, npr.,

⁸⁴ Adamček, n. dj., 124—128, 135—140.

⁸⁵ KAZ, ALC, ser. I, Litt. G, nro 181, sadrži opis šuma susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva iz 1585.

⁸⁶ Adamček, n. dj., 139—140.

⁸⁷ Bromlej, n. dj., 51, 146.

da je 1535. samo u selu Strmcu bilo 25 jugera vlastelinskih oranica; neke vlastelinske oranice oko Susjedgrada, Brdovca i Donje Stubice morale su biti sličnih ili, možda, i većih površina.⁸⁸

Poznato je da su oblici proširivanja aloda mogli biti: oduzimanje podložničkih selišta, prisvajanje općinskih zemalja i krčenje. F. Gestrin smatra da su mogućnosti osvajanja novih zemalja krčenjem u slovenskim zemljama bile iscrpljene još u XV st. te da se od tada povećavanje aloda odvijalo najviše na račun zauzimanja pustih kmetskih selišta.⁸⁹ Nasuprot tome, mnogi izvori pokazuju da su u hrvatskim krajevima veće nove poljoprivredne površine stvarane krčenjem sve do kraja XVII stoljeća. Ali se pri tom ne može uopće utvrditi u kojem su opsegu sama vlastelinstva, u vlastitoj režiji, vršila osvajanje tih novih zemljišta.

Unatoč postojanju te mogućnosti, glavni se oblik povećavanja aloda na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu sastojao u oduzimanju zemalja i vinograda od kmetova. Već i sam raspored zemljišnih parcela po teritoriju vlastelinstva upućuje donekle na zaključak da se povećavanje odvijalo na taj način. Većim dijelom svog aloda vlastelinstvo je, naime, prodrlo na teritorij seoskih općina i ondje se ispremiješalo sa seljačkim parcelama, tako da je oranice i livade imalo u svakoj sućiji,⁹⁰ dok su se uz stare centre nalazili samo veliki vinogradi, voćnjaci, vrtovi i ribnjaci. Kad bi se geneza tog aloda mogla pobliže upoznati, vidjelo bi se da se to širenje na teritoriju seoskih općina od samog početka odvijalo putem oduzimanja zemlje od seljaka, premda se ne smije zanemariti ni to da tadašnja poljoprivredna tehnika nije, ni u slučajevima kada su stvarali alode u vlastitoj režiji (krčenjem), zahtijevala od feudalaca da oni budu koncentrirani na jednom mjestu. Naprotiv, raspršeni alod — kao ovaj na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu — bio je preduvjet za racionalnije iskorištavanje kmetske radne snage, jer što su alodijalne zemlje bile bliže kmetskim selima, to se više smanjivao neproduktivni odlazak i povratak s tlake.

Tahy je samo od 1565. do polovine 1567. oduzeo kmetovima, crkvi i sitnim plemićima preko 60 selišta odnosno kmetskih posjeda. Na Stubici su te eksproprijacije i poslije toga bile takvog opsega da ih je Stjepan Grdak smatrao jednim od uzroka seljačke bune u jesen 1567.⁹¹ Ali te eksproprijacije nisu imale isključivo ekonomski karakter, tj. nisu provedene samo zbog potrebe da se proširi alod. Tahy je od otetih zemalja zadržao u svojim rukama samo dio, a dio je podijelio svojim oficijalima i slugama. U njegovim je rukama ostao posjed bivšeg provizora kmeta Matije Belinića u Psarnom i neka selišta pod Susjedgradom. Na tim je posjedima Tahy izgradio nove gospodarske zgrade

⁸⁸ Arhiv JAZU, D — XXIX — 29.

⁸⁹ F. Gestrin, *Gospodarstvo in družba na Slovenskem v 16. stoletju* (Oris razvoja), *Zgodovinski časopis* XVI, Ljubljana 1962, str. 7.

⁹⁰ Raspored alodijalnih zemljišta po sućijama bio je 1574. sljedeći: Stenjevec 12 parcela, Novaki 5, Stupnik 4, Podgorje 6, Zaprešić 3, i Brdovec 8. Na stubičkom posjedu bilo je gotovo po svim selima raspoređeno 16 oranica i 12 livada.

⁹¹ »Vereor tamen quod insurrectio colonorum Ztubycensium potissimum ex his mota est, quod praefata domina consors domini Francisci Tahy penes decimam ipsam terrasque arabiles dictorum colonorum per officiales suos octupare fecit«. (Adamček, n. dj. 244.)

(alode). Na Stubici je zadržao posjede Matije ključara, Mihajla provizora i Ivana Jelenčića iz Oroslavja.⁹² Osim velikog kompleksa krčevina uz rijeku Krapinu,⁹³ Tahy je na Stubici oduzeo za vlastelinstvo još i krčevine Jurju Beliniću Starijerm, Matiji Thegelu i Blažu Brckoviću.⁹⁴ Poslije 1568. vlastelinstvu su također priključivana seljačka gospodarstva: npr. posjed Ilije Gregorića, Mihajla Gušetića u Jurja Saboa. Vlastelinstvo je najvjerojatnije eksproprijacijom steklo i zemlju pokojnog Puškara (Pwxara), kasnije Puškarevo, koja se spominje u diobi 1574.⁹⁵ Krupne poljoprivredne površine i brojne kmetove Tahy je stekao otimanjem župničkih posjeda u Donjoj Stubici, Podgorju, Pušći i Stenjevcu.⁹⁶ Podjela oduzetih selišta službenicima trebala je da učvrsti vlastelinski aparat vlasti, koji se odlaskom Hennynghovaca 1565. potpuno izmijenio.⁹⁷

Većinu oduzetih vinograda Tahy je zadržao za alod. Tim je putem stvoren novi vlastelinski vinograd na brdu Kamenjaku koji se u diobi 1574. spominje pod nazivom »vinea quorundam colonorum Belinich et aliorum«.⁹⁸ Prema regestu gornice 1567, posjednici tih vinograda Grgur, Ivan i Matija Belinić, te Urban Kranjec davali su devet vedara gornice, dok je Tahy nakon prisvajanja dobio prihod od 6 bačava vina. U blizini Susjedgrada prisvojio je Brumanov vinograd s godišnjim prihodom oko 50 vedara.⁹⁹ Vlastelinstvu je nadalje priključen vinograd donjostubičkog župnika.¹⁰⁰ Hennynghovci i Tahy-

⁹² Adamček, n. dj., 212, 213; Jelenčićevo je selište vjerojatno priključeno vlastelinstvu kao napušteno, jer u regestu za njega stoji: »huius sessionis terrae arabiles pro castello fuerunt seminatae« (isto, str. 43).

⁹³ To su bile krčevine koje su na teritoriju vlastelinstva držala 24 kmeta pokojnog bana Petra Erdődyja iz sela Pritiska, Prietersa, Sumečeca i Luke. U stubičkom sesionalnom regestu je dopisano ispred njihovih imena: »Item in anno 68. occupata sunt extirpaticia ista omnino per magnificum Franciscum de Tah« (isto, str. 64—65).

⁹⁴ Sva tri kmeta bila su iz Psarnoga, gdje je Tahy okupirao i veliki posjed Matije Belinića; na bazi tih eksproprijacija sagradio je u tom selu novi marof (alod).

⁹⁵ Hartinger, n. dj., 114; Adamček, n. dj., 124.

⁹⁶ Bojničić, VZA XII, 23—24, 34; Adamček, n. dj., 212.

⁹⁷ Tahy je kaštelanu Petru Petričeviću dodijelio posjed Jurja Koščevića i dio posjeda stubičkog purgara Martina Evangelistića, (Bojničić, VZA XII, str. 34; Adamček, n. dj., 87.) Potkaštelan Ivan Lolić je dobio posjede Nikole Sukalića iz Zaprešića i Martina Filipčića iz Podgorja te 5 jugera oranice udovice Katarine Marušice iz Zaprešića (Bojničić, VZA XII, str. 22, 23, 39; Adamček, n. dj., 213). Službenik Antun Gereczy naselio se na posjedu bivšeg potkaštelana Stjepana u Brdovcu a kasnije je uz Tahyjevu pomoć okupirao posjed lepoglavskih pavlina Merinje (Bojničić, VZA XII, str. 33—34; KAZ, Prot. br. 2, 187—188). Od ostalih oficijala dobili su: Martin Gušetić posjed bivšeg provizora Matije Zazowczyja u Brdovcu, Nikola Sipoš posjed predijalca Andrije de Gradec iz Podgorišća, Petar Božjak posjed plemića Mihajla Palffyja u donjostubičkom podgrađu, Toma Bajuzan imanje Matije Rosulića, Juraj Bartaković posjed Matije Majorovića u Brdovcu, Nikola Šajnović posjed Ivana Čečkovića u Brdovcu, Mihajlo ključar posjed Martina Kralića također u Brdovcu. Tahyjeve vlastelinski računar Juraj dobio je posjed Valentina Vojvode u sućiji Brdovec, a Gašparu Zakoczyju je dodijeljeno selište protjeranog Matije Jemčića u Pušći. Uz to se za nekoliko oduzetih selišta ne može utvrditi da li ih je Tahy kome dodijelio ili zadržao za sebe.

⁹⁸ Adamček, n. dj., 136, 212.

⁹⁹ isto, 212.

¹⁰⁰ isto, 212; Bojničić, VZA XII, 34.

jevi sinovi su 1574. podijelili vinograde Lendovščak, Simonščak, Hočić, vinograd udovice Uršule i Jurja Saboa koji su također, sudeći po njihovim imenima, prvobitno pripadali podložnicima.¹⁰¹

Osim spomenutih podataka, o proširivanju aloda na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu govore i neki nazivi polja i vinograda. U popisu aloda iz 1574. zabilježeno je 10 oranica i 5 livada kao »krčevine« (terrae extirpatitiae, fenilia extirpatitia). Na vlastelinstvu su se, nadalje, nalazila tri novozasađena vinograda (novae plantaturae vinaerum) i 2 nova vrta. Sve su to dijelovi aloda, koji su morali nastati najranije polovicom XVI st., jer bi se u slučaju da su još prije osvojeni njihov kvalitet već izjednačio s ostalim zemljama te se ne bi spominjali s atributima koji označavaju novije porijeklo. Na vlastelinstvu je bilo i takvih površina koje su u suprotnosti s novima zabilježene kao starije.

U Brdovcu je, npr., uz stari vlastelinski vinograd, kasnije uzgojen novi (vinea antiqua et vinea nova sub curia). Vinograd na brdu Kamenjaku na Stubici proširivao se do 1574. dva puta: uz stari vinograd (vinea antiqua Kamenyak) zasađen je »novi veliki« (vinea nova Kamenyak magna), a zatim je dosađen još jedan (nova plantatura vineae Kamenyak).

Najstarije oranice na vlastelinstvu su se nazivale »tlake« (terrae thlaka) a nalazile su se uglavnom u brdovačkoj sučiji.¹⁰² Te su zemlje stekle taj naziv svakako tek nakon dugotrajnog obrađivanja tlakom.¹⁰³ Posebnu grupu oranica sačinjavale su na drugoj strani krčevine privedene obradi najvjerojatnije u drugoj polovici XVI st. U zaprešičkoj sučiji su bile: magna extirpatura terrarum arabilium, minor extirpatura i nova extirpatura. Stubičkom alodu je pripadalo 7 krčevina.¹⁰⁴ Krčenjem je u istom periodu osvojeno i više livada,¹⁰⁵ a u Tahyjevo doba su nastala i dva nova vlastelinska vrta.

Prema tome — važna osnova za proširivanje aloda na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu bilo je i osvajanje novih poljoprivrednih površina krčenjem šuma i zasađivanjem novih vinograda. Ali se ipak ne može ustanoviti je li vlastelinstvo tim putem povećavalo svoj zemljišni fond u vlastitoj režiji ili ga je stjecalo eksproprijacijom od kmetova. U diobi 1574. bila je izričito spomenuta mogućnost aktivnosti vlastelinstva na krčenju šuma. Komisija je tada propisala da svaka stranka može slobodno krčiti i stvarati nove oranice a da u takvim slučajevima suprotna stranka dobiva iz zajedničkog fonda šuma odgovarajući dio u privatno vlasništvo i da ga može kasnije krčiti i kultivirati po svojoj volji. Međutim, zemaljska gospoda su u praksi dolazila do krčevina tako da su ih otimala kmetovima, jer je to bilo dosta lako, budući da one u pravilu nisu ulazile u sesionalni fundus. Osim na susjedgradsko-stu-

¹⁰¹ Adamček, n. dj., 127, 136.

¹⁰² »Terraе thlaka Prwdnycza«, »Tlaka Lizicza sive Liszichina«, »tlaka Zahrazt-nycza«, »tlaka sub Ladwch«, »tlaka infra curiam« (Adamček, n. dj., 127.).

¹⁰³ U jednom sporu 1533. navodi se »thlakas seu terras arabiles... ab olim ad Capitulum Zagrabiense pertinuisse« (KAZ, ACA, sv. 24, br. 42.).

¹⁰⁴ »Terraе apud ecclesiam sancti Antonii extirpaticiae«, »extirpaticiae sub Klanicz«, »extirpaturae in Liplye«, »aliae extirpaturae in Liplie«, »extirpaturae supra castellum«, »terra extirpaticia in Juryew werh« (Adamček, n. dj., 137, 138.).

¹⁰⁵ Livada kod Stupnika, dvije livade u Oborovu i dvije na Stubici.

bičkom vlastelinstvu, čini se da je težište eksproprijacije na krčevinama bilo i na nekim drugim vlastelinstvima.¹⁰⁶

O pojačanoj ekonomskoj aktivnosti susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva u drugoj polovini XVI st. svjedoči gradnja nekoliko novih vlastelinskih marofa (aloda u užem smislu). Ta je izgradnja bila poduzeta svakako u vezi s proširivanjem dominikalne privrede.

Alodom pod susjedgradskom tvrđom koristili su se prije zajednički Andrija Hennynggh i Bathory. Provizor Grdak je 1568. zatražio da se za potrebe komore izgradi uz njega još jedan.¹⁰⁷ Premda taj drugi alod nije bio podignut, Tahy je na mjestu staroga sagradio potpuno novi (allodium novum sub castro per dominum Tahy constructum), sa žitnicama, stajama za stoku, svinjcima i drugim gospodarskim zgradama.¹⁰⁸ Andrija Bathory je na stubičkom posjedu sagradio alod još 50-ih godina. Taj je alod u Tahyjevo doba porušen i pretvoren u vrt, ali je Tahy i na tom posjedu, u selu Psarnom, na selištu protjeranog kmeta Matije Belinića, sagradio novi alod.¹⁰⁹ Tih je godina restituiran i alod u Jakovlju koji je prije držao Luka Sekelj.

O porastu aloda na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu govore još i neki drugi podaci. U Tahyjevo se doba prilično naglo povećao broj različitih novih služba na vlastelinstvu (pastores, portarii, hortulani, allodiatorez itd.).

Tahy je bio glavni protagonist u proširivanju aloda. On se, pored toga, sam dosta brinuo da se postojeći alod što racionalnije privredno aktivizira. Upravo je ta njegova djelatnost postala izvor sukoba sa suvlasnicima, jer je plodove svih gospodarskih inovacija, premda je vlastelinstvo bilo nepodijeljeno, prisvajao isključivo za sebe. Pitanje aloda postalo je naročito aktualno u odnosima među suvlasnicima poslije povratka Hennynghovaca 1572, jer su oni počeli zahtijevati da se svi prihodi aloda dijele jednako kao i prihodi od kmetskih daća. Tahy je te zahtjeve energično odbijao tvrdeći da sve melioracije učinjene njegovom inicijativom i sredstvima pripadaju isključivo njemu.¹¹⁰ Pred kraljevskim komesarima 1573, npr., prijetio se da će se suprotstaviti »ferro et gladio« podjeli velikoga susjedgradskog vrta i vinograda Golljaka.¹¹¹

Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo dobivalo je mnoge prihode od nekih djelatnosti koje nisu bile direktno vezane uz alodijalnu proizvodnju. Na njemu je, npr., bilo nekoliko ribnjaka za koje je Tahy, napadajući komorsku upravu zato što kupuje ribe u Zagrebu, tvrdio da su potpuno dovoljni za podmirenje potreba zemaljske gospode.¹¹² Na rijekama i potocima koji teku područjem vlastelinstva postojale su mnogobrojne vodenice koje su zemaljskoj gospodi donosile novčanu rentu. Samo na stubičkom posjedu bilo ih je

¹⁰⁶ Vlastelin u Gotalovcu uzeo je npr. 1646. za svoj alod više seljačkih »kerči« (Arhiv ob. Oršić, kut. 16, Litt. M.).

¹⁰⁷ Adamček, n. dj., 251.

¹⁰⁸ isto, 123.

¹⁰⁹ isto, 213.

¹¹⁰ isto, 293—294; odbijajući te zahtjeve Tahy je izjavio da nikada nije sprečavao suvlasnike da i oni investiraju u proširivanje aloda, što je inače dosta lako jer »satis enim ampla esset terra et aqua Zomzedwariensis«.

¹¹¹ isto, 303.

¹¹² isto, 255.

20 (na rijeci Krapini i rječicama Slanom Potoku, Rijeci, Vidaku i Bistri). Većinu tih vodenica držali su uz novčani činž kmetovi (molendina sessionalia), doh ih je vlastelinstvo posjedovalo samo nekoliko (molendina dominalia). Upravo je Tahy radio na tome da se poveća broj vlastelinskih vodenica, te je dvije nove izgradio na Savi a treću oteo kmetu Martinu Sukaliću.¹¹³

Na teritoriju Susjedgrada i Stubice postojale su u drugoj polovini XVI st. četiri maltarine (thelonia). Na Susjedgradu se 70-tih godina spominju maltarine: »pod tvrdom«, u Brdovcu, Stupniku, a kasnije i na Sutli. Na Stubici se maltarina ubirala samo pod kaštelom. Vlastelinsko regalno pravo bio je i »brod« na Savi (vadum sub castro).

Proces proširivanja alodijalnog gospodarstva na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu, odnosno kasnije na teritoriju tog vlastelinstva, došao je do punog izražaja u XVII stoljeću. Spomenuti podaci iz XVI st. govore samo o počecima toga procesa. Zbog toga se i sve druge pojave koje su vezane uz to proširivanje također moraju promatrati kao sastavni dio toga dugotrajnog procesa. Na tom je teritoriju, kako se može vidjeti iz primjera Oroslavja, i u novije doba stalno bila prisutna tendencija širenja aloda.

U Oroslavju je 70-ih godina XVI st. susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo držalo samo jednu kmetsku sesiju. U prvoj polovini XVII st., sa centrom u tom selu, stvoreno je novo vlastelinstvo kojemu polovinom tog stoljeća već pripada »oko 100 dobrih oranja« alodijalne zemlje, 50 kosaca livada i 22 kopača vinograda. Karakteristično je da se taj alod sastojao od bivših kmetskih posjeda ili krčevina.¹¹⁴ Do kraja XVIII st. oroslavski alod se povećao još nekoliko puta: oranice preko dva puta (227 jugera), livade 5 puta (218 kosaca) i vinogradi 8 puta (176 kopača).¹¹⁵

3.

Činjenica da je glavni proizvod susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva bilo vino ima posebno i veliko značenje za društvene odnose u tom kraju. Međutim, ta činjenica, u prvom redu zbog oskudnosti izvora, nije mogla biti dovoljno uočena. Bromlej je npr. nakon analize objavljenih urbara zaključio da u XV—XVI st. u Slavoniji vinogradarstvo igra drugorazrednu ulogu. Po njegovu mišljenju, ono je bilo dobro razvijeno jedino u Hrvatskom primorju, a manje važni vinogradarski rajoni protezali su se samo do Kupe.¹¹⁶ Zaključujući jedino na osnovu objavljenih materijala, on je morao izgubiti iz vida da su dobro poznati vinogradarski rajoni postojali i u tadašnjoj Slavoniji i da je jedan od njih bio upravo glavni rajon seljačke bune 1573. B. Grafenauer

¹¹³ isto, 252.

¹¹⁴ »Bartolićevo selo«, »Kuntakov travnik«, »Nesekova zemlja i vinograd«, »Kerčine pod koscem«, Kerčine u lugu«, »Kerčine gorice« (Arhiv ob. Josipović-Vojković, kut. 7.).

¹¹⁵ Arhiv vlastelinstva Zabok, kut. 15. O porastu aloda na početku XVII st. na pojedinim dijelovima nekadašnjeg susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva postoji u različitim arhivima dosta podataka. Kuriya Kraj je, npr., 1602. držala kao alodijalni posjed 5 kvastalističkih i 2 kunovnjačka selišta (Arhiv JAZU, D-XLIX — 129). Kuriya Ogled u Stenjevcu imala je 1640. oko 80 jugera oranica (KAZ, ALC, ser, I, litt. O, br. 113).

¹¹⁶ Bromlej, n. dj., 50.

je obratio dosta pažnje promjenama vinskih daća pred bunu,¹¹⁷ ali ni kod njega nije istaknuto pravo privredno značenje vinogradarstva.

Za razvitak vinogradarstva bilo je u Zagorju vrlo povoljnih prirodnih uvjeta. Na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu vinogradarstvu je pogodovao valovit reljef s mnogo obronaka na prisojnoj strani. Brda pod vinogradima — »gorica« (promonthoria) — bilo je preko 50. Susjedgradsko-stubički podložnici držali su u tim brdima 70-ih godina XVI st. oko 2800 vinograda različitih veličina.¹¹⁸ Kao što je već spomenuto, 12 vinograda držalo je i vlastelinstvo.

Čini se da u cijeloj Hrvatskoj nije u XVI st. bilo vlastelinstva s tako velikim prirodom vina kakav su imali Susjedgrad i Stubica. Na Stubici je gornica 1567—74. iznosila oko 1.600 vedara, dok se u istom periodu na Susjedgradu u ime te daće pobiralo oko 2600 vedara, tj. vlastelinstvo je 70-ih godina XVI st. dobivalo 4200—4300 vedara gornice godišnje.¹¹⁹ Toliko se gornice nije pobiralo ni na jednom vlastelinstvu u Slavoniji u XVI i XVII st. Gornica je, npr., na posjedima tvrđe Bela 1573. iznosila oko 800 vedara.¹²⁰ Posjedi Gora i Letovanić primili su 1576. također 800 vedara gornice.¹²¹ Dubovačko vlastelinstvo je 1579. pobiralo oko 400 vedara »dezethyne ghorycz wynzkih« a cjelokupni prihod u vinu ocijenjen je 1581. na 660 vedara.¹²² Na Medvedgradu, iako je to posjed s dobro razvijenim vinogradarstvom, gornica je 1617. iznosila samo 140 vedara.¹²³ Ni u XVII st. ne može se naći vlastelinstvo s tako velikom gornicom, kakva je pobirana na Susjedgradu i Stubici.¹²⁴

Popisi crkvene desetine pokazuju da je vinogradarstvo na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu bila važna privredna grana još u XV stoljeću. Već tada su postojale gotovo sve »gorice« koje se susreću u XVI st., a kmetska proizvodnja kretala se na Stubici između 6 i 12 tisuća vedara.¹²⁵ U rodnim godinama druge polovine XVI st. kmetska proizvodnja na cijelom vlastelinstvu mogla je iznositi čak 20—25 tisuća hektolitara godišnje. Svi ti podaci pokazuju da je susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo u XVI st. bilo među glavnim proizvođačima vina u Slavoniji.

Istaknuto značenje vinogradarstva na tom vlastelinstvu odrazilo se u mnogim izvorima kako o vlastelinskoj, tako i o seljačkoj privredi. Gornica

¹¹⁷ Grafenauer, n. dj., 185, 211.

¹¹⁸ Adamček, n. dj., 91—105, 140—160.

¹¹⁹ Ukupni iznos gornice izračunat je za Susjedgrad prema »Vera dimidietas ... 1574.«, što se može uzeti kao sigurno, jer se umnožak gornice za Stubicu gotovo potpuno slaže sa sumom iz regesta 1567.

¹²⁰ NRA, sv. 205, br. 22.

¹²¹ UR. et CON., sv. 56, br. 32.

¹²² Lopašić, n. dj., 110, 124.

¹²³ »Legistrum dohotkou y pryetya grada Medueda po mene Juriu Myhlouichu na stranu gospodina groffa Zrini Miklououssa« (Arhiv ob. Sermage, kut. 81.).

¹²⁴ Na nekim zrinsko-frankopanskim posjedima gornica se u XVII st. pobirala u slijedećim količinama: Ozalj (1680) — 293 vedra, Ribnik (1680) — 291 vedro, Božjakovina (1685) — 450 vedara, Bosiljevo (1672) — 295 vedara, Novigrad (1673) — 150 vedara, Severin (1673) — 98 vedara. Na velikom međimurskom vlastelinstvu, gdje je inače vinogradarstvo bilo vrlo dobro razvijeno, pobiralo se (oko 1672) 3211 vedara gornice. (Arhiv ob. Josipović-Vojković, kut. 8; UR. et CON., sv. 113, br. 35; sv. 91, br. 69; sv. 45, br. 15; sv. 95, br. 64; sv. 3, br. 5.).

¹²⁵ »Glavnicza in cultello decimarum regestum« (KAZ, ACA, sv. 21, br. 1, 8).

je, npr., na vlastelinstvu bila najvažnija naturalna daća. Njena je vrijednost na Stubici bila 3 — 4 puta veća od vrijednosti svih ostalih naturalnih podavanja. Stubički kmetovi su 1567. morali dati 1624 vedra vina, dok su sve ostale daće iznosile: 75¹/₂ mjera pšenice, 225 mjera zobi, 274 pileta, 136 kokoši, 240 sireva, 720 jaja i 17 gusaka.¹²⁶

U svim poslovima vlastelinske uprave različita pitanja vinogradarstva imala su obično centralno mjesto. Među glavnim brigama i Tahyjevih i komorskih oficijala redovito su bili problemi sakupljanja gornice, uskladištavanja vina, njegova kvarenja, pronalaženja kupaca za vino i sl. U pritužbama seljaka različita pitanja vezana uz feudalne odnose na području vinogradarstva također su imala istaknuto mjesto (otimanje vinograda, povećanje gornice, distribucija pokvarenog vlastelinskog vina itd.). Inventar Bathoryjevog pokretnog imutka iz 1564. sadrži među poljoprivrednim zalihama najviše vina: 59 bačava na Susjedgradu i 29 na Stubici. Teško je pretpostaviti da je odnos između žitarica i vina u tom inventaru stvoren isključivo potrošnjom ili prodajom žitarica, tj. da je u momentu žetve, odnosno berbe, bio drugačiji.¹²⁷

Upravo se zbog razvijenog vinogradarstva na susjedgradsko-stubičkom području ne može govoriti o zaostaloj zemljoradnji s konzervativnom tehnikom. Zemljišta pod vinovom lozom bila su mnogo veće vrijednosti nego oranice jer je za uzgoj novog vinograda trebalo ulagati i rad i sredstva desetak godina prije nego što je počeo davati puni urod, a sama proizvodnja vina zahtijevala je zbog svoje složenosti od proizvođača višu poljoprivrednu kulturu. Osim toga, područje s jakom orijentacijom na vinogradarstvo, moralo se zbog prodaje velikih viškova vina tijesno povezati s tržištem. Neka pisma komorskog provizora Stjepana Grdaka pokazuju da je uprava tog vlastelinstva bila vrlo osjetljiva na stanje tržišta.¹²⁸

Ko važan problem postavlja se pitanje o kvantitativnom odnosu između seljačke i vlastelinske proizvodnje vina i u vezi s tim pitanje o udjelu vinskih daća u vlastelinskim prihodima. Bromlej je konstatirao da je južno od Kupe vinogradarstvo bolje razvijeno na domenijalnim nego na seljačkim posjedima.¹²⁹ Međutim, na mnogim posjedima u Slavoniji odnos je bio upravo obratan: glavninu proizvodnje su davali seljački vinogradi.

Vlastelinski vinogradi (vineae alodiales, dominales, domesticae) davali su u Slavoniji po pravilu manji dio vlastelinskog prihoda u vinu, premda je vino iz tih vinograda bilo kvalitetnije od onoga što se dobivalo feudalnom rentom. »Gorni« vinogradi (vineae montanisticae, rusticales, colonicales) sačinjavali su posebnu kategoriju podložničkih zemalja, koje su se već u XV st. smatrale izvanselišnim posjedima. Te vinograde nisu obrađivali samo kmetovi s dotičnog vlastelinstva, već je bila vrlo raširena pojava da na mjestima s povoljnim prirodnim uvjetima drže vinograde i kmetovi drugih feudalaca — »strani gornjaci« (montanistae extranei). Tako su, npr., u brdima tvrde

¹²⁶ Adamček, n. dj., 31—90.

¹²⁷ isto, 25—30.

¹²⁸ isto, 231, 232, 269.

¹²⁹ Bromlej, n. dj., 58.

Bela 1573, uz 253 domaća kmeta,¹³⁰ vinograde držala i 72 strana. Na Medvedgradu su 1608. čak vodili poseban regist stranih gornjaka. U tom je registu uvedeno 10 seljaka koji su kao kmetovi pripadali samostanu u Remetama, a istodobno su bili gornjaci i Medvedgrada i zagrebačkog Gradeca te davali gornicu jedne godine vlasnicima Medvedgrada, a druge općini Gradeca.¹³¹ Stranih gornjaka bilo je dosta i na susjedgradsko-stubičkim posjedima. U najstarijim popisima crkvene desetine za to područje spominju se podložnici vlastelinstva Brežica kao posjednici vinograda na Susjedgradu — »extranei de Bresecz«.¹³² Sačuvani su podaci o nekim kaptolskim kmetovima koji su također držali vinograde na tim posjedima.¹³³ Zainteresiranost zemaljske gospode za proširivanje gornjačkih vinograda očitovala se upravo privlačenjem stranih kmetova da zasađuju vinograde.

U gotovo svima poznatim primjerima iz XVI i XVII st. daće koje su kmetovi davali od svojih vinograda bile su mnogo veće od cjelokupne alodijalne proizvodnje, te je potpuno jasno da je seljačka proizvodnja vina bila više puta veća od vlastelinske. Alodijalna proizvodnja nije na susjedgradsko-stubičkim posjedima mogla iznositi više od 5—10% cjelokupne proizvodnje. Na Dubovcu su 1579. prinosi »gradskih« (alodijalnih) vinograda ocijenjeni na 220 a prihodi vinske desetine na 400 vedara, te su ondje kmetovi proizvodili oko 4000 vedara vina.¹³⁴ Jedino je Medvedgrad 1617. imao veći alodijalni prirod vina od prihoda gornice, ali je i tu kmetska proizvodnja bila veća od alodijalne.¹³⁵ Slični su odnosi, unatoč porastu aloda, bili i na zrnsko-frankopanskim vlastelinstvima u drugoj polovini XVII stoljeća.¹³⁶

Udio seljaka u proizvodnji vina bio je, prema tome, na mnogim mjestima desetak puta veći od udjela vlastelinstava. Čini se da su posebne karakteristike obrade vinograda (velike radne investicije na zasađivanju novih vinograda, posebna pažnja pri obradi itd.) postavljale granicu razvitku alodijalnih vinograda.¹³⁷ Slabo produktivna tlaka mogla se u vinogradarstvu upotrebljavati samo uz dobru organizaciju te su mnoga vlastelinstva težila da se što više vina proizvede u režiji kmetova, tj. da osiguraju sebi u prvom redu prihode u vinskim daćama.

U sklopu razmatranja o privrednom značenju vinogradarstva posebno mjesto pripada ekspanziji te privredne grane u XVI stoljeću. Naprijed je već bilo govora o povećavanju vlastelinskih vinograda na Susjedgradu i Stubici. Pojavu novih vlastelinskih vinograda istakao je i Bromlej: novi vinograd u

¹³⁰ NRA, sv. 205, br. 22.

¹³¹ NRA, sv. 632, br. 4: »Regestum iuris montani montanistarum extraneorum...«.

¹³² KAZ, ACA, sv. 21, br. 8.

¹³³ Adamček, n. dj., 273, 274, 276, 271.

¹³⁴ Lopašić, n. dj., 110.

¹³⁵ Arhiv ob. Sermage, kut. 81.

¹³⁶ Odnosi između gornice i vlastite proizvodnje bili su na nekim od tih vlastelinstava slijedeći: Rakovec (1672): gornica 115 vedara, alodijalna proizvodnja 200 vedara; Medvedgrad — Šestine (1672): gornica 470, alod 720 vedara; Međimurje (1692): gornica 3660, alod 1810 vedara; Bosiljevo (1672): gornica 295, alod 290 vedara; Ozalj (1680): gornica 295, alod 195 vedara itd.

¹³⁷ Stoga su se na nekim mjestima vlastelinski vinogradi obrađivali plaćenom radnom snagom (Novi, Međimurje).

Grižanima 1544. i novi vinogradi u opisu imovine kneza Stjepana Frankopana 1558.¹³⁸ Međutim, čini se da je do mnogo većeg porasta proizvodnje vina došlo u tom stoljeću na rustikalu. Za to pitanje postoji inače dovoljno izvora koje tek treba sistematski obraditi.

Na Stubici se proširivanje površina pod vinovom lozom može utvrditi uspoređivanjem popisa crkvene desetine iz XV st. s popisom gornice iz 1567. Tim se uspoređivanjem vidi da se na tom posjedu do druge polovine XVI st. pojavilo desetak novih »gorica« (mons Strmec, mons Melje, mons Kraljev vrh, mons Igrišće, mons Banšćica, mons Selnik i dr.), a da se na starima, na kojima su vinogradi postojali već u XV st., broj vinograda osjetno povećao.¹³⁹

U registima gornice iz 1567. i 1574. spominje se izričito četrdesetak novo-zasađenih kmetskih vinograda (novae plantaturae vinearum). Takvi su vinogradi oko 10 godina bili oslobođeni davanja gornice, a poslije toga im je gornica još neko vrijeme bila smanjena. Upravo ta smanjena gornica upućuje da su možda i kod nekih drugih kmetova, gdje to nije izričito navedeno, vinogradi bili proširivani. Iz sačuvanih regista gornice i vinske desetine za susjedgradsko-stubičko područje u XVII st. ne može se vidjeti da li se tendencija proširivanja vinogradarstva i dalje nastavila. Dotada se broj vinograda na mnogim starim goricama osjetno smanjio, ali se istodobno pojavilo i desetak novih gorica (Orišje, Hrebin Vrh, Vejareber, Brezovec itd.).¹⁴⁰

Porast vlastelinskih prihoda u vinu odražava također teška situacija s prostorom za uskladištavanje i na Stubici i na Susjedgradu. To je vlastelinstvo u drugoj polovini XVI st. godišnje dobivalo oko 200 bačava vina (vlastiti prirod i daće). Andrija Bathory je npr. na Susjedgradu 1. III 1564. imao 59 bačava vina spremnog u 7 podruma. U novom podrumu (cellarium novum) bile su smještene 23 bačve, 5 u kuriji Trgovina, a 2 u Jakovlju. Na Stubici je 20 bačava bilo u podrumu kaštela, a 9 u podrumu župnika Emerika u stubičkom podgrađju. Iako su Bathoryjevi oficijali željeli da sve vino smjeste na Susjedgrad i Stubicu, to im nije uspjelo te je, pored svih spremišta u tvrđi, napunjen i podrum male kurije Trgovina, odnosno unajmljen je župnikov podrum u stubičkom podgrađju. Pri tom treba spomenuti da je samo u 5 bačava bilo staro vino a u svim ostalima prirod od 1563.¹⁴¹ Dio tih kapaciteta za smještaj vina, koji su 1564. već bili tijesni, vlastelinstvo je izgradilo i steklo polovinom XVI st. Novi podrum je sagrađen vjerojatno 1545—50. kada je Susjedgrad dograđivan.¹⁴² Tada je, možda, sagrađen i podrum »Pod zidom« (sub muro). Kuriju Trgovinu vlastelinstvo je steklo 1562. a prostorije u Jakovlju, gdje se također čuvalo nešto vina, 1563.

¹³⁸ Bromlej, n. dj., 57.

¹³⁹ KAZ, ACA, sv. 21, br. 1, br. 8.

¹⁴⁰ »Regestum decimae vini anno 1648. spectabilis et magnifici domini Francisci Chiculini in bonis chastri Zomzedvara ex portione Petri, Caspari, Francisci veluti ex portione Ratkai Annae et ex portione Susannae Ratkai, cum portione comitis Petri Erdeody et portione dominae Martae de Gregorianczy« (Arhiv ob. Sermage, kut. 44.).

¹⁴¹ Adamček, n. dj., 25—31.

¹⁴² Heneberg, n. dj., 145.

4.

U privrednom životu Slavonije u drugoj polovini XVI st. važnu je ulogu imalo osvajanje novih poljoprivrednih površina krčenjem šuma i šikara. U prethodnom odjeljku je istaknuto da su krčevinske oranice i livade sačinjavale dobar dio alodijalnog posjeda na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu. Tome treba dodati da su krčevine imale istaknuto mjesto i na seljačkim posjedima toga vlastelinstva; osvajanje i kultiviranje novih zemalja ulazilo je tada među važne privredne aktivnosti njegova stanovništva. Čini se da je intenzivno krčenje šuma u tom kraju počelo još potkraj XV st., a izvori pokazuju da je nastavljeno i kasnije — u XVII stoljeću. Proširivanje proizvodnje tim putem bilo je dugo vremena jedna od osnovnih komponenata razvitka. »Kerchi« su se s vremena na vrijeme uključivale u sesionalne posjede i u rasporedu zemljišnih parcela u sesijama održava se katkad čak i stoljetni rad seljaka na osvajanju prirode.¹⁴³ Tako su, npr., zemlje kmetova kurije Gregurovec, koje su se 1637. nalazile uz šumu (»huzthu«), nekoć nesumnjivo bile krčevine; premda se više nisu nazivale krčevinama, ipak postoji neka razlika između njih i zemalja oko »hisnih mezta«.¹⁴⁴

Iako se putem širenja poljoprivrednih površina ostvarivao samo ekstenzivni porast proizvodnje, u njegovoj osnovi morao je ipak biti porast proizvodnosti seljačkog rada ili porast stanovništva.¹⁴⁵ Vrlo opsežni radovi na kultiviranju novih zemalja započeli su nešto kasnije na opustošenim vlastelinstvima uz granicu. Ondje se tim putem provodilo privredno reaktiviranje vlastelinstava, ali je to najviše obavljano kolonizacijom novih stanovnika koji su dobivali različite povlastice a katkad i trajne privilegije. Osvajanje, pak, novih zemalja u unutrašnjosti nije bilo rezultat priliva novih stanovnika već se odvijalo ekspanzijom starosjedilačkog stanovništva. Seljak je ovdje u tom poslu bio samo djelomično angažiran i njegov se status time nije mijenjao, iako je on i tu bio stimuliran za krčenje. Mnogi popisi krčevina pokazuju da je njihovo osvajanje vršeno bez neposredne kontrole zemaljske gospode, da su feudalci samo povremeno obavljali revizije kmetskoga zemljišnog fonda — uključivanje tih novih zemalja u sistem feudalnih dažbina. Na sisačkom vlastelinstvu popisi krčevina bili su, npr., izvršeni 1543. i 1554.¹⁴⁶ U registima krapinskog vlastelinstva iz 1615. unesene su sve krčevine podvrgnute činžu počevši od 1572, a bilo ih je naročito mnogo između 1596. i 1613.¹⁴⁷ Na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu krčenje se također provodilo slobodno. U diobi 1574. bilo je propisano da će zemaljska gospoda samo svake sedme godine odrediti sposobne ljude (»huius rei expertos«) koji će na cijelom vlastelinstvu popisati nove vinograde i iskrčene zemlje (»nouas plantaturas vinearum et etiam nouas extirpaturas terrarum«) i uvesti na njih uobičajene daće.¹⁴⁸ Novoosvojene zemlje unosile su gdjegdje čak i korekcije u oblike

¹⁴³ »Anno domini 1646, conscriptio terrae omnes tam sessionales quam extirpatitias colonorum Gotthalocz« (Arhiv ob. Oršić, kut. 16), sadrži podatke o uključivanju krčevina u selišta.

¹⁴⁴ Conscriptio curiae Greguroucz 1637. (UR. et CON, sv. 99, br. 32.)

¹⁴⁵ Bromlej, n. dj., 56.

¹⁴⁶ KAZ, ACA, sv. 31, br. 67, 75.

¹⁴⁷ Arhiv ob. Sermage, kut. 3.

¹⁴⁸ Adamček, n. dj., 139.

feudalne eksploatacije. Premda su u XVI st. nije još ustalilo njihovo tretiranje kao činženih zemljišta, ipak je glavna daća koja se od njih pobirala bila redovito u novcu. Na sisačkom vlastelinstvu je, npr., činž od krčevina 1543. iznosio 184 forinte, prema 450 forinti svih drugih novčanih daća ubranih 1544.¹⁴⁹ Na Stubici se 1567. plaćalo za svaki juger krčevine 4 krajcara, dok je juger sesionalne zemlje bio opterećen s oko tri krajcara.¹⁵⁰

Na Stubici je 1567. bilo krčevina gotovo u svakom selu: ukupno (na cijelom posjedu) oko 210 parcela. U Oroslavju su, npr., 32 porodice živjele isključivo na krčevinama, a 35 na selištima, ali je i od tih 35 sa selišta posjedovalo krčevine 13 porodica. Najveći broj krčevina, 145 parcela, držali su podložnici bez selišnih zemalja — inkvilini ili, kako ih je nazivao sesionalni regist, »extirpaturas tenentes«. Inkvilini, nosioci osvajanja novih zemalja, nisu bili novi doseljenici na vlastelinstvo. Iz njihovih prezimena može se vidjeti da ih je 50% bilo u nekoj rodbinskoj vezi sa starim posjednicima selišta. U Oroslavju je, npr., Blaž Oroslavski držao selište, a Ivan Oroslavski, vjerovatno njegov srodnik, samo juger krčevine. Urban i Benedikt Ribarić iz istog sela bili su sesionalni posjednici, a Grgur Ribarić inkvilin na krčevini. Velik broj takvih primjera u svakom selu omogućuje zaključak da su se krčevine na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu stvarale najviše putem izdvajanja pojedinih porodica sa starih selišta, tj. raspadanjem velikih porodica. To, dakako, ne isključuje mogućnost da se u pojedinačnim slučajevima krčenjem novih zemalja ostvarivala imovinska diferencijacija i na drugi način. Sluga braće Oršića Lukša, npr., »wchynlye welyke kerche twlyko dazye try selyare nazyl byl« (1595).¹⁵¹

Osvajanje novih zemalja putem krčenja šuma bilo je u XVI st. gotovo općenita pojava u tadašnjoj Slavoniji. Zagrebački kaptol se još 1538. tužio na porodicu Erdödy jer je na teritoriju njegova posjeda Kraljevec dala iskrčiti dio šume i naseliti svoje kmetove.¹⁵² Seljaci iz Male Gorice podnijeli su 1572. tužbu protiv Barbare Alapy zato što je svom posjedu Novačica priključila njihov iskrčeni gaj.¹⁵³ U XVI st. bilo je novoosvojenih zemalja na svim posjedima Zagrebačkoga kaptola.¹⁵⁴

5.

Izvori daju vrlo oskudne podatke o stanju stočarstva na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu, te se o udjelu tog vlastelinstva u trgovini stokom, koja je u drugoj polovini XVI st. bila važna stavka izvoza iz Hrvatske, može govoriti samo u općenitim crtama.

Postojanje mnogih livada na Susjedgradu i Stubici pogodovalo je uzgoju krupne rogate stoke. Vlastelinstvo je, npr., 1574. posjedovalo livade na 24 mjesta. Sastavni dijelovi selišta bile su i velike livade. Između susjedgrad-

¹⁴⁹ KAZ, ACA, sv. 31, br. 63, 67.

¹⁵⁰ Adamček, n. dj., 31—90.

¹⁵¹ Arhiv ob. Oršić, sv. 51, br. 8.

¹⁵² KAZ, ACA, sv. 6, br. 9.

¹⁵³ KAZ, Protokol br. 3, str. 34.

¹⁵⁴ KAZ, ACA, sv. 2, br. 45; sv. 31, br. 67, 75 i dr.

skih kmetova i oficijala bana Erdödyja koji su htjeli okupirati livade »Nowaky trawnyki« i »Hrwssewecz« vodile su se 1562. prave bitke.¹⁵⁵ Povoljnih uvjeta bilo je na vlastelinstvu i za ekstenzivno svinjogojstvo, jer je bilo dosta žirovih šuma.¹⁵⁶

Knez Bathory držao je 1564. na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu preko 60 grla rogata stoke, 50 koza i oko 150 svinja.¹⁵⁷ Hennynghovci su na svojim alodima uzgajali jednaki a možda i veći broj stoke, jer je kod onih feudalaca koji su živjeli na vlastelinstvu stočarstvo redovito bolje razvijeno. Međutim, Bathory je na vlastelinstvu ipak imao manje stoke nego što su dopuštale stvarne mogućnosti. Na znatno manjim posjedima velikotaborskog vlastelinstva uzgajalo se mnogo više stoke.¹⁵⁸ Intenzifikacija vlastelinskog stočarstva na Susjedgradu i Stubici počela se provoditi s dolaskom Franje Tahyja. On je već 1567. samo na Stubici držao 4 »slobodnjaka« koji su se isključivo bavili čuvanjem stoke (pastores pecorum et caprarum). Građenje Tahyjevih aloda sastojalo se najvećim dijelom u podizanju svinjaca i staja. Iz aloda pod Susjedgradom seljaci su u buni 1572. pootimali stoku i svinje.¹⁵⁹ Ali na komorskim alodima tog vlastelinstva stočarstvo je ostalo i dalje slabije razvijeno.

Kad su 1567. komorski oficijali optužili Tahyja da je za svoju stoku potrošio svu vlastelinsku slamu, premda mu pripada samo polovica, Tahy se opravdavao da je to učinio jer ima tako mnogo stoke (»multa pecora habeam«) da je ne može prehraniti samo s prihodima svojih aloda.¹⁶⁰ Možda je upravo velik broj stoke bio razlog da je Tahy 1569. počeo primoravati kmetove da ishranjuju vlastelinsku stoku na svojim posjedima.¹⁶¹ Takav uzgoj svoje stoke primjenjivali su feudarci u slovenskim zemljama a među njima i Tahy na Stattenbergu.¹⁶² Kmetovi su obično bili obavezni da tako uzgojenu stoku prodaju po cijenama koje je određivao sam vlastelin.

Čini se da je udio seljaka u stočarstvu na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu bio također znatan. U seljačkim kućicama iz tog doba spominju se pored stambenih prostorija redovito mnoge staje.¹⁶³ Nekoliko primjera pokazuje da je bilo kmetova koji su uzgajali stoku za tržište. Kaptolski kmet iz susjednog Vrapča, udovica Doroteja, imala je 1570. posebnog pastira koji je čuvao 10 volova i krava.¹⁶⁴ Kaptolski kmet Stjepan Sajković bavio se trgovinom stoke a čini se da ju je kupovao i od stubičkih podložnika. Sajković

¹⁵⁵ KAZ, ALC, series II, nro 1132.

¹⁵⁶ KAZ, ALC, ser. I, Litt. G, nro 181.

¹⁵⁷ NRA, sv. 592, br. 22.

¹⁵⁸ KAZ, ALC, ser. II, nro 1376.

¹⁵⁹ Vj. Klaić, Tužba Franje Taha protiv kmetova Susjedgrada i Dolnje Stubice, VZA XI, str. 134.

¹⁶⁰ »Straminis pars per vos accipiat, ita tamen, ut si alio vendere velletis, mihi sit liberum supra alios emere; quum multa habeam pecora patiens Turcicham expulsionem ex hungaricis bonis« (Adamček, n. dj., 215.)

¹⁶¹ Rački, Gradja, 295.

¹⁶² Grafenauer, n. dj., 191.

¹⁶³ U opisu seljačkih kuća u Novacima 1563. navodi se: »domus simulcum camera et stabulo«, »domus unacum duabus cameris, stabulis tribus ac sepibus«, »domus simulcum camera, stabulo ac forneo ac sepibus« itd. (KAZ, ALC, ser. II, nra 1135.).

¹⁶⁴ Adamček, n. dj., 278.

je samo u jednom navratu tjerao u Ptuj 17 debelih svinja.¹⁶⁵ Poznato je da se tom trgovinom bavio brat Ilije Gregorića Šimun.¹⁶⁶ U tom je kraju bilo dosta rašireno krijumčarenje stoke u slovenske zemlje preko Sutle. Velikotaborski kmet Bezgan prokriumčario je 1573. u Rogatec 5 volova, a kada su tridesetničari proveli o tome istragu na vlastelinstvu, protiv njih je izbila pobuna u kojoj je sudjelovalo oko 200 kmetova.¹⁶⁷

6.

U novijim radovima o seljačkoj buni 1573. obraćena je posebna pažnja razvitku trgovine i povezivanju hrvatskih zemalja s tržištem. Na osnovu podataka o sudjelovanju susjedgradsko-stubičkih kmetova u trgovini, R. Bićanić je iznio tezu o »građansko-kapitalističkim elementima« u toj buni.¹⁶⁸ Sa stanovišta udjela građanstva razmatrao je razvitak trgovine J. V. Bromlej. On također ističe povezanost poljoprivredne proizvodnje s tržištem.¹⁶⁹ B. Grafenauer je dosta opširno prikazao značenje monopola vlastelinske trgovine u izazivanju društvenih konflikata.¹⁷⁰

Glavni proizvod koji se prodavao sa susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva, kao i mnogih drugih vlastelinstava u Zagorju, bilo je vino. Interes feudalaca za trgovinu tim proizvodom, premda je vino kao trgovački artikal bilo veoma osjetljivo, pobuđivale su mogućnosti dobrog plasmana i stalni rast cijena. Cijene tom proizvodu porasle su, čini se, u pola stoljeća oko pet puta: 1538. prodavalo se vedro za 40 denara, 1565—66. za jednu forintu, 1567. — a tada su se feudanci tužili na slabe cijene — za 50 denara, 1571. za jednu forintu i 20 denara, 1581. za jednu forintu i 50 denara i 1592. za 2 forinte.¹⁷¹

O sudjelovanju susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva u trgovini vinom sačuvalo se dosta podataka. Provizor Grdak je 1567. izvijestio komoru da prodaja vina, koje se na Susjedgradu skuplja u velikim količinama, može dati znatne prihode.¹⁷² Da je to vlastelinstvo u Slavoniji bilo među glavnim izvoznicima vina, pokazuje izvještaj provizora Grdaka od 17. VII 1567. u kojem kao najvažnijeg konkurenta koji utječe na cijene označava upravo svog suvlasnika Tahyja.¹⁷³ Vino su u XVI st. prodavala u prilično velikim količinama i druga vlastelinstva. Vlastelinstvo Varaždinske Toplice dobivalo je prodajom vina 60 — 80% svih novčanih prihoda, a 1543 — 61. iznosilo je na tržište oko 50% svoga vina.¹⁷⁴

¹⁶⁵ isto, 306—308.

¹⁶⁶ R. Bićanić, Počeci kapitalizma u Hrvatskoj ekonomici i politici, Zagreb 1952, str. 13.

¹⁶⁷ KAZ, ALC, ser. II, nro 1320.

¹⁶⁸ Bićanić, n. dj., 11.

¹⁶⁹ Bromlej, n. dj., 72—84, 163—164.

¹⁷⁰ Grafenauer, n. dj., 193—196, 201, 211.

¹⁷¹ Bromlej, n. dj., 79; Lopašić, n. dj., 112, 127; Adamček, n. dj., 231, 269.

¹⁷² »Habet praeterea Sua Maiestas in arce Zomzedwara multa vina [...] ut non parum lucrim ex eorum vinorum venditione proveniret« (Adamček, n. dj., 253.)

¹⁷³ »Caesarea Maiestas quanta habet [...] (vina) potuissent meliori praecio divendi, si praefata domina non interturbasset cum sua copiositate« (Adamček, n. dj., 232.)

¹⁷⁴ KAZ, ACA, sv. 63, br. 3—35.

Trgovina vinom zahtijevala je od vlastelinskih uprava posebnu operativnost. Vino se zbog slabog podrumarstva teško držalo uskladišteno; neraspodano vino se na Susjedgradu često kvarilo.¹⁷⁵ Naročito teška situacija s prodajom nastala je za vrijeme gladi 1569—70, jer je vino zbog naglog poskupljenja primarnih prehrambenih artikala izgubilo kupce. Iz Zagorja se vino preko slovenskih zemalja izvozilo u Austriju. Keglevići su, npr., vinom otplaćivali dugove trgovcima u Ptujju.¹⁷⁶ Međutim, na tim je tržištima izvoznici iz Slavonije konkuriralo vino iz slovenskih pokrajina.¹⁷⁷ Radi zaštite svoje proizvodnje staleži tih pokrajina često su zabranjivali svaki uvoz.¹⁷⁸ Vrlo važan konzument poljoprivrednih proizvoda postala je u XVI st. vojska na granici prema Turskoj. Mnoga vlastelinstva iz Hrvatske razvila su s tim područjem vrlo živu trgovinu.¹⁷⁹ U njoj su uvelike sudjelovali i posjednici susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva. Tahty se, npr., na Saboru 1571. obavezao da će za potrebe vojske u Ivaniću isporučiti 300 kvarti pšenice, 200 kvarti ječma i 100 kvarti zobi.¹⁸⁰ Granica je bila napose važan potrošač vina. Provizor Grdak je smatrao da se boljom organizacijom prodaje vina vojsci u Ivaniću može riješiti velikih zaliha na Susjedgradu. On je zahtijevao da se trgovačkim transportima za Ivanić dodijeli nekoliko naoružanih konjanika kao stalna zaštita koja će se brinuti da vojnici ne bi dopremljeno vino otmali bez ikakve naknade.¹⁸¹

U vrlo razvijenoj vlastelinskoj trgovini vinom, proizvodnja iz vlastelinskih vinograda igrala je neznatnu ulogu. Naprijed je upozoreno da u strukturi vlastelinskog prihoda vina najveći dio čine kmetske daće, a ne prihod alodijalnih vinograda. Porast vlastelinske trgovine vinom odrazio se zato u prvom redu u nastojanju feudalnih gospodara da povećaju naturalne daće. Tahtyjeva zainteresiranost za povećanje gornice kao i za komutaciju vinskih daća iz novčanog u naturalni oblik postaje u tom kontekstu potpuno razumljiva.

Osim vina, svoga najvažnijeg proizvoda, susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo je prodavalo i stoku. Stoka se na vlastelinskim alodima uzgajala u mnogo većem broju nego što je mogla biti potrošnja stočnih proizvoda u vlastelina i njegove družine. Preko Susjedgrada su, inače, prolazili glavni putovi kojima se iz Slavonije eksportirala stoka.¹⁸² Tahty je tvrdio da vlastelinstvo može godišnje realizirati oko 350 forinti prodajom nekih sitnih proizvoda: mesa divljači, kmetskih »darova«, uroda vrtova i sl.¹⁸³

Problem sudjelovanja seljaka sa susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva u trgovini nameće se svakom analizom ustaničkog programa 1573, jer taj program sadrži vrlo radikalne zahtjeve za reorganizaciju postojećih odnosa u

¹⁷⁵ Adamček, n. dj., 232, 304.

¹⁷⁶ Arhiv ob. Sermage, fasc. I, nro 28, Litt. DD.

¹⁷⁷ Adamček, n. dj., 231.

¹⁷⁸ isto, 269.

¹⁷⁹ Bićanić, n. dj., 19—20; Grafenauer, n. dj., 194—196.

¹⁸⁰ F. Šišić, Hrvatski saborski spisi III, Zagreb 1916, MSHSM XXIX, (dalje: Šišić, Saborski spisi III), str. 319.

¹⁸¹ Adamček, n. dj., 253.

¹⁸² Bićanić, n. dj., 16.

¹⁸³ Adamček, n. dj., 254—255.

trgovačkom prometu. Bićanić je smatrao da su se među vođama bune 1573. »nalazili mnogi ljudi, koji su imali širi interes od kmetskog, interes u trgovini i obrtu«. ¹⁸⁴ Međutim, da bi ta teza mogla biti uvjerljiva, trebalo bi je potkrijepiti s više dokaza. Premda je u podgrađima Susjedgrada i Stubice, kao i u nekim selima, stanovalo dosta obrtnika, teško je vjerovati da je njihova proizvodnja imala bilo kakvo značenje za trgovinu izvan teritorija vlastelinstva, tj. da bi interes tih obrtnika utjecao na stvaranje ustaničkog programa. To su gotovo sve bili kolari, kovači, postolari, tkalci itd. koji su proizvodili isključivo za potrebe samih seljaka i vlastelinstva. S druge strane, čini se da je interes seljaka za trgovinu bio mnogo širi nego što bi ga mogli izražavati pojedini trgovci. Vinogradarstvo je bilo osnovno zanimanje dijela stubičkih kmetova te je za njih prodaja vina bila povezana s pitanjem normalne egzistencije. Prema iznosu gornice oko 100 seljaka na Stubici proizvodilo je mnogo više vina nego što je mogla biti njihova potrošnja. Prema tome, među seljacima je također postojao interes za trgovinu s vinom. U toj trgovini prednjačili su svakako bogatiji seljaci, ali ne samo trgovci. Viškovi seljačkog vina nisu se mogli prodati na teritoriju vlastelinstva gdje je kupce teško nalazio i sam Tahy. Njegovi su ljudi, npr., u Oroslavju na Uskrs 1567. morali seljacima oduzeti ključeve njihovih podruma kako bi ih primorali da kupuju vlastelinsko vino dovezeno pred crkvu. ¹⁸⁵ Seljacima je, pored toga, točenje vlastitog vina bilo dopušteno samo od Martinja do Jurjeva. Susjedgradsko-stubički kmetovi morali su, dakle, svoje vino prodavati izvan teritorija vlastelinstva. Seljaci su sudjelovali i u trgovini stokom. Već je spomenuto rašireno krijumčarenje u slovenske zemlje.

Na putu kmetskoj trgovini stajale su mnoge prepreke. ¹⁸⁶ Na samom vlastelinstvu nalazile su se 4 mitnice: kod Susjedgrada, kod Stubice, na Sutli i u Stupniku. Neki primjeri pokazuju, nadalje, da je Tahy uvelike zloupotrebjavao pravo prvokupa. Stenjevački su se kmetovi tužili na ih je Tahy primoravao da mu prodaju svoje vino po niskim cijenama. ¹⁸⁷ Trgovcu Stjepanu Sajkoviću nasilno je otkupio 17 debelih svinja, tako da je platio za njih jedva polovicu stvarne vrijednosti. ¹⁸⁸ Trgovini seljaka s toga vlastelinstva smetala je također kontrola tridesetnica uvedena u drugoj polovini XVI st. na Sutli. Glavna slavonska tridesetnica iz Nedelišća razmjestila je svoje filijale na više punktova u tom kraju, a tridesetničari i njihovi agenti obilazili su čak i sajmove u pograničnim slovenskim mjestima i hvatali krijumčare. ¹⁸⁹ Izvoz vina otežalo je uvođenje u slovenskim pokrajinama 1570. posebne daće. ¹⁹⁰

¹⁸⁴ Bićanić, n. dj., 14.

¹⁸⁵ Bojničić, VZA XII, 1910, 36, svjedok br. 278.

¹⁸⁶ Grafenauer, n. dj., 194—196.

¹⁸⁷ »... Tahy et sui officiales magnas vexationes et insolentias super eodem teste et vicinis facerent, vina eorum vili praetio accipientes«. (Bojničić, VZA XII, 41).

¹⁸⁸ KAZ, ALC, ser. I, Litt. T, nro 103.

¹⁸⁹ KAZ, ALC, ser. II, nro 1320.

¹⁹⁰ Grafenauer, n. dj., 185.

7.

Neka pitanja ekonomskog razvitka na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu mogu postati mnogo jasnija, ako se barem približno utvrdi kretanje populacije na njegovu teritoriju. Unatoč nesistematičnosti popisa, na osnovno pitanje: da li je broj stanovnika na tom području bio u drugoj polovini XVI st. u opadanju ili u porastu, može se ipak odgovoriti pozitivno.

Na stubičkom posjedu plaćalo je 1560. crkvenu desetinu od žitarica ukupno 316 podložnika.¹⁹¹ Sedam godina kasnije (1567) bilo ih je uvedeno u sesionalni regist već 369.¹⁹² Poslije novih 7 godina (1574), Hennynghovci su dobili na Stubici 180 kmetskih posjeda. Tahyju je u toj diobi pripalo na Stubici nešto više seljaka: njegov je dio te godine imao 40 dimova, prema 35 dimova na dijelu porodice Hennyngh.¹⁹³ Stoga je na oba dijela Stubice bilo 370—390 kmetskih posjeda. Međutim, to je bio broj seljačkih porodica pred ugušivanje bune u veljači 1573, jer su popisivači 1574. u diobu unijeli i sva prazna selišta kojih je na Stubici bilo oko 120. Stvarno je, dakle, bilo samo 250—270 domaćinstava i to 50-etak, kako pokazuju popisi, bez odraslih muških glava. Na Susjedgradu je 1560, bez prekosavskih sučija Stupnika i Novaka, u regist crkvene desetine uneseno 645 kmetova.¹⁹⁴ U sučiji Stupnik zapisano je 1562. 49 kmetova, dok je u Novakima živjelo oko 100 porodica.¹⁹⁵ Na cijelom susjedgradskom posjedu bilo je 1560—62. između 790 i 800 kmetskih porodica. Prilikom diobe 1574. Hennynghovci su dobili na Susjedgradu 443 podložnika. Kako su oni imali ondje 4 dima više nego Tahy, na Susjedgradu je tada bilo već 870—880 kmetskih posjeda. Ti se podaci i ovdje odnose na stanje pred ugušivanje bune, jer je 1574. od toga broja preko 200 bilo desertnih i udovičkih selišta.¹⁹⁶

Navedeni podaci pokazuju da je na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu u periodu od 1560. do početka 1573. broj seljačkih posjeda porastao od oko 1100 na 1200—1300.

U suprotnosti s tim podacima stoji zaključak koji je na osnovu popisa dike stvorio B. Grafenauer. Po njegovu mišljenju, najznačajnija posljedica turskih provala bilo je smanjivanje broja podložnika i na osnovu toga promjene »ki so hkrati in brez posebnih razlik vplivali na razvoj zemljiškega gospodstva na vsem hrvatskem ozemlju pod Habsburžani«. ¹⁹⁷ Osnova za izvođenje takvog zaključka ne mogu biti sumarni podaci dike, jer — premda se je suma dimova smanjivala za cijelu zemlju — njihov je broj bio u porastu ili barem nije ozbiljnije stagnirao upravo u onim područjima koja su bila najviše zahvaćena bunom. Do osjetljivog smanjivanja broja dimova dolazilo je samo u krajevima koji su bili izloženi direktnim ratnim pustošenjima. Uz to, sadržaj dima kao osnovne porezne jedinice još uvijek nije objašnjen, a

¹⁹¹ KAZ, ACA, sv. 21, br. 1.

¹⁹² Adamček, n. dj., 31—90.

¹⁹³ isto, 128—135; Conscriptioes dicarum, Prot. br. 1, nro 10.

¹⁹⁴ KAZ, ACA, sv. 21, br. 1.

¹⁹⁵ isto, sv. 37, br. 9.

¹⁹⁶ Adamček, n. dj., 106—122; Conscriptioes dicarum, Prot. br. 1, nro 10.

¹⁹⁷ Grafenauer, n. dj., str. 197.

mijenjao se i u drugoj polovici XVI st., te su i s te strane podaci nepouz-
dani. Pored toga, krug županijskih i zemaljskih funkcionara vlasti koji su bili
oslobađani poreza stalno se proširivao a njihovi kmetovi nisu bili uvijek uno-
šeni u popise.

Broj dimova na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu bio je sve do se-
ljačke bune u porastu. Na Susjedgradu je 1543. popisano 175 a na Stubici 76
dimova.¹⁹⁸ Jednaki brojevi zabilježeni su za oba posjeda u popisima 1546,
1554. i 1555. Prilikom nove konumeracije 1566. na Susjedgradu je broj di-
mova porastao na 185 a na Donjoj Stubici (s Jakovljem) na 80. Na oba po-
sjeda broj dimova rastao je i idućih godina. Susjedgrad je 1568. imao 203 di-
ma, 1570. — 200 i 1573. — 355. Na Stubici su 1568. bila 102 dima, 1570. — 103
i 1573. — 132.¹⁹⁹

Ugušivanjem seljačke bune 1573. stvorena je prava pustoš na susjedgrad-
sko-stubičkom vlastelinstvu. Među selištima koja su Hennynghovci dobili u
diobi 1574. bilo je na Susjedgradu preko 20% a na Stubici blizu 40% pustih
i udovičkih. Mnoga selišta su do početka 1574. već naselili novi kmetovi, te
ti podaci ni izdaleka ne odražavaju opseg razaranja koje je počinila feudalna
vojska. (Na Stubici je nestalo oko 70% držalaca selišta iz 1567.) Popis porta
iz 1573. također svjedoči o zamašnosti tih razaranja. Na Susjedgradu je po-
paljeno i opljačkano 98 a na Stubici 73 dima (25 »totale deserti«).²⁰⁰ Slična
razaranja zadesila su seljačke posjede i na drugim vlastelinstvima: na Sa-
moboru s pripadnostima uništena su 30 1/2 dima, na Okiću 185 dimova, u Že-
linu i Jastrebarskom 42 dima, na Medvedgradu 12 dimova itd.²⁰¹ Zbog masa-
kriranja seljaka u buni 1573, a možda i nekih drugih razloga, na teritoriju
susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva broj stanovnika se smanjio za jedan duži
period. To se dosta jasno vidi iz popisa crkvene desetine 1581, 1597. i 1598.
a donekle i iz spiskova dike.²⁰² Premda je i na Susjedgradu i na Stubici po-
slije bune ponovo počeo rasti broj kmetskih porodica, njih je još i 1598. bilo
manje nego pred bunu, a niti novi porast dimova nije dostigao stanje iz
1573.²⁰³

Podaci o broju podložnika na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu mo-
raju se znatno korigirati, ako se za njegovo utvrđivanje upotrebe registi gor-

¹⁹⁸ *Conscriptiones dicarum*, Prot. br. 1, nro 1; Vj. Klaić, *Popis ratne daće u Slavoniji god. 1543.*, VZA IX, 1907, 83—94, shvatio je brojke uz naziv vlastelinstava u tom popisu kao iznose dike, koja je bila pola forinte po dimu, te ih je podvo-
stručio (Susjedgrad 350, Stubica 152 dima). Međutim u gotovo identičnim popisima
1544. i 1554. jasno je naglašeno da su brojke uz nazive vlastelinstava dimovi a ne
iznosi dike. Za zagrebačku županiju se 1554. npr. navodi da ima 2743 1/2 dima što
čini 1371 forintu i 75 denara računato po pola forinte za dim, a iznos dimova je
upravo suma brojaka uz nazive vlastelinstava.

¹⁹⁹ *Conscriptiones dicarum*, Prot. br. 1, nro 6—9.

²⁰⁰ isto, nro 9.

²⁰¹ *S a m o b o r*: »ibidem utraque parte seu portione combusti, desolati et deva-
stati fumi 18« i 12 1/2 dimova u izdvojenim posjedima; *O k i ć*: »Ibidem in pertinen-
tiis eiusdem castris per omnes judicatus depredati, spoliati et devastati ac depau-
perati fumi 185«; *Ž e l i n i J a s t r e b a r s k o*: »Ibidem in pertinentiis eorundem
castrorum depredati, devastati ac spoliati in toto fumi 42«; *M e d v e d g r a d*:
»pauperi et combusti fumi 12« itd. (*Conscriptiones dicarum*, Prot. br. 1, nro 18.)

²⁰² KAZ, ACA, sv. 21, br. 2—4.

²⁰³ *Conscriptiones dicarum*, Prot. br. 1.

nice. To se može napose učiniti samo na donjostubičkom posjedu za koji je sačuvan potpuni registar iz 1567. Iz njega se vidi da je u stubičkim »goricama« držalo vinograde oko 290 osoba koje u sesionalnom registru nisu bile popisane kao kmetovi niti uvedeni kao gornjaci. Pitanje gdje se nalaze selišta tih seljaka moglo bi se na osnovu analognih slučajeva lako riješiti. Naprijed je istaknuto da su na mnogim mjestima, pa tako i na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu, držali vinograde i strani kmetovi. Ali da bi se s dovoljno sigurnosti moglo tvrditi da su svi spomenuti držaoci vinograda doista »stranci«, sprečava podatak da više od 40% tih vinogradara ima zajednička prezimena sa sesionalnim kmetovima. U više stubičkih sela živjeli su, npr., seljaci s prezimenom Kranjec: 11 kmetova s tim prezimenom držalo je selišta i krčevine, ali se, pored toga, spominje još deset Kranjeca koji su posjedovali samo vinograde. U mnogim slučajevima vinogradi osoba s istim prezimenima bili su popisani jedan pokraj drugoga. Takvi držaoci (oko 120 seljaka) nisu bili stranci već podložnici vlastelinstva, iako nisu upisani u sesionalnom registru. Objašnjenje za postojanje takve grupe seljaka može se naći u strukturi seljačke porodice. Istaknuto je da su glavnu snagu kod osvajanja novih zemalja činili seljaci koji su se izdvajali iz velikih porodica sa starih sesionalnih posjeda. Činjenica da su mnogi takvi inkvilini posjedovali stare i plodne vinograde koji su bili zasađeni mnogo prije krčenja njihovih zemalja, potvrđuje da je proces osvajanja u osnovi tekao upravo tim putem, jer su oni te vinograde najvjerojatnije naslijedili prilikom svog izdvajanja iz zadruge ili još prije. Upravo podaci o posjednicima vinograda koji su podložnici vlastelinstva, a nisu uvedeni u sesionalni registar, pokazuju da su vinogradi bili izdvojeni posjedi još prije odvajanja pojedinaca sa zadružnih selišta, da su bili onaj dio seljačkih posjeda na kojima je najprije započinjalo raspadanje zadruge. Svi su dakle spomenuti posjednici vinograda živjeli na starim selištima u zajednici s drugim članovima zadruge a kao individualni posjed imali su samo vinograde. Postojanje vinograda kao izdvojenih posjeda potvrđuju neki primjeri suvlasničkog posjedovanja selišta u sesionalnom registru. Jurko i Blaž Đurković (Gywrkowych) uživali su zajednički selište u Oroslavju, ali ne i vinograde. Jurko je držao jedan vinograd na brdu Jazveščak i jedan na brdu Kruhencima, na kojem je svoj zasebni vinograd posjedovao i Blaž. Jednako su tako zajednički živjeli na posjedu a odvojeno posjedovali vinograde u selu Kruhencima Mihajlo i Valent Kurelja; Mihajlo je posjedovao čak 3, a Valent samo jedan vinograd.

8.

Podložnici susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva bili su u različitim popisima svrstavani u nekoliko grupa. Ta se kategorizacija vršila uglavnom samo po vrstama podavanja i servicija, a nije označavala niti postojanje nekih dubljih razlika u pravnom statusu niti u materijalnom položaju. Nasuprot vlastelinstvima poput Susjedgrada i Stubice, na kojima je djelovala tendencija za niveliranjem podložnika, bilo je u XVI st. uz granicu posjeda na kojima je započinjao proces uzdizanja pojedinih grupa seljaka u privilegirani status.

a) K m e t o v i (coloni, jobagiones).

Kmetovi su na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu bili osnovna grupa zavisnih seljaka; na Stubici je u toj grupi 1567. popisano 55% a na Susjedgradu 1574. oko 70% podložnika. Po veličini svojih selišta svi su se kmetovi dijelili u vlastelinskim registima na »kvartaliste« (»habet quartalitiun unum«), »polukvartaliste« (habet quartalitiun medium«) i »kunovnjake« (»kunisti«, »habet kunam«, »in kwnis residentes«).

Kvartalističko selište bilo je 1567. najveći kmetški posjed na Stubici. Na Susjedgradu je, s obzirom na prirodne uvjete bilo i većih posjeda, ali su se i ondje, kako to pokazuje urbar porodice Gregorijanec iz 1609, najveći posjedi sastojali samo od dvije kvartalističke sesije; nijedan kmet nije posjedovao cijelo selište (sessio integra).²⁰⁴ Na tom je vlastelinstvu, dakle, cijelo selište u drugoj polovici XVI st. bilo tek teoretski pojam. O veličini kvartalističkog selišta, osnovne jedinice seljačkog posjeda, ima za XVI st. premalo podataka, a i iz kasnijeg razdoblja su oni dosta nesigurni, jer se taj termin upotrebljavao u različitim značenjima. U rakovačkom urbaru (1630) »sessio quartalisticca« se poistovjećivala s posjedom inkvilina (»sessio quartalisticca seu inquilinatus«) i obično je imala samo tri jugera.²⁰⁵ U istom značenju bilo je 1685. zapisano na Božjakovini: »unius etiam quartalis puti inquilini etiam repe-riuntur«.²⁰⁶ U Međimurju se 1642. razlikovalo ove jedinice za veličinu kmetških posjeda: sessio, tertiale, quartale, inquilinatus i juger, ali je i ondje kvartalističko selište bilo nešto kasnije izjednačeno s posjedom inkvilina (quartalia seu inquilinatus).²⁰⁷ Na Susjedgradu je kvartalističko selište, međutim, uvijek jasno distingvirano od inkvilinskih posjeda; između njih su se po veličini nalazili posjedi kunovnjaka i polukvartalista. Vojkovićev »Legistrum« za Oroslavje iz polovine XVII st. pokazuje da je na tom vlastelinstvu kvartalistička sesija zamišljena kao četvrtina »velikog selišta« (sessio integra maior, sessio antiqua) koje je moralo imati oko 40 jugera oranice. Vojković je radi boljeg organiziranja tlake udruživao po dva kmetška posjeda (kvartalistička selišta) u »media sessio maior«.²⁰⁸ Tek iz urbara kurije Gregurovec (1637) vidi se da je kvartalističko selište u tom kraju obuhvaćalo 7—14 jugera oranica. Osim oranica, u konstitutiv takvog selišta ulazila su zemljišta različite vrijednosti (livade, okućnice, šume) i zato površine selišta nisu nikada bile jednake.²⁰⁹ Na Božjakovini je u XVII st. kvartalističko selište obuhvaćalo 10 jugera oranice i 10 jugera livada.²¹⁰ Posjedi kmetova u gornjostubičkom selu Dobri Zdeneci kretali su se 1604. između 10 i 19 jugera.²¹¹ Kvartalističko selište na susjed-

²⁰⁴ Urbarium castri Zomzedwara portionis haeredum magnifici domini quondam Nicolai de Gregoryancz, conscriptum in anno domini 1609. (Arhiv ob. Sermage, sv. 2, br. 114, Litt. SS.).

²⁰⁵ Lopašić, n. dj., 174, 175, 177.

²⁰⁶ UR. et CON., sv. 113, br. 39.

²⁰⁷ NRA, sv. 1445, br. 7; UR et CON, sv. 3, br. 4.

²⁰⁸ Spisi ob. Vojković-Josipović, kut. 7.

²⁰⁹ UR. et CON., sv. 99, br. 32.

²¹⁰ UR. et CON., sv. 40, br. 11, 42.

²¹¹ Arhiv ob. Oršić, sv. 29, br. 1.

gradsko-stubičkom vlastelinstvu iznosilo je, prema svemu, u XVI st. samo desetak jugera.²¹²

Cijelo kvartalističko selište držalo je 1567. na stubičkom posjedu samo 37 kmetova. Mnogo veći broj, preko 100 seljaka, imalo je tek polovicu takvog selišta (quartalicium medium). A uz to je 58 seljaka živjelo na još manjim, kunovnjačkim posjedima. Seljaci koji su držali kune (in kwnis residentes) plaćali su u novcu samo kunovinu. Na prvi se pogled čini da su njihovi posjedi relikti starih marturinskih selišta s kojih se nekada pobirao glavni slavonski porez. No, prilično velike promjene koje su se između 1567. i 1574. desile upravo s posjedima te vrste pokazuju da su to bile recentne tvorevine. Pored toga, po opterećenju daćama kune su se nalazile na trećem mjestu, bile su, dakle, po veličini vrlo mali posjedi, što nije bio slučaj sa starim kunjovnjačkim selištima koja su plaćala 18 denara kunovine. U toku sedam godina, od 1567—74, na polovini stubičkog posjeda 4 inkvilinska posjeda pretvorena su u kune, a istodobno su dvije kune postale polukvartalistička selišta. U tim se slučajevima vjerojatno radilo o povećavanju posjeda osvajanjem novih zemalja; krčevine je inače držao gotovo svaki treći kunista. Transformacija kunovnjaka u više grupe bila je dosta uobičajena pojava, ali su se događali i obratni slučajevi — da su kunovnjaci zbog siromašenja postajali inkvilini.²¹³ Iz svega toga vidi se da su držaoci kuna bili dosta nestabilna grupa posjednika, grupa koja je činila prijelaz od inkvilina prema sesionalnim kmetovima.

Iz spomenutih podataka vidi se da je u XVI st. na Stubici prevladavao sitni zemljišni posjed. Oko 80% kmetova koji su držali selišta imali su posjede manje od standardnog kvartalističkog selišta. Slika postaje potpuna, ako se njima pribroji još 116 inkvilina s njihovim vrlo sitnim zemljišnim parcelama. Sitni zemljišni posjed je prevladavao i na susjedgradskom dijelu vlastelinstva.²¹⁴ Takva struktura zemljišnog posjeda bila je rezultat dosta nepovoljnih uvjeta za zemljoradnju i prilično visoke populacije. Vrlo intenzivna osvajanja novih zemalja u XVI st. nisu ovu strukturu bitno izmijenila. Iako je, prema naknadnim pribilješkama u sesionalnom registru, na Stubici svaki treći kmet posjedovao po koji juger krčevine (obično između jedan i četiri jugera), ipak su glavninu krčenja obavljali inkvilini stvarajući nove seljačke posjede.

²¹² Kod urbarijalne regulacije 1778. određen je u susjedgradsko-stubičkom kraju konstitutiv selišta na 14 jugera oranice i 5 kosaca livada (Arhiv Zagrebačke županije, Urbaria, sv. 19, br. 9).

²¹³ Uz jednog kunovnjaka je npr. dopisano: »Iste est omnino pauper, ita ut prorsus nihil habet«. (Adamček, n. dj., 33.)

²¹⁴ Pred urbarijalnu regulaciju sredinom XVIII st. za teritorij bivšeg susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva također je karakterističan sitni zemljišni posjed. Najveći posjedi dosegali su tek 10 jugera a u prosjeku je dolazilo na jednu seljačku porodicu: u selu *Slatina* 48 jugera oranice i 3,9 kosaca livada; u selu *Kapelščaku*, 4,5 jugera oranice i 0,5 kosaca; u *Kuplenovu* 2,7 jugera oranice, 1,5 kosaca livada i 1,3 kopača vinograda (sesionalnih); u *Laduču Gornjem* 2,7 jugera, 0,5 kosaca i 1,3 kopača; u *Brdovcu* 3 jugera oranice i 1,3 kosca livada; u *Prigorju* 3 jugera i 1,4 kosaca; u *Trsteniku* 2,1 juger oranice, 1,2 kosca livade i 1,5 kopača sesionalnih vinograda; u *Pušći* 2,3 jugera, 1,3 kosca i 1 kopač vinograda; u *Podsusedu*, 4,8 jugera, 0,5 kosaca i 1,2 kopača vinograda.

Zemljišni posjed (veličina selišta) na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu nije odražavao stvarno imovinsko stanje seljaka. To se stanje, a isto tako i imovinska diferencijacija, može upoznati tek tada kada se selišni posjedi posmatraju zajedno sa seljačkim izvanselišnim zemljištima — vinogradima. Odnos između te dvije vrste zemljišta pokazuje da je kod dijela seljaka osnovno zanimanje bilo vinogradarstvo, a ne zemljoradnja. Na Stubici je gotovo dvije trećine kmetova posjedovalo vinograde — u mnogo slučajeva po dva i više. Oko 40% kunovnjaka, 48% polukvartalista i 47% kvartalista (od onih koji posjeduju vinograde) pripadalo je skupini seljaka koja je plaćala vlastelinstvu visoku gornicu između četiri i jedanaest vedara, a to znači da su oni u normalno rodnim godinama proizvodili 40—100 vedara vina.²¹⁵ To je bio prinos jednak prihodima čak i nekih srednjih plemića na tom području.²¹⁶ Upravo činjenica da su se mnogi seljaci bavili vinogradarstvom unosi značajne elemente u njihovu imovinsko-socijalnu strukturu. Stara klasifikacija seljaka prema selišnim posjedima ovdje nije ni približno odražavala stvarnu materijalnu diferencijaciju. Sitni zemljišni posjed bio je kod dijela seljaka izraz njihove orijentacije na vinogradarstvo, a ne izraz siromaštva.

b) Inkvilini (želiri).

Obično se prema broju inkvilina određuje stupanj imovinske diferencijacije među seljacima na određenom vlastelinstvu. Vrlo oskudno znanje o toj kategoriji zavisnih seljaka proširio je u novije vrijeme sovjetski historičar Bromlej. Po njegovu mišljenju, inkvilini su bili malobrojni sloj zavisnih seljaka, a pretežno su se bavili zanatstvom, vinogradarstvom i sličnim zanimanjima. Svi su živjeli u blizini vlastelinskih zamkova. Bromlej, dalje, smatra da inkvilini u osnovi potječu od seljaka koji su osiromašili, dok je postanak nekih, možda, povezan čak s nekadašnjom kućnom čeljadi (holopi dvorovie).²¹⁷

Na stubičkom posjedu bilo je 1567. 116 inkvilina, što čini oko 30% cjelokupnoga zavisnog stanovništva popisanog u sesionalnom registru. U svim selima tog vlastelinstva (oni nisu, kako to drži Bromlej, koncentrirani samo oko zamkova), osim u selu Reka (Rheka), za tu skupinu seljaka upotrebljavao se u registru naziv »extirpaturas habentes«. Međutim, u popisu iz 1574. svi su »extirpaturisti« popisani kao inkvilini, jednako kao što su se u selu Reka vodili još 1567. Inkvilini su na stubičkom posjedu držali sitne zemljišne parcele

²¹⁵ Gornica te grupe sesionalnih kmetova iznosila je:

	vedara							
Iznos gornice u vedrima	4	5	6	7	8	9	10	11 i više
Broj sesionalnih kmetova koji daju taj iznos	19	14	6	8	0	0	1	3

²¹⁶ Prihod gornice sestara Margarete Vagić i Helene Bojničić iznosio je 1604. u selu Dobri Zdenci 40 vedara; svaki član porodice Pethew dobio je 1603. s posjeda tvrđe Bela i kaštela Ivanec 100 vedara gornice (Arhiv ob. Oršić, sv. 21, br. 1; NRA sv. 208, br. 4.).

²¹⁷ Bromlej, n. dj., 121—122.

iskrčenih oranica. Gotovo polovina je posjedovala samo juger (»dieta«) a najveći inkvilinski posjed imao je 5 jugera. No odmah treba dodati da je više od polovine inkvilina posjedovalo i vinograde. Uzeto u cjelini, njihovi su vinogradi bili manji od vinograda sesionalnih kmetova (davali su manju gornicu), ali su ipak i među njima šestorica posjedovala po dva i više vinograda, dok su dvadesetorica davala više od tri vedra gornice (od 3 — 7 vedara). I u njihovom je dakle slučaju vinogradarstvo bilo onaj faktor koji je unosio korekciju u stvarni materijalni položaj. Potpunim siromasima mora se zbog toga smatrati samo ona polovina inkvilina koja uopće nije imala vinograde, kao i nekoliko onih čiji su vinogradi bili vrlo mali (gornica ispod jednog vedra). Iz svega se toga može zaključiti da su na Stubići 1567. inkvilini-siromasi sačinjavali 15% seljačkih porodica.

Među kmetovima koje su Hennynghovci dobili u diobi 1574. bilo je 57 inkvilina na Stubići i 103 na Susjedgradu ili 32% seljačkih porodica na Stubići i oko 23% na Susjedgradu. Visoki postotak te kategorije seljaka među stanovništvom smanjio se tek potkraj XVI stoljeća. U popisu iz 1598. inkvilini su činili samo 19% stanovništva Stubice i oko 17% stanovništva Susjedgrada. Međutim, u XVII st. ponovo se na nekim dijelovima bivšega susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva pojavio visoki postotak inkvilina. Na posjedima porodice Gregorijanec sačinjavali su 1609. oko 40% podložnika.²¹⁸ Svi ti primjeri pokazuju da se ova kategorija seljaka nije progresivno povećavala s porastom mogućnosti imovinske diferencijacije među seljacima. Čak ni varijabilnost procenta s kojim su inkvilini sudjelovali u cjelokupnom stanovništvu nije uvijek bila odraz povećane odnosno smanjene imovinske diferencijacije. Na mnogim mjestima broj inkvilina je ovisio naprosto o kriterijima po kojima su seljaci svrstavani u tu grupu, tako da su promjene tih kriterija kod revizija seljačkih posjeda bile obično popraćene prekategorižiranjem upravo inkvilina.

Naprijed je već istaknuto da su inkvilini na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu bili glavni nosioci osvajanja novih zemalja. Kako je više od 50% inkvilina imalo zajednička prezimena sa sesionalnim kmetovima, o nastanku krčevina govorilo se povezano s procesom propadanja velikih seljačkih porodica. Premda je nastanak inkvilina tim putem, izdvajanjem sa starih selišta, bio osobit oblik pauperizacije, on se ipak nije ispoljavao kao direktno propadanje kmetova. Na stubičkom posjedu mogla su se utvrditi samo dva slučaja postanka inkvilina propadanjem sesionalnih kmetova. Velik broj inkvilina u periodu pred seljačku bunu bio je prvenstveno posljedica porasta populacije i postojanja povoljnih uvjeta da se seljački posjedi rasterete ove populacije.

Inkvilini su snosili feudalne daće srazmjerno veličini svojih zemljišnih parcela. U pravilu se za svaki juger plaćalo 4 krajcara i davao kopun. Jednake daće snosile su i krčevine sesionalnih kmetova. Uz neznatne modifikacije, inkvilini su te daće davali na susjedgradskom području i na početku XVII stoljeća. Ali u tom se razdoblju već učvrstila razlika između inkvilinskih posjeda i krčevina ostalih kmetova. Inkvilinski posjedi su se postepeno počeli smatrati sesionalnim posjedima svoje vrste, dok su krčevine ostalih

²¹⁸ Adamček, n. dj., 106—135; *Conscriptiones dicarum*, Prot. br. 1, nro 18.

kmetova u toku vremena postale kontraktualne zemlje. Prvi podaci o tlaci inkvilina na susjedgradskom području potječu tek iz XVII stoljeća. Inkvilini su ondje oko 1650. davali dva dana ručne tlake, jednako kao i neki inkvilini na rakovačkom vlastelinstvu 1630.²¹⁹ Vojkovićeve inkvilin u Oroslavju morao je davati sredinom stoljeća tri dana tlake tjedno.

c) Gornjaci (gorschaki, montanistae).

Gornjaci su bili posebna kategorija seljaka koji su se bavili isključivo vinogradarstvom i obično živjeli u vinogradima gdje su sagradili svoje kućice.²²⁰ U stubičkim goricama živjela su 1567. ukupno 33 gornjaka, pretežno u gornjoj sučiji. Sedam godina kasnije (1574) bilo ih je već preko 50. Između 26 gornjaka na polovini stubičkog posjeda samo su šestorica te godine bili otprije gornjaci, četvorica su prije bili sesionalni kmetovi, trojica doseljenici na vlastelinstvo, a trinaestorica su 1567. držali samo vinograde. Upravo su dakle već spominjani nesvrstani držaoci vinograda iz 1567. sačinjavali glavni dio novih gornjaka. Prijelaz dijela tih držalaca među gornjake bio je rezultat njihova potpunog izdvajanja iz zadružne porodice u kojoj su živjeli s osebujnim vinogradima. Premda su se ti posjednici osebujnih vinograda obično odvajali od svojih matičnih posjeda kao inkvilini — krčenjem šuma, ipak je jedan dio njih odlazio i bez novih zemljišnih parcela, preseljavanjem na svoje vinograde.

Imovinsko stanje gornjaka bilo je vrlo slično stanju inkvilina. Premda su se bavili gotovo isključivo vinogradarstvom, među njima je 1567. bilo na Stubici 6 porodica bez vinograda a vinogradi ostalih bili su vrlo mali (20 gornjaka je davalo gornicu ispod 3 vedra). Gornjaci u pravilu nisu imali oranice; na Stubici su 1567. samo dvojica držala krčevine neznatnih veličina. Osnovne daće te kategorije seljaka bile su gornica i vinska desetina. Uz njih su još davali tlaku koja obično nije bila precizirana; na Dubovcu, npr., »dzwny zw poyty na wertall na delo nygda i nygda«, a na Ozlju su obavljali različite pomoćne poslove u vlastelinskom gospodarstvu.²²¹ Na posjedu Zabok bili su u XVII st. obavezni na jednu ručnu tlaku tjedno.²²² Gornjaci iz Brdovca i Zaprešića također su u XVII st. davali određenu tlaku.²²³

d) »Purgari« (cives oppidorum).

Na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu postojale su u drugoj polovini XVI st. dvije purgarije: pokraj susjedgradske tvrđe nalazio se »oppidum sub castro Zomzedwara« (»oppidum Zomzedwarienze«, »Pod Szuszedom«, Podsed), a uz stubički kaštel »oppidum sub castello Also Zthobycza« (Donja Stu-

---

²¹⁹ Lopašić, n. dj., 174—176.

²²⁰ »Gorschaky ky w ghory prybywajw« kod Dubovca (Lopašić, n. dj., str. 104); Herkov, Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske I, str. 459—460.

²²¹ Lopašić, n. dj., 104, 219, 237.

²²² Spisi ob. Josipović-Vojković, kut. 7.

²²³ Arhiv ob. Sermage, kut. 44.

bica). U susjedgradskom podgrađu živjelo je 18 — 20 purgarskih porodica, a kod Donje Stubice je 1567. stanovalo 17 porodica.

Na razvitak gradskog života počeli su još u XV st. vrlo nepovoljno utjecati neprekidni turski ratovi, feudalna anarhija i promjene trgovačkih putova. Mnoga naselja gradskog tipa na privatnim posjedima propala su upravo zbog promjene trgovačkih putova.

Propadanje takvih naselja bilo je obično popraćeno nastojanjem feudallaca da njihove stanovnike-purgare izjednače s kmetovima.²²⁴ Ta je tendencija djelovala i na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu, ali se unatoč tome u položaju purgara u drugoj polovini XVI st. sačuvalo još dosta posebnih crta. Tendencija za niveliranjem purgara s kmetovima osjećala se na tom vlastelinstvu, npr., u tome da se purgare u spisima nije uvijek dovoljno razlučivalo od kmetova. U istragama protiv Tahyja i stenjevačkog župnika purgari su se redovito nazivali »cives«, ali je Stjepan Vamoš iz Podsuseda u nekim izvorima »civis« a u nekima kmet. U popisu dike 1598. svi su purgari razvrstani među kmetove i inkviline.²²⁵ No u Čikulinijevom registru 1941. ponovo su popisani kao »cives«.²²⁶ Purgari su imali mnogo veće novčane daće nego kmetovi, a i naturalna podavanja su im bila nešto drugačija. Osobito je karakteristično da u veličini naturalnih podavanja, u stvari nekadašnjih »darova« (munera), između pojedinih purgara nije bilo gradacija. Svaki je morao davati: mjeru zobi, gusku, dva pileta, šest pogača i 12 jaja.²²⁷ Čini se da purgari nisu morali izlaziti na poljsku tlaku nego da su svoju radnu rentu odrađivali na specifičnim poslovima.²²⁸

Neki purgari Susjedgrada i Stubice bavili su se zanatstvom. Među njima su postojala prezimena: Tkalec, Trgovec, Kopjar (Hastipar), Dijak, Kolar, Kovač, Brodar (spominje se i kao »nauta vadi sub castro Zomzedwara«) i sl. Svi njihovi zanati bili su povezani s potrebama vlastelinske ekonomije, odnosno seljaka. S obzirom da su preko Susjedgrada vodili važni trgovački putovi, moguće je da su neki purgari sudjelovali u trgovini. Unatoč tome su se stanovnici oba podgrađa bavili poljoprivrednom proizvodnjom; svaki je imao zemljišni posjed a mnogi vinograde i krčevine.

e) Predijalci i slobodnjaci (praediales et libertini).

Na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu bilo je u doba komorske uprave 17 predijalaca.²²⁹ Premda su predijalci inače bili vazali i privilegirani podložnici samo crkvenih posjeda (u prvom redu zagrebačkog biskupa i kaptola), nalazili su se, kao što je i ovdje slučaj, u XVI st. i na svjetovnim vlastelinstvima. Na tim se posjedima susreću zbog toga što svjetovni feudalski nisu

²²⁴ Historija naroda Jugoslavije II, 432.

²²⁵ Bojničić, VZA XII, 22; KAZ, ALC, ser. II, Litt. T, nro 31.

²²⁶ Arhiv ob. Sermage, kut. 44.

²²⁷ Adamček, n. dj., 84—88.

²²⁸ »Cives sub castro Zonedwara qui nullos labor praestare tenentur sed solum vado vina edaut, litteras misiles transferre, vado prouidere, in horto laborare et frumentum cribrare« — zapisano je u registru 1641. (Arhiv ob. Sermage, kut. 44.).

²²⁹ Adamček, n. dj., 220.

promijenili strukturu posjeda koje su u različitim prilikama stekli od crkve, a i zato što su i sami počeli članovima svoje vojne svite (»homines«) podjeljivati privilegije s tim nazivom. Predijalci su na Susjedgradu vjerojatno uvedeni u vrijeme dok ga je posjedovao zagrebački biskup Šimun, iako se posjedi predijalaca (*villae praedialium*) spominju na Donjoj Stubici već prije.

Predijalci su za svoje privilegije bili dužni sudjelovati u privatnim vojnim odredima svojih gospodara. U vezi sa stalnim ratovima, na vlastelinstvima uz granicu stvorio se poseban sloj predijalaca i libertina. Na Susjedgradu i sličnim posjedima na kojima feudanci nisu imali posebnog interesa za razvijanje vojne organizacije, ta je kategorija seljaka u drugoj polovini XVI st. propadala. Znatno više predijalaca nego što se spominju u doba komorske uprave sudjelovalo je u akcijama Hennynghovaca protiv Tahyja 1565. Oni su tada u Gornjem Laduču imali posebnog kapetana (*capitaneus*). Potkraj XVI st. bilo ih je na Susjedgradu još svega desetak porodica, a u XVII st. su gotovo potpuno nestali. Među predijalcima je bilo i nekoliko plemića (Andrija Horvat iz Pušće, braća Gušetići i dr.). Prije dolaska Tahyja na vlastelinstvo, predijalci su obavljali različite poslove u vlastelinskoj upravi: prenošenje pošte, čuvanje zankova, održavanje reda kod pobiranja daća itd. Čini se da su katkada slani u akcije na granicu. Tahyjevim dolaskom nastupile su u njihovim dužnostima velike promjene. Kao kapetan kraljevskih konjanika u Kaniži, Tahy je sve predijalce otpremio onamo i primorao ih da besplatno vrše stalnu vojnu službu, iako je inače za uzdržavanje kaniške posade primao plaću iz državne blagajne.²³⁰ Bježanje s te dužnosti kažnjavao je vrlo okrutno: predijalac iz Brdovca koji se pojavio kod kuće bez odobrenja bio je toliko išiban da je uskoro umro.²³¹

Na vlastelinstvu je u Tahyjevo doba (1564—74) znatno porastao broj slobodnjaka (*libertina*). Postojala je čak paradoksalna situacija da je Tahy — poznat zbog naročito teškog ugnjetavanja kmetova — bio optuživan zbog njihova masovnog oslobađanja. Međutim, Tahyjeve eliberacije su ipak imale nešto drugačije značenje nego slična oslobađanja kmetova na drugim mjestima. Slobodnjaci su redovito bili seljaci koji su dobili nasljedne povlastice uz obavezu vršenja vojne službe u vlastelinskom banderiju. Njihov je položaj bio identičan položaju susjedgradskih predijalaca koji su se inače katkada i nazivali slobodnjaci. Tahyjevi slobodnjaci nisu vršili vojnu službu niti je njihov status bio nasljedan. Slobodnjak je kod njega postajao kmet koji je oslobođen sesionalnih tereta zbog preuzimanja neke službe ili posla na vlastelinskom gospodarstvu. Tahyjeve su eliberacije, dakle, bile u vezi s porastom alodijalnog gospodarstva i potrebom za takvom radnom snagom koja će se baviti samo određenim poslovima. Libertini su postajali vlastelinski pastiri (*pastores pecorum*), šumari (*custodes silvarum*), mlinari (*molitores*), vratari, stražari (*portarii, vigilatores*), stalni radnici (*mercenarii*), upravitelji aloda (*alodiatores*), provizori, pekari itd. Taj su status postigli čak i neki kmetovi kojih su kćeri služile na alodima.²³² Na Donjoj Stubici je 1567. bilo

²³⁰ isto, 211.

²³¹ isto, 232.

²³² isto, 89—90.

29 slobodnjaka, a Tahy je do 1573. na Susjedgradu oslobodio 27 kmetova. Suvlasnici su pružali otpor tom oslobađanju; komorska uprava je npr. 1567. izračunala u novcu štetu koju Tahy tim eliberacijama nanosi fisku, a Hennynghovci su 1573. zahtijevali da se u njihovu tužbu unesu imena svih seljaka koje je Tahy na Susjedgradu oslobodio.²³³

II PROMJENE U STRUKTURI FEUDALNE RENTE

O problemu feudalne rente u XV i XVI st. vodila se nakon pojave Bromlejeve knjige o seljačkoj buni 1573. opsežna diskusija.²³⁴ Bromlej je posebnu pažnju posvetio analizi pojedinih oblika rente smatrajući da je to jedino pravilan put za »otkrivanje stvarnih materijalnih preduvjeta seljačke bune 1573«. Rezultat njegove analize izvora bio je zaključak da se povećavanje feudalne eksploatacije »provodilo u hrvatskom selu u XVI st. uglavnom na račun povećavanja obaveza seljaka u tlaci«. ²³⁵ N. Klaić je u svom radu o renti izrazila sumnju i u taj zaključak i u općenitu tvrdnju da je uzrok bune bio u povećanju eksploatacije.²³⁶ Premda je u kasnijoj recenziji Bromlejeve knjige u nekim pitanjima ublažila svoje stavove, problem tlake kao dominantnog oblika eksploatacije ostavila je i dalje otvorenim.²³⁷ U odgovoru na te kritike, Bromlej je upotrijebio neke nove izvore ostajući kod svoga prvobitnog zaključka »da je povećanje feudalne eksploatacije na imanjima svjetovne vlastele, a prije svega u obliku tlake, bilo jedan od glavnih uzroka seljačke bune 1573«. ²³⁸

U vezi s tom diskusijom opravdano je mišljenje N. Klaić da se zasada o ulozi tlake ne mogu donijeti konačni zaključci, ali ne toliko zbog oskudnosti poznatih izvora, koliko zbog činjenice da oni ne pokrivaju cijelo područje Hrvatske. Naime, objelodanjeni urbari ni izdaleka ne održavaju neujednačenost privrednog razvitka u pojedinim regijama tadašnje Slavonije. Tako, npr., ni jedan urbar nije objavljen za područje Hrvatskog zagorja gdje je u privrednom životu osnovnu ulogu imalo vinogradarstvo, što se moralo odraziti i na oblike porasta feudalne eksploatacije.

²³³ isto, 89—90, 302—303.

²³⁴ N. Klaić, O razvitku feudalne rente u Hrvatskoj i Slavoniji u XV i XVI stoljeću, Radovi FF, Odsjek za povijest III, Zagreb 1960, 39—60; N. Klaić, — B. Grafenauer, Seljačka buna 1573. u Hrvatskoj (Povodom knjige. J. V. Bromleja), Jugoslavenski istorijski časopis 2, 1963, 68—87.

²³⁵ Bromlej, n. dj., 167.

²³⁶ »Postavljeni pred zadaću da ispitamo stvarno stanje kmetova u hrvatskim zemljama, oboje smo, uz neznatne razlike, našli uzroke bune u povećanoj eksploataciji. Danas se postavlja pitanje, da li je ona zaista bila povećana i ako je onda koliko!« (N. Klaić, Radovi III, 60.).

²³⁷ N. Klaić — B. Grafenauer, Seljačka buna 1573. godine u Hrvatskoj, JIČ 2, 1963, str. 81—82.

²³⁸ J. V. Bromlej, Još jednom o pitanju razvoja feudalne rente u Hrvatskoj potkraj XV i u XVI st., Historijski zbornik XVI, 1963, 269—289.

1. Radna renta

Analizirajući istragu protiv Tahyja iz 1567. Bromlej je zaključio da se u njoj »direktno ukazuje da je Tahy prisiljavao mjesne kmetove da izvršavaju bezbrojnu količinu tlake i da ih je opterećivao mnogim izvanrednim novčanim i naturalnim plaćanjima«. ²³⁹ Međutim, to je bila dosta površna analiza, jer iz te se isprave nikako ne može izvući zaključak da je Tahy tjerao kmetove na bezbrojnu tlaku, a još se manje može optužbu zbog toga staviti na prvo mjesto. Od 508 svjedoka u istrazi 1567. govorila su o tlaci samo dvojica: Gašpar Večković i kmet iz Pušće Martin Sirotko, dok je o nametanju naturalnih i novčanih daća govorilo dvadesetak svjedoka. ²⁴⁰ Komorski špan i oficijal Gašpar Večković svjedočio je o tlaci s gledišta komorske uprave, kao što je i u drugim dijelovima svoje izjave, zastupao njene interese. On je izjavio »da je gospodin Tahy upotrijebio u svoju korist bezbrojnu tlaku susjedgradskih kmetova, od čega njegovom veličanstvu nije dolazila nikakva korist već samo šteta«. ²⁴¹ Večković, dakle, tuži Tahyja zbog toga što je tlaku upotrijebio u svoju korist (in commodum suum [...] fieri fecisset), a ne zbog toga što ju je povećao. On je time ponavljao optužbu koju je već prije uputio komori provizor Grdak. Grdak se tužio da Tahy upotrebljava rad kmetova u svoju privatnu korist. Tako je 27. III 1567. pisao u povodu Tahyjeve gradnje aloda u Psarnom: »dominus Tahy ad quodam novum allodium suum [...] omnibus debitis laboribus et seruitiis a castello praefato auertere et labores eo conferre cogit«. ²⁴² Iz toga je svakako dovoljno jasno da se komorska uprava nije žalila protiv Tahyja zbog povećavanja tlake već samo otimanja »dužnih radova«. Drugi svjedok o tlaci, kmet iz Pušće Valentin Sirotko, izjavio je da je Tahy primoravao kmetove da često putuju u Kanižu i tako gube svoje stvari, dobra i stoku. ²⁴³ U predstavi od 23. I 1567. spomenuo je ova putovanja u Kanižu i provizor Grdak. On je naveo da kmetovi onamo moraju voziti vino i druge namirnice, te da je to vrlo pogibeljno zbog hladnoće i loših cesta. ²⁴⁴

Kmetovi su na susjedgradsko-stubičkom području, kako to pokazuju neki kasniji izvori, bili dužni da na duže relacije prevoze svojim spregama vlastelinsku robu i proizvode. Ti »dugi prijevozi« (longae vecturae) davali su se u pravilu samo »unutar granica Kraljevine« (intra limites Regni). Tahyjeve prijevoze u Kanižu teško je shvatiti kao tendenciju povećavanja tog oblika radne rente, i to povezano s porastom alodijalne proizvodnje. On je kmetovima nametnuo taj teret u prvom redu kao zapovjednik kraljevskih konjanika u Kaniži.

Izvan svake je sumnje da su slavonski kmetovi bili u drugoj polovici XVI st. vrlo teško opterećeni javnim radovima na utvrđivanju granice. Dovoljno je samo prelistati saborske zapisnike da se o tome dobije uvjerljiva

---

²³⁹ Bromlej, n. dj., str. 201.

²⁴⁰ Bojničić, VZA XII, svjedoci br. 7, 197.

²⁴¹ isto, str. 23.

²⁴² Adamček, n. dj., 221.

²⁴³ »quod sepius coacti sunt per dominum Tahy ad Kanysam itinerare ac res et bona ac jumenta eorum deperdere« (Bojničić, VZA XII, str. 31.).

²⁴⁴ NRA, sv. 632, br. 25.

slika. Iz njih se vidi da su susjedgradsko-stubički kmetovi mnogo sudjelovali kod utvrđivanja Ivanića i Božjakovine.²⁴⁵ Kmetovi su pružali otpor javnim radovima još u prvoj polovini XVI stoljeća. U tom otporu naročito su prednjačili kmetovi Zagrebačkog kaptola koji su tom vrstom radova bili napose teško opterećeni. Zbog tereta oko utvrđivanja Siska pobunili su se 1544. kaptolski kmetovi u Donjoj Dužici.²⁴⁶ Kaptol je 1554. zbog općeg otpora javnim radovima donio odluku o kažnjavanju svih otpornika po kratkom postupku.²⁴⁷ Međutim, sami suvremenici su isticali razliku između tih »labores ad edificationem et fortificationem« (labores castrenses) i »labores gozpochynales«. Tako su se općine Brkiševina i Bović 1551. suprotstavile pokušaju topuskog opata da prvu vrstu radova poistovijeti i zamijeni s običnom, poljoprivrednom tlakom. Te su općine inače bile dužne da sudjeluju kod svih radova na utvrđenjima, ali su na poljoprivrednu tlaku izlazile samo po dobroj volji (»ad petitionem abbatis«).²⁴⁸ Javni radovi su na određeni način bili kočnica povećavanju alodijalne proizvodnje. Taj teret je u nekim momentima postavljao granice eksploataciji kmetskog rada na samim vlastelinstvima.

Ovdje se ne može podrobnije ulaziti u pitanje uloge tlake u XVI st. na pojedinim slavonskim vlastelinstvima. Može se samo reći da za nekoliko vlastelinstava postoje izvori koji egzaktno pokazuju da je na njima vrijednost alodijalne proizvodnje, kao rezultat uložene tlake, bila znatno manja od vrijednosti kmetskih naturalnih i novčanih daća. To je, npr., slučaj gotovo na svim posjedima Zagrebačkoga kaptola.

O tlaci na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu u drugoj polovini XVI st. postoje vrlo oskudni podaci. Regest donjostubičkog posjeda iz 1567. ne govori ništa o tlaci. Premda je to samo »regestum sessionale omnium proventuum«, on se nazivao i urbar.²⁴⁹ O tlaci nema podataka ni u sličnom regestu za susjedgradske posjede porodice Gregorijanec iz 1609.²⁵⁰ U tom periodu ne može se ove podatke naći ni za susjedna vlastelinstva. Opširni regesti Sekeljeva dijela krapinskog vlastelinstva sadrže opet samo naturalna i novčana podavanja.²⁵¹ U regestu dohodaka Medvedgrada iz 1617. ti se podaci nalaze tek na indirektna način, jer je navedena i alodijalna proizvodnja.²⁵² U arhivima s toga područja nema opširnijih podataka o tlaci sve do polovine XVII st.; tek tada se pojavljuje obilje brižljivo sastavljenih popisa tlake. Tako i arhivalije na određen način upućuju na period kada je radna renta postala dominantan oblik feudalne eksploatacije.

²⁴⁵ Šišić, Saborski spisi III, str. 278, 362, 411.

²⁴⁶ KAZ, ACA, sv. 31, br. 63.

²⁴⁷ isto, sv. 94, br. 62.

²⁴⁸ isto, sv. 94, br. 26.

²⁴⁹ Na drugom omotu sesionalnog regesta nalazi se naslov: »Regestum generale seu urbarium universorum proventuum, villarum et colonorum castelli Also Zthobyca tempore provisoratus egregii Stephani Gerdak de Filetincz...« (Adamček, n. dj., 31.)

²⁵⁰ »Urbarium castri Zomzedwara portionis haeredum magnifici domini quondam Nicolai de Gregoryancz, conscriptum in anno domini 1609.« (Arhiv ob. Sermage, sv. 2, br. 114, Litt. SS.).

²⁵¹ Arhiv ob. Sermage, kut. 3.

²⁵² »Legistrum dohotkou y pryetya grada Medueda... 1617.« (Arhiv ob. Sermage, kut. 81.).

Tlaka se na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu kod nabiranja kmet-skih dužnosti uvijek stavljala na posljednje mjesto — iza naturalnih i nov-čanih podavanja.²⁵³ Izjava Ilije Gregorića da su kmetovi, kad su bili zauzeti svojim poslovima, mogli slati na tlaku svoje žene i kćeri pokazuje da vla-stelinstvo kod njenog utjerivanja nije primjenjivalo tako rigorozne metode kao što je bilo uobičajeno kasnije.²⁵⁴ I masovno protjerivanje kmetova u Tahyjevo doba s njihovih selišta također pokazuje da vlastelin nije bio za-interesiran za svaku radnu ruku. Tahy je na oduzeta selišta naseljavao svoje službenike koji nisu davali tlaku nego su bili organizatori alodijalne proiz-vodnje i pobiranja daća. Njegove eliberacije kmetova pokazuju da je najviše interesa imao za povećavanje specijalne radne snage koja je obavljala stalne poslove na alodu.

Podaci o tlaci za teritorij bivšega susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva i okolnih posjeda iz polovine XVII st. upućuje na zaključak da se na tom području tlaka osjetno povećavala upravo tada. Sredinom XVII st. nastao je registar oroslavskih kmetova Ivana Franje Vojkovića u kojem je tlaka uvedena kao osnovni teret. Naknadnim pribilježkama u tom regestu tlaka se i dalje povećavala. Cijela velika sesija na oroslavskom posjedu bila je dužna služiti 6 dana tjedno s 4 vola, vlastitim plugom i vlastitom branom. Polusesija je također davala tlaku svih 6 dana, ali samo s 2 vola.²⁵⁵ Vlastelin je kod izvršavanja tlake vodio računa o najsitnijim detaljima. U tom je »Le-gistrum«-u, npr., upisana porodica Krušelj koja je davala tlaku 6 dana tjedno sa svojim volovima, plugom i branom. Ivan Vojković je 6. V 1671. posebnom privilegijom oslobodio ovu porodicu dužnosti da na tlaku izlazi s branom.²⁵⁶ Osim redovite tlake, svi su kmetovi, po tom regestu, bili dužni da od Jurjeva do Martinja idu »polag potriboche, kuliko godar bude na szelu od uszake hise, za plachu jednom pescem tesakom na kakouomuse godar dobro delo zapovedi«. U jednoj naknadnoj pribilježci, vjerojatno iz 1660. ili 1663, bilo je još dodano: »NB: kada bude delu hora y ura (?) setue y zprauianiu zena uusy od sake hise pod dva dni iesu dwzni pomochi«. Povrh svega, Vojkovići kmetovi su još morali »trikrat pomochi voziti z marhum«.²⁵⁷

Prema urbaru susjedgradskih posjeda kanonika Jurja Ratkaja iz 1650, kmetovi posjednici cijelog selišta, jednako kao i poluselišnjaci, davali su tlaku čitav tjedan volovima (»laborant bobus tota septimana«). Novčane i naturalne daće tih kmetova bila su nešto smanjena podavanja susjedgradsko-stubičkih kmetova iz XVI stoljeća.²⁵⁸ Mikulićevi kvartalisti na istom području

²⁵³ »item de universis proventibus scilicet ordinariis ac seruitiis«, »... incon-suetis oneribus, exactionibus ac seruitiis laboribusve indebitis« (Adamček, n. dj., 265, 270.).

²⁵⁴ Rački, Gradja, 295.

²⁵⁵ »Legistrum moiem sztubichkih kmetou, nihoue tlake y dohotkou« (Spisi ob. Josipović-Vojković, kut. 7.).

²⁵⁶ »Lizth dan moiem kmetom Krusliom da nebudu dusni vech brane polag pluga voziti naveke u tlaku« (Spisi ob. Josipović-Vojković, kut. 7.).

²⁵⁷ Spisi ob. Josipović-Vojković, kut. 7.

²⁵⁸ »Urbarium castri Szomzedvara portionis reverendissimi domini Georgii Ratt-kay lectoris et canonici ecclesiae Zagrabienensis, confecto anno domini 1650.« (Arhiv Zagrebačke županije, Urbaria, kut. CCXC, sv. 19, br. 10).

(Jablanovec) davali su tjedno samo 3 tlake s volovima (»tlachi 3 dni zuoli«).²⁵⁹ Za vlastelinstvo Zabok iz susjedstva susjedgradsko-stubičkih posjeda sačuvani su regesti za 1642, 1679. i 1719, te se ondje kretanje tlake može pratiti gotovo 80 godina. Već u regestu iz 1642, koji je sastavio sam vlastelin Baltazar Zaboky, tlaka je bila uvedena kao osnovni teret. Svi »celoselci« davali su tjedno 6 dana tlake s 2 vola. Tlaka te grupe kmetova iznosila je 1679. 5—6 dana tjedno, ali su je tada neki morali obavljati s 3 vola. U regestu iz 1642. neki sessionalni kmetovi tog vlastelinstva morali su davati još po dva dana ručne tlake zvane »podvojščina« (»insuper Podwoyschynam duobus diebus«). Ta se ručna tlaka pretvorila do 1679. u stalnu izvanrednu robotu koju su morali davati gotovo svi kmetovi.²⁶⁰

Uopće, tlaci se u XVII st. na susjedgradsko-stubičkom području obraćala velika pažnja. Vlastelini su lično (npr. Baltazar Zaboky, Ivan Vojković) upisivali u regeste njene vrste i količinu. Na Zaboku je tlaka bila toliko individualizirana da je gotovo nemoguće izvršiti njenu kategorizaciju. Ona se razlikovala po vrstama i po količini (pješačka, s dva ili tri vola, s konjem, redovita ili izvanredna itd.); jednom kmetu je bila smanjena dok mu ne porastu djeca, drugom opet povećana jer je stekao novu oranicu. Nekima se tlaka smanjivala zimi a povećavala ljeti itd. Upravo individualizacija i specifikacija tlake govori vrlo rječito o porastu njenog značenja u vlastelinskom gospodarstvu. Prema tome, početni porast aloda na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu u XVI st. nije istodobno doveo do osjetnog porasta tlake. Zbog porasta stanovništva suma radne rente koju su feudanci dobivali svakako se povećavala, ali ne i individualno opterećenje seljaka tim oblikom rente. To međutim ne isključuje mogućnost da je tlaka u nekim krajevima, gdje je struktura privrede bila drugačija, imala veće ili osnovno značenje u eksploataciji kmetova.²⁶¹

2. Novčana renta

Susjedgradsko-stubički kmetovi plaćali su vlastelinstvu u drugoj polovini XVI st. četiri vrste novčanih daća koje su se katkada nazivale zajedničkim imenom »redovite selišne takse« — »taxae sessionalis ordinariae«.

1. Kod selišnih kmetova najvažnije novčane daće bile su »jurjevščina« (census sancti Georgii) i »martinščina« (census sancti Martini). Oba činža bila su samo obroci osnovne zemljišne daće te su se na nekim dijelovima tog vlastelinstva kasnije, u XVII st., pobirala zajedno, pod nazivom

²⁵⁹ »Urbarium portionis bonorum Mikulich« (Arhiv ob. Sermage, kut 57.).

²⁶⁰ »Anno domini 1642. de die Purificationis, regestrum Balthasaris Zabok, bonorum Zabok super obligationibus colonorum eiusdem, manu propria scriptum«; »Regestrum universorum bonorum et colonorum ac proventuum castelli Zabok de anno 1679«.; »Anno domini 1719. die 31. decembris [...] regestrum [...] universorum bonorum Zabok« (Spisi ob. Josipović-Vojković, kut. 7.).

²⁶¹ Grafenauer, n. dj., 200, drži »da je povećanje tlake venderle imalo svoj pomen za dozorevanje pogojev za upor, čeprav se daleč ne kot edini in skoraj gotovo tudi ne kot najvažnejši vzrok«.

selišne takse.²⁶² Svaki posjednik kvartalističkog selišta plaćao je 1567. na Stubici 10 krajcara »jurevščine« i 10 krajcara »martinščine«. Te su daće bile srazmjerne veličini posjeda, pa su polukvartalisti o svakom obroku davali samo 5 krajcara. Oba činža snosili su i purgari donojstubičkog predgrađa. Kod njih su, međutim, bila mnogo veća — između 30 i 80 krajcara. Purgari, kojih je bilo 17, plaćali su ukupno 10 forinti ovih daća, dok se od 137 kmetova pobiralo oko 30 forinti. Čini se da njihova visina kod purgara nije, kao kod kmetova, ovisila o veličini posjeda. Tahy je 1569. izjavio kraljevskim komezarima da je »jurjevščina« na cijelom vlastelinstvu iznosila samo 50 forinti.²⁶³ No, kako su kmetovi i purgari Stubice, koji su sačinjavali oko 20% stanovništva opterećenoga tom daćom, davali oko 20 forinti »jurjevščine«, njen je iznos na cijelom vlastelinstvu morao biti mnogo veći. Na račun obiju daća vlastelinstvo je godišnje sakupljalo najmanje 150—200 forinti.

Na nekim dijelovima susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva »jurjevščina« i »martinščina« pobirale su se i u XVII stoljeću. Te su daće na posjedima porodice Gregorijanec iznosile 1609. g. 24 krajcara po kvartalističkom selištu. Jednako toliko iznosile su 1641. na susjedgradskim posjedima porodice Čikulini. Prema urbaru kanonika Ratkaja iz 1650, svi su kmetovi plaćali »jurjevščinu« i »martinščinu« u jednakim iznosima (20 krajcara). Pod istim imenima pobirao se osnovni zemljišni činž na mnogim posjedima (Sisak, Krapina, Rakovec, Bistrica, Zabok itd.), ali su se za njega upotrebljavali i drugi nazivi: Dubovac 1579. »miholjščina«, Stenjevec 1679. — selišna taksa i sl.

2. Susjedgradsko-stubički podložnici plaćali su u drugoj polovini XVI st. poseban novčani činž pod nazivom »k r a v j e« (census krawye). Ta je daća, jednako kao i zemljišna taksa, pobirana proporcionalno veličini podaničkih posjeda, a plaćali su je svi sesionalni kmetovi, purgari i neki sitni plemići. Plemićima je to bila jedina daća i za njih je iznosila samo 5 bečkih denara. Vjerojatno su je davali u znak svoga vazaliteta. Na Stubici je 1567. svako kvartalističko selište plaćalo 10 bečkih denara toga činža.

O postanku i značenju činža »krawje« gotovo nema podataka. Mažuranić ga spominje pod imenom »govedščina« kao specifičnu daću u Zagorju.²⁶⁴ Međutim, taj se činž u XVI st. razlikuje od pašarine koja se plaćala prema broju grla stoke. »Census krawye« već u drugoj polovini XVI st. predstavlja neku rudimentarnu daću koja se, npr., računala u dosta rijetkoj moneti — bečkim denarima. Prestala se pobirati potkraj XVI st. te se više ne spominje niti u urbaru iz 1609. a niti u ostalim urbarima iz XVII stoljeća.

3. Treća novčana daća bila je k u n o v i n a (census kwnae). Premda se taj stari slavonski porez već davno prestao sakupljati, on se u rudimentu, kao vlastelinska daća, zadržao na nekim mjestima i u XVI stoljeću. Čini se da je to bio slučaj na onim vlastelinstvima koja su još u doba njegovog pobiranja stekla porezne imunitete, tj. uspjela pretvoriti marturinu u privatnu daću.

²⁶² v: Herkov. n. dj., II. 9, 127.

²⁶³ Adamček, n. dj., 270.

²⁶⁴ Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik, Zagreb 1908—1922, str. 333, poznaje tu daću preko bilježaka iz ostavštine J. Barléa isključivo kao pašarinu.

Na Stubici su, osim inkvilina, kunovinu 1567. plaćali svi podložnici. Na vlastelinstvu je živjela veća grupa seljaka kojima je to bila jedina novčana daća te su se po njoj nazivali kunovnjaci. Tu je daću svaki kmet plaćao u jednakom iznosu — 5 krajcara. Vlastelinstvo je pobiralo godišnje 70 — 80 forinti ove daće. »Census kwnae« zadržao se na pojedinim posjedima nekadašnjega susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva do polovine XVII stoljeća. Kunovinu su u XVI st. kao vlastelinsku daću plaćali kmetovi i nekih drugih posjeda. Na kaptolskom posjedu Varaždinske Toplice tu su daću davali još samo neki kmetovi.²⁶⁵ Na Steničnjaku je marturina (pecunia mardurinalis) 1564. iznosila za cijelo vlastelinstvo svega 40 forinti i 56 denara, prema 405^{1/2} forinti ostalih daća.²⁶⁶

Redovite selišne daće (jurjevščina, martinščina, kravji činž i kunovina) iznosile su u drugoj polovini XVI st. na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu 1 forintu i 50 denara na velikom selištu. Kako tako veliki posjed nije imao ni jedan podložnik, taj se podatak može upotrijebiti jedino za uspoređivanje. Iz uspoređivanja se vidi da su te daće nešto veće od »miholjšćine« na Dubovcu 1579. ili od selišnog činža na rakovačkom vlastelinstvu 1630.

Urbari za susjedgradsko-stubičko područje iz XVII st. pokazuju da su se novčane daće sa selišta počele postepeno, uporedo s porastom tlake, smanjivati; Na Susjedgradu se 1609. više nije pobirao »census krawyek«, a sredinom XVII st. dokinuta je i kunovina. Zemljišna daća je samo neznatno porasla unatoč promijenama u nominalnoj vrijednosti novca. No pri ocjenjivanju novčane rente u drugoj polovini XVI st. treba uzeti u obzir da su selišne daće sačinjavale samo dio novčanih podavanja u susjedgradsko-stubičkih kmetova.

4. Crkvena desetina (decima, dižma) također je bila novčana daća. Ta se daća inače pobirala u naturi, a obuhvaćala je desetinu najvažnijih žitarica (pšenica, ječam, raž i zob) i vina. Međutim, desetina je na tom području prevedena na novčano podavanje vjerojatno još u XIV stoljeću. Vlasnik crkvene desetine bio je u tom kraju Zagrebački kaptol, ali su u njenom uživanju participirali i mjesni feudarci.

Za cijelo XV st. i prvu polovinu XVI st. može se utvrditi kao općenita tendencija nastojanje zemaljske gospode da sekulariziraju crkvenu desetinu ili barem jedan njen dio. Borba oko desetine završila se polovinom XVI st., tako da je kaptol na većini posjeda predao njeno pobiranje u zakup mjesnim feudalcima. Visina i trajanje zakupa ovisili su najčešće o utjecaju i moći pojedinih feudalaca. Zrinski su, npr., 1550. postigli da im je kaptol za svega 300 forinti godišnje predao međimursku desetinu u trajan zakup (arendatio perpetua), dok su se inače zakupni ugovori sklapali samo na 3—5 godina.²⁶⁷

Između vlasnika Susjedgrada i Zagrebačkoga kaptola izbio je spor zbog desetine još polovinom XV stoljeća. Poslije dugotrajne parnice, Doroteja Susjedgradska je 1475. sklopila s kaptolom sporazum o načinu pobiranja ove daće. U tom sporazumu utvrđene su dvije vrste decimacije (decimatio, dicatio): desetinjanie žitarica (dicatio bladi) i desetinjanie vina (dicatio vini).

²⁶⁵ KAZ, ACA, sv. 64, br. 4.

²⁶⁶ UR. et CON., sv. 192, br. 41.

²⁶⁷ KAZ, ACA, sv. 9, br. 7.

Kaptol je dobio pravo da svake godine u doba žetve, odnosno berbe, pošalje na vlastelinstvo svoje dikatore da obave desetinjanie, ali uz prisustvo i pomoć vlastelinskih službenika i predstavnika kmetova koji se nazivao »banovec« (homo vulgo banowecz). Kmetovima se kod desetinjania određivala svaka deseta mjerica žitarica, tzv. »capetia decimalis«, za koju su morali platiti 8 bečkih denara (»octo denariis vienensis bonis praesentis monetae«; tečaj 270 denara za jednu forintu). Desetina se tada davala samo od pšenice i raži (»duo genera bladorum videlicet tritici et siliginis«). Slično se u jesen pri desetinjaniu vina određivalo svako deseto vedro iz uroda za koje se također plaćalo 8 bečkih denara. Desetine su bili oslobođeni: vlastelinski službenik, banovci i seoski suci. Vlastelinu je od sakupljene desetine pripadao sedamnaesti dio.²⁶⁸

Unatoč ovom sporazumu, kaptolu je pobiranje desetine na tom vlastelinstvu bilo u prvoj polovici XVI st. vrlo često onemogućavano. Težeći za sekularizacijom te daće posjednici Susjedgrada, kao što su to činili feudanci i na drugim posjedima, uzurpirali su iz godine u godinu njeno pobiranje. Kaptol se zbog tih uzurpacija protiv vlasnika Susjedgrada žalio vladaru 1536, 1542. i 1547.²⁶⁹ Neuspjeh tih žalba, odnosno vladarevih intervencija, primorali su kaptol da 1548. pristane na iznajmljivanje desetine upravo njenom uzurpatoru Jakovu Sekelju od Kevenda. Sekeljev najam bio je zaključen na tri godine uz arendu od 150 fornti.²⁷⁰ Po novom ugovoru, koji je s kaptolom 1553. sklopio baron Helfrik od Kajnaha, arenda je povećana na 200 fornti i u tom je iznosu plaćana sve do kraja XVI stoljeća.²⁷¹ Iznos te arende za crkvenu desetinu bio je među najvišima u tadašnjoj Slavoniji. Kaptol je, npr., u ime zakupa desetine primao od Stenjičnjaka (1577) 80 fornti, od Ozlja i Ribnika (1550) 50 fornti, od samoborskog vlastelinstva (1563) 200 fornti, od Okića (1563) 100 fornti, Cesargrada (1550) 50 fornti itd.²⁷²

Kmetovi su, kako je rečeno, 1475. plaćali u ime desetine za svako deseto vedro vina i svaku desetu mjeru žitarica 8 bečkih denara. Taj se ekvivalent desetine za gotovo 100 godina, do 1567, povećao samo za 2 denara, s 8 na 10.²⁷³ Taj iznos u XVI st., s obzirom na neobično brzi porast cijena poljoprivrednih proizvoda, nije ni približno izražavao stvarnu vrijednost desetine u prirodni-nama. Glavni dio desetine na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu sačinjavali su prihodi od vina. Od žitarica se, npr., 1560. sakupilo jedva oko 30 fornti, a prihod vinske desetine iznosio je još u XV st. 250—300 fornti. Ali su inače prihodi crkvene desetine bili vrlo promjenljivi, ovisno o svakogodišnjem urodu. Na Stubici je u XV st. popisivano 700—1200 desetinskih vedara vina, a na cijelom vlastelinstvu bilo je 1581. popisano preko 4000 vedara.²⁷⁴ U XVII st. desetina se na području bivšeg susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva

²⁶⁸ isto, sv. 13, br. 62.

²⁶⁹ isto, sv. 13, br. 63, 65, 67.

²⁷⁰ isto, sv. 13, br. 68.

²⁷¹ isto, sv. 13, br. 69.

²⁷² isto, sv. 5, br. 40; sv. 9, br. 25; sv. 13, br. 40; sv. 14, br. 4; sv. 14, br. 63.

²⁷³ Adamček, n. dj., 231.

²⁷⁴ »Glavnicza in cultello decimarum regista« (KAZ, ACA, sv. 21, br. 1, 8.).

također pobirala pretežno u novcu,²⁷⁵ ali je tada njen odnos prema tržišnoj vrijednosti prirodina bio određen mnogo realnije.²⁷⁶

5) Uz nabrojana novčana podavanja susjedgradsko-stubičkih kmetova u XVI st. treba još pridodati javne poreze koji su bili posebno teško opterećenje. Sve poreze su skupljale vlastelinske vlasti što je feudalcima omogućavalo da i na tom području samovoljnim povećavanjem poreznih zaduženja ostvaruju vlastite prihode. Po Grafenaueru, to su činili naročito oni feudalc koji su imali posjede i u Slavoniji i u slovenskim zemljama gdje je porezno opterećenje kmetova bilo mnogo veće.²⁷⁷

3. Naturalna renta

Naturalnu rentu na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu sačinjavala su podavanja nekih žitarica, gornica i tradicionalni »darovi« (munera). Vlastelinstvo je, osim toga, pobiralo desetinu svinja (»kernjak«) koja se mogla platiti i u novcu.

Podavanje žitarica sastojalo se od pšenice i zobi. Ta je daća bila jednaka za sva selišta iste veličine, neovisno o godišnjem urodu. Kvar-talističko selište moralo je davati godišnje jednu mjeru (chorus) pšenice i dvije mjere zobi. Ta se daća u prvoj polovini XVII st. nešto povećala, a uvedeno je i podavanje prosa.²⁷⁸ Gregorijančevi kmetovi na Susjedgradu davali su 1609. s takvog selišta 2 kvartala pšenice, 4 kvartala zobi i 1 kvartal prosa. Darovi (munera) svakog kvartalističkog selišta sastojali su se od kokoši, 6 jaja svake godine, te od 5 pilića i 5 sireva svake druge godine. Na početku XVII st. kmetovi su uz te darove morali davati još kopuna. Naturalna podavanja purgara bila su dosta specifična, a inkvilini su, pored novčanog činža, davali od svakog jugera krčevine još i kopuna.

Usporedba naturalnih i novčanih daća pokazuje da su naturalna podavanja imala veću vrijednost. Kad se uzme u obzir da su nabrojana podavanja samo dio naturalne rente u susjedgradsko-stubičkih kmetova, tada su njihova naturalna podavanja neusporedivo vrednija od svih novčanih daća. To, dako-ko, ne mora značiti da su ih seljaci i osjećali kao najveći teret. Različite konkretne situacije (nestašica novca, teškoće oko realizacije proizvodnje na tržištu i sl.) mogle su dati upravo novčanim podavanjima posebno značenje i težinu. Sličan odnos između naturalnih i novčanih podavanja bio je, npr., 1564. na Steničnjaku: vrijednost naturalnih daća bila je dva put veća od novčanih činževa.²⁷⁹

²⁷⁵ Kmetovi tog područja izjavljivali su kod urbarijalne regulacije u XVIII st.: »deszetinu redovnikom nedajemo od nasseh zemely, nego od Terszyh na meszto desme dajemo peneze koy v captolom Zagrebechki idu«. (Arhiv zagrebačke županije, Urbaria, sv. 23, br. 3 i dr.)

²⁷⁶ »Regestum decimae vini anno 1648. spectabilis et magnifici domini Francisci Chikulini in bonis chastri Zomzedvara...« računa desetinu u ugarskim denarima, ali dio pobire i u naturi. (Arhiv ob. Sermage, kut. 44.)

²⁷⁷ Grafenauer, n. dj., 192—193.

²⁷⁸ Arhiv ob. Sermage, sv. II, br. 114, Litt. SS.

²⁷⁹ UR. et CON., sv. 192, br. 41.

Na Susjedgradu i Stubici bila je uoči seljačke bune najvažnija prirodna daća gornica (jus montanum) koja uopće nije smatrana selišnim podavanjem. Gornica je, u godinama kada je vino imalo dobru cijenu, donosila vlastelinstvu nekoliko puta veću vrijednost od ukupne vrijednosti svih ostalih prirodnih podavanja (samo na Stubici 1200—1600 forinti). Gornica se u pravilu davala od površine vinograda, tj. vlastelin ju je pobirao svake godine u jednakom iznosu bez obzira na urod. Tahy je npr. zahtijevao tu daću i od onih kmetova kojima je vinograde potpuno uništila tuča²⁸⁰. U urbarima se gornica dobro razlikuje od vinske desetine koja se pobire od svakogodišnjeg prirodna. Na ozaljskom vlastelinstvu bili su 1642. purgari iz Trga dužni davati desetinu »polag registra dižmenoga, kako leto donese«. Podanici iz Pribića također su davali desetinu »kako leto donese«. U krašičkoj sučiji desetina se zove »popis vinska« — »dužni su popis vinski polih popisi«. I tu je dakle desetina daća koja se određuje, popisuje svake godine. Nasuprot vinskoj desetini, gornica je bila stalna daća koja se ne mijenja iz godine u godinu — »gornica navadna« (sučija Trg), »gornica kako je raspisana« (Pribić).²⁸¹ Različiti karakter tih dviju daća istaknut je na mnogo mjesta u bosiljevačkom urbaru 1650, gdje su podložnici dužni davati »gorščinu od trsja i desetinu od vina«. ²⁸² Gornica se, prema tome, ne može definirati kao daća koja se daje od prirodna. ²⁸³ Mnogi primjeri, naročito iz XVII st., pokazuju da se ta daća stvarala individualno — po »gornim listovima«.

Vlasnici susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva dobivali su svake godine 4200 — 4300 vedara gornice. Kako je gornica svake godine iznosila različiti dio kmetijske proizvodnje, dosta je teško odrediti njenu težinu u sistemu feudalne eksploatacije. Ta je daća svakako bila vrlo teška u godinama slabih uroda vinograda. Na Stubici je znalo biti godina kada je desetina iznosila samo 50% gornice,²⁸⁴ tj. da se za gornicu moralo davati svako 5 vedro. Nasuprot tome primjeri iz vrlo rodnih godina pokazuju da su neki kmetovi u ime iste daće davali svako deseto pa čak i svako petnaesto vedro uroda.

4. Osnovni oblici povećavanja feudalne eksploatacije

Naprijed je utvrđeno da na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu u drugoj polovini XVI st. tlaka nije bila osnovni oblik eksploatacije kmetova. Porast feudalne eksploatacije vršio se u tom periodu najviše na području prirodne i novčane rente. Na tom je vlastelinstvu, kao i na nekim drugima, dolazilo i do pokušaja prevođenja viših oblika rente na primitivnije oblike, jer se u tadašnjoj situaciji mogla povećavati feudalna eksploatacija i na taj način. O povećavanju eksploatacije na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu govore mnogi postupci Franje Tahyja. Tahyjevi postupci, koliko god su ih sami suvremenici nazivali nasiljima i tiranijom, sadržavali su u svojoj sveukupno-

²⁸⁰ Adamček, n. dj., 222.

²⁸¹ Lopašić, n. dj., 217, 225, 229.

²⁸² isto, str. 318, 319, 324—346.

²⁸³ Herkov, n. dj., I, str. 458.

²⁸⁴ KAZ, ACA, sv. 21, br. 2.

sti ekonomsku politiku koja je bila usmjerena na povećavanje feudalne eksploatacije i intenziviranje alodijalne proizvodnje. Premda se Tahyju inače ne može poreći kolerični temperament koji ga je vrlo često odvodio u surove ekscese, ipak se u njegovu djelovanju jasno vidi određena racionalna jezgra. Kako je ta politika unosila promjene u dotadašnji sistem feudalnih odnosa, ona je nužno morala biti prekršaj postojećih normi. U tom se svjetlu Tahyjevi postupci naročito jasno vide kad ih se uporedi s njegovom »tiranijom« na Stattenbergu.²⁸⁵

a) Povećanje novčanih daća

U istrazi 1567. Tahyja su najviše optuživali zbog utjerivanja izvanrednih novčanih daća (*taxae extraordinariae, taxationes extraordinariae*). O uvođenju tih taksa na vlastelinstvu svjedočili su i podžupani zagrebačke županije Juraj Raškaj i Franjo Mrnjavčić. Prema Raškajevu izkazu, Tahy je od donjostubičkih kmetova utjerao 7 izvanrednih daća.²⁸⁶ Podžupan Mrnjavčić je naveo da su tim taksama, osim novca, utjerivane različite naturalije: vino, svinje i dr.²⁸⁷ Zbog otimanja naturalija tužilo se inače i više kmetova.²⁸⁸ O uvođenju izvanrednih novčanih taksa svjedočili su još plemići: kanonik-lektor Kristofor Mikulić, Stjepan Ščitaroci, Marko Bruman, Benedikt Arbanas, Matija Kobilić i plemićki sudac Nikola Fejer.²⁸⁹ Komorski špan Gašpar Večković je napose istakao da su te takse najviše utjerivane za vrijeme dok su imali kondominij nad vlastelinstvom ban Erdödy i Tahy.²⁹⁰ Zagrebačka općina Gradec je svjedočila da su mnogi susjedgradski kmetovi tražili od njenih građana novac na posudbu, kako bi Tahyju mogli isplatiti ove izvanredne daće.²⁹¹ O tim taksacijama govorili su najviše sami kmetovi, odnosno predstavnici njihovih sučija. Seoski sudac iz Brdovca izjavio je da su nezakonite daće u njegovoj sučiji sakupljane gotovo svaki mjesec.²⁹² Vesnik stenjevačkog župnika naveo je da su te daće pobirane u stenjevačkoj sučiji; on je lično platio 20 forinti.²⁹³ Kmetovi su u istrazi 1567. uglavnom potvrđivali izjave svojih predstavnika — seoskih sudaca. Među desetak onih koji su ipak iznijeli neke posebne pritužbe, bilo je najviše upravo takvih koji su se žalili zbog novčanih taksa. Tako se Ivan Kovačić iz Stupnika žalio da je Tahy od njega utjerao 15 for.; udovica Tome Suca žalila se zbog 8 for.; Grgur Vagić iz Oroslavja, Doroteja Več-

²⁸⁵ A. Kaspert, Tiranstvo graščaka Frana Taha in njegovega sina Gabriela (Donesek k zgodovini kmetске vojne 1.1573.), Časopis za zgodovino in narodopisje, 6. letnik, Maribor 1909, 70—108.

²⁸⁶ »Septem taxas extraordinarias et inconsuetas ab eisdem colonis extorsisse« (Bojničić, VZA XII, 35).

²⁸⁷ »... eundem dominum Thahy miseris colonos diversis extraordinariis taxis oppressisse tum in pecuniis, vino et porcis, quum etiam aliis rebus.« (isto, 45).

²⁸⁸ isto, 38, 26, 28.

²⁸⁹ isto, svjedoci br. 1, 499, 502—505.

²⁹⁰ isto, 23.

²⁹¹ »... multi ex eisdem miseris colonis ab eisdem testibus in sortem solutionis dictarum taxarum pecunias rogassent« (isto, str. 21.).

²⁹² »... super colonis sub iudicatu suo praefato quasi singulis mensibus taxas extraordinarias et illegitimas extorsisset.« (isto, 24.)

²⁹³ isto, 40.

ković i Gašpar Vranić žalili su se zbog utjeranih 5 for., Stjepan Kunić 4 for., Juraj Blažeković 30 talira, Mihajlo Mileković 17 talira, Martin Milek 13 talira itd.

Čini se da je utjerivanje izvanrednih novčanih daća bilo naročito rašireno 1565. i 1566, kada je Tahy poslije odlaska Hennynghovaca gotovo samostalno upravljao vlastelinstvom. Opseg njihova pobiranja bio je osjetno smanjen dolaskom na vlastelinstvo u jesen 1566. komorske uprave. Po mišljenju provizora Grdaka, sa vlastelinstva bi se zbog Tahyjevih taksacija veći dio kmetova razbježao, da ta uprava nije uvedena.²⁹⁴ Međutim, komorska uprava nije uspjela izaći na kraj s Tahyjevima izvanrednim daćama. On je 1567. ponovo nametnuo »sub spe future restitutionis« susjedgradsko-stubičkim kmetovima daću od 200 forinti.²⁹⁵

Jedna od osnovnih crta Tahyjeve politike bila je težnja da iz svojih podložnika izvuče što više novca. Ta se težnja vidi iz primoravanja kmetova da po maksimalnim cijenama prodaju njegove proizvode, iz distribucije pokvarenog vina itd. Njoj je Tahy podredio i vlastelinsko sudstvo, preko kojega su utjerivane najrazličitije nove globe u novcu.²⁹⁶ Međutim, nametanje novčanih daća moglo je ići samo do određene granice. Kmetska podavanja bila su utvrđena tradicijom kojoj je pridavan javnopravni značaj. Zbog toga je Tahy, nakon organiziranja tržišta za svoje proizvode, pokušao postići isti cilj — povećanje eksploatacije — legalnim sredstvima na području prirodne rente.

b) Komutacija crkvene desetine iz novčanog oblika u naturalni.

Naprijed je istaknuto da je ekvivalent crkvene desetine u novcu bio mnogo manji od stvarne vrijednosti desetog dijela podaničkih prirodnina. Premda je XVI stoljeće poznato po revoluciji cijena, tj. naglom porastu cijena poljoprivrednih proizvoda,²⁹⁷ desetina se od 1475. do 1567. na području susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva povećala po istoj mjernoj jedinici samo za 2 denara. Grdak je 1567. pisao da se na tom vlastelinstvu po pravadnom običaju od svakog vedra vina i svake mjere pšenice i raži pobire u ime desetine deset bečkih denara.²⁹⁸ U Grdakovu pismu ne razabire se dovoljno jasno da li se taj iznos sakuplja od svake jedinice priroda ili svake decimirane jedinice. Međutim, kako je u sporazumu o susjedgradskoj desetini 1475. bilo utvrđeno da se plaćanje vrši od decimiranih jedinica a ne od cijelog priroda, i kako su, dalje, u popis iz 1581. unesena samo desetinska vedra vina,²⁹⁹ očigledno je i Grdak mislio na »capetia decimalis«.

²⁹⁴ »imo si Sua Sacra Maiestas praescriptis bonis tempestive non prouidisset, officialesque sous in illis non praefecisset, sine omni dubio, magna pars colonorum illorum pre taxatione ipsius domini Tahy ex bonis eisdem afugisset.« (Adamček, n. dj., 219 — 220).

²⁹⁵ Kaspert, n. dj., 75—76, govori o takvim posudbama na Stattenbergu.

²⁹⁶ Kaspert, n. dj., 77, 78, 81 — 82, opisuje identične Tahyjeve postupke na Stattenbergu.

²⁹⁷ Bromlej, n. dj., 79.

²⁹⁸ Adamček, n. dj., 231.

²⁹⁹ KAZ, ACA, sv. 13, br. 62; sv. 21, br. 2.

Između tog ustaljenog ekvivalenta desetine u novcu i cijena poljoprivrednih proizvoda na tržištu razlika se stalno povećavala.³⁰⁰ Porast cijena je u stvari dovodio do neprekidnog smanjivanja crkvene desetine, tako da su susjedgradsko-stubički kmetovi 1567. platili samo oko petine njene stvarne vrijednosti. Time se feudalcima pružila mogućnost da usklađivanjem odnosa između tradicionalne i stvarne desetine znatno povećaju svoje prihode upravo na toj daći. A za to je bio najprirodniji put njeno prevođenje iz novčanog u naturalni oblik (in specie), što je izgledalo i potpuno legalno, jer se desetina u tom obliku pobirala na mnogim mjestima. Pobiranje desetine u novcu donosilo je susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu 250—300 forinti godišnje, a kad bi se prodala sakupljena u naturi po tekućim cijenama, prihod bi iznosio najmanje 2000 — 2500 forinti. Sve to pokazuje da je Tahty kod pokušaja komutacije desetine imao pred očima prilično jasnu računnicu. Crkvena desetina se komutacijom iz novčanog u naturalni oblik pretvarala u jednu od najtežih daća na vlastelinstvu te je potpuno razumljiv otpor koji su toj zamjeni kmetovi davali.

Osim na Susjedgradu, nastojanje feudalaca da komutiraju novčanu desetinu u naturalni oblik primjećuje se i na nekim drugim mjestima. Petar Keglević je 50-tih godina XVI st. nastojao da primora na davanje desetine vina u novcu sve podložnike topuske opatije, premda su desetinu u tom obliku davali samo »coloni ultra Glynam«. Komutaciji su se ovdje naročito odupirali predijalci (communitas nobilium praedialium) koji su tvrdili da je »pecuniam decimam vini solvere« dio njihovih privilegija.³⁰¹

c) Povećanje gornice

Ilija Gregorić je izjavio na saslušanju da je Tahty susjedgradsko-stubičkim podložnicima povećao gornicu za 22 pinte od svakog vinograda. To se povećanje donekle odrazilo u regestu iz 1574. Međutim, Tahtyjeva postupak nije mogao pogoditi više od 300—350 posjednika vinograda.³⁰² U regestu je to povećanje izričito notirano samo uz 40 imena.

U izjavama seljaka koje nisu ušle u konačnu redakciju istrage 1567. također se spominje povećavanje gornice. Kmetovi iz Oroslavja tužili su se da im je Tahtyjeva kaštelan Petar Petričević oteo »magnum numerum cubulorum vini« povrh dužne gornice. Isto su iznijeli i seljaci iz golubovačke sučije. U oroslavskoj sučiji uvedena je i nova naturalna daća — svaki kmet je morao dati jednu svinju.³⁰³ Ti podaci svjedoče o povećanju feudalnog pritiska na glavnoj naturalnoj daći, što je, s obzirom na karakter gornice, svakako moralo ići preko narušavanja postojeće tradicije. Pojačani pritisak na tom području ispoljio se također u strogosti kojom se ta daća u Tahtyjeva doba po-

³⁰⁰ O kretanju cijena v: Bromlej, n. dj., str. 79, a za cijene vina još i: Adamček, n. dj., 231, 269.

³⁰¹ KAZ, ACA, sv. 94, br. 26.

³⁰² »... ain Newen Anschlag gemacht vnd Zwayvndczwainzig Pündt Wein mehr gefordert von ainem Jeden vnderthonen als Zuuor gewesen.« (Rački, Gradja, 304.)

³⁰³ Adamček, n. dj., 246—250.

birala. Potkraj 1567. na Stubici su bili pohapšeni svi kmetovi koji nisu namirili gornicu, a inače je bila uvedena praksa da oficijali provaljuju u seljačke klijeti i ondje sami uzimaju dužno vino.

Oblik povećavanja feudalnog pritiska u vinogradarstvu bilo je i primoravanje seljaka da Tahyju prodaju vino po niskim cijenama. Kraljevski izaslanici izostavili su u konačnoj redakciji istrage 1567. upravo značajne izjave seljaka o tom pitanju. Kmetovi iz sučije Pušća tužili su se da im je Tahy oduzimao vino po niskim cijenama («adeo quod iam totaliter sunt depauperati»). Jednako su o toj zloupotrebi prava prvokupa govorili i svi seljaci iz Stenjeveca (u konačnoj redakciji istrage ta je izjava pripisana samo jednom kmetu).³⁰⁴

*

Poslije razmatranja ekonomskih prilika i društvenih odnosa na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu uoči seljačke bune 1573. valja u zaključku istaći sljedeće:

Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo proživljavalo je uoči seljačke bune snažan ekonomski napredak. Na tom su se vlastelinstvu tada stvarale krčenjem šuma nove poljoprivredne površine, uređivali novi vinogradi. Na vlastelinstvu se povećavao broj stanovnika. Glavnu ulogu u osvajanju novih zemalja imali su »željari« (inquilini). Sađenje novih vinograda bilo je važan faktor u proširivanju poljoprivredne proizvodnje. Na području vlastelinstva nije bilo pustih selišta. Gospodarski napredak tih posjeda odražava se i na porastu poreznih dimova.

Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo sačinjavalo je sve do 1574. jedinstvenu upravno-ekonomsku cjelinu. Na njemu je vazalitet bio slabo razvijen, a uprava veoma centralizirana. Dezintegracija tog vlastelinstva započela je tek poslije diobe obitelji Hennyngh i Tahyjevih sinova 1574. Uzroci dezintegracije bili su vrlo složeni, a doveli su do novog strukturiranja čitavog ekonomskog života na tom području.

Osnovnu masu podložnika sačinjavali su kmetovi, ali su se otprije zadržale i manje grupe privilegiranih podložnika — purgari i predijalci. U Tahyjevo se doba povećao broj slobodnjaka. Međutim, u položaju pojedinih kategorija seljaka nije bilo bitnih razlika. Imovinska diferencijacija među seljacima nije se očitovala toliko u posjedovanju zemlje koliko u izvanselišnim odnosima, u posjedovanju vinograda. I među inkvilinima, koji su držali sitne zemljišne parcele, bilo je posjednika velikih vinograda, bogatih seljaka.

Na Susjedgradu, i osobito na Stubici, bilo je veoma razvijeno vinogradarstvo. To je vlastelinstvo išlo u red najvećih proizvođača vina u tadašnjoj Slavoniji. U trgovini vinom sudjelovali su kako feudalni gospodari tako i zavisni seljaci. Upravo sudjelovanje seljaka u toj trgovini može objasniti njihov interes u buni 1573. za uspostavljanje slobodne trgovine. Mnogi su vođe bune posjedovali velike vinograde.

Na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu počelo se u drugoj polovici XVI st. povećavati alodijalno gospodarstvo. Porast se aloda odvijao najviše putem

³⁰⁴ KAZ, ACA, sv. 95, br. 46, NRA, sv. 632, br. 17; KAZ, ALC, series I, Litt. I, br. 258.

otimanja vinograda i zemalja od seljaka. Počelo se također voditi računa o što intenzivnijem iskorištavanju postojećeg aloda. Unatoč tome, alodijalna je proizvodnja davala samo neznatni dio prihoda koje su feudalski dobivali s tih posjeda. Glavni rezultati porasta alodijala dolaze do izražaja tek poslije seljačke bune.

Tlaka nije bila glavni oblik povećavanja feudalne eksploatacije. Zemaljska su gospoda najviše povećavala feudalni pritisak na području naturalne rente, jer su postojale veoma povoljne prilike za prodaju poljoprivrednih proizvoda. Taj je pritisak bio istovremen s izgrađivanjem feudalnog monopola u trgovini tim proizvodima. Susjedgradsko-stubička gospoda bila su najviše zainteresirana za povećavanje daća u vinu (gornica, komutiranje vinske desetine, nasilni otkup vina po niskim cijenama i sl.). Međutim, nije izostao pritisak i na novčane daće (izvanredne daće, »posuđivanje« novca).

Z u s a m m e n f a s s u n g

In dieser Arbeit behandelt der Autor die ökonomische Lage und die gesellschaftlichen Verhältnisse auf der Domäne von Susjedgrad-Stubica unmittelbar vor Ausbruch des grossen Bauernaufstandes im Jahre 1573.

Gerade vor Beginn des Aufstandes erlebte die Domäne einen gewaltigen ökonomischen Aufschwung. Durch Ausrodung der Wälder wurden neue Landflächen dem Ackerbau und der Weinwirtschaft erschlossen, wodurch sich auch die Bevölkerung auf dem Grossgrundbesitz vermehrte. Die grösste Rolle bei dieser Neulandschaffung spielten die »želiri« (inquilini). Das Pflanzen neuer Weingärten war ein wichtiger Faktor im Aufschwung der Landwirtschaft. Im Bereiche der Domäne gab es keine brachliegenden Siedlungsstätten. Dieser landwirtschaftliche Aufschwung hatte aber auch eine Erhöhung der Abgaben zur Folge.

Die Domäne von Susjedgrad-Stubice war bis 1574 eine verwaltungs-ökonomische Einheit. Das Lehenswesen war dort schwach entwickelt, während die Verwaltung streng zentralisiert war. Die Desintegration dieses Grossgrundbesitzes begann nach der Teilung zwischen der Familie Hennyng und Tahys Söhnen, im Jahre 1574. Die Ursachen dieser Desintegration waren sehr verwickelt und hatten eine Neukonstruierung des ganzen ökonomischen Lebens als Folgeerscheinung, die sich auf das ganze Gebiet erstreckte.

Die Grundmasse der Untergebenen bildeten die Zinsbauern (Leibeigene), es fanden sich aber da auch, von früheren Zeiten übriggebliebene, kleinere Gruppen von privilegierten Lehensbürgern und Prädialen. Zu Tahys Zeiten war die Zahl der Freisassen angewachsen, doch die Stellung der einzelnen Bauernkategorien wies trotzdem keine wesentlichen Unterschiede auf. Die Vermögensunterschiede zwischen den einzelnen Bauern offenbarten sich weniger im Grundbesitz selbst, als im Besitz von Weingärten und den Beziehungen ausserhalb der Siedlungen. Auch unter den Inquiliniern, die kleine Landpartien besaßen, befanden sich Besitzer von grossen Weingärten, also reiche Bauern.

In Susjedgrad und besonders in Stubice war der Weinbau sehr entwickelt. Diese Domäne zählte zu den grössten Weinproduzenten des damaligen Slawoniens. Mit dem Weinhandel beschäftigten sich gleichermaßen Feudalherren wie abhängige Bauern und eben diese Tatsache erklärt das grosse Interesse der Bauern während des Bauernaufstandes von 1573 für die Einführung der vollen Handelsfreiheit. Viele der Bauernführer des Aufstandes besaßen grosse Weinpflanzungen.

In der zweiten Hälfte des XVI. Jahrhunderts begann auf der Domäne von Susjedgrad-Stubica die Vergrößerung des allodialen Grundbesitzes. Dieses Anwachsen des Allods (Freigut) erfolgte gewöhnlich dadurch, dass man den Bauern Weingärten und Ackerland wegnahm. Man begann ebenso von einer intensiveren Ausnützung des bestehenden Allods Rechnung zu tragen. Aber trotzdem ergab die allodische Produktion nur einen unwesentlichen Beitrag zum Einkommen, welches die Feudalherren von diesem Grossgrundbesitz bezogen. Erst nach Beendigung des Bauernaufstandes kamen die wichtigsten Resultate dieser stattgefundenen Vergrößerung richtig zur Geltung.

Der Frondienst selbst war nicht die wichtigste Form der feudalen Exploitation. Die Landherren erweiterten ihre feudale Ausbeutung hauptsächlich auf dem Gebiete der Naturalrente, weil der Handel mit landwirtschaftlichen Produkten zurzeit sehr einträglich war. Dieser feudale Druck erfolgte gleichzeitig mit der Einführung eines Feudalmonopols im Handel mit diesen Produkten. Die Herren von Susjedgrad-Stubica zeigten das grösste Interesse für die Erhöhung der Weinsteuern (Weinberg-Abgabe, Weinzehnten-Kommutation, Zwangsabkauf des Weines zu niedrigen Preisen und ähnliche Geldabgaben). Aber auch auf eine weitere Ausbeutung in Form von Geldabgaben (ausserordentliche Steuern, »Geldanleihen«) wurde nicht verzichtet.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XIX—XX

1966—67

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje dovršeno 18. XII 1968.